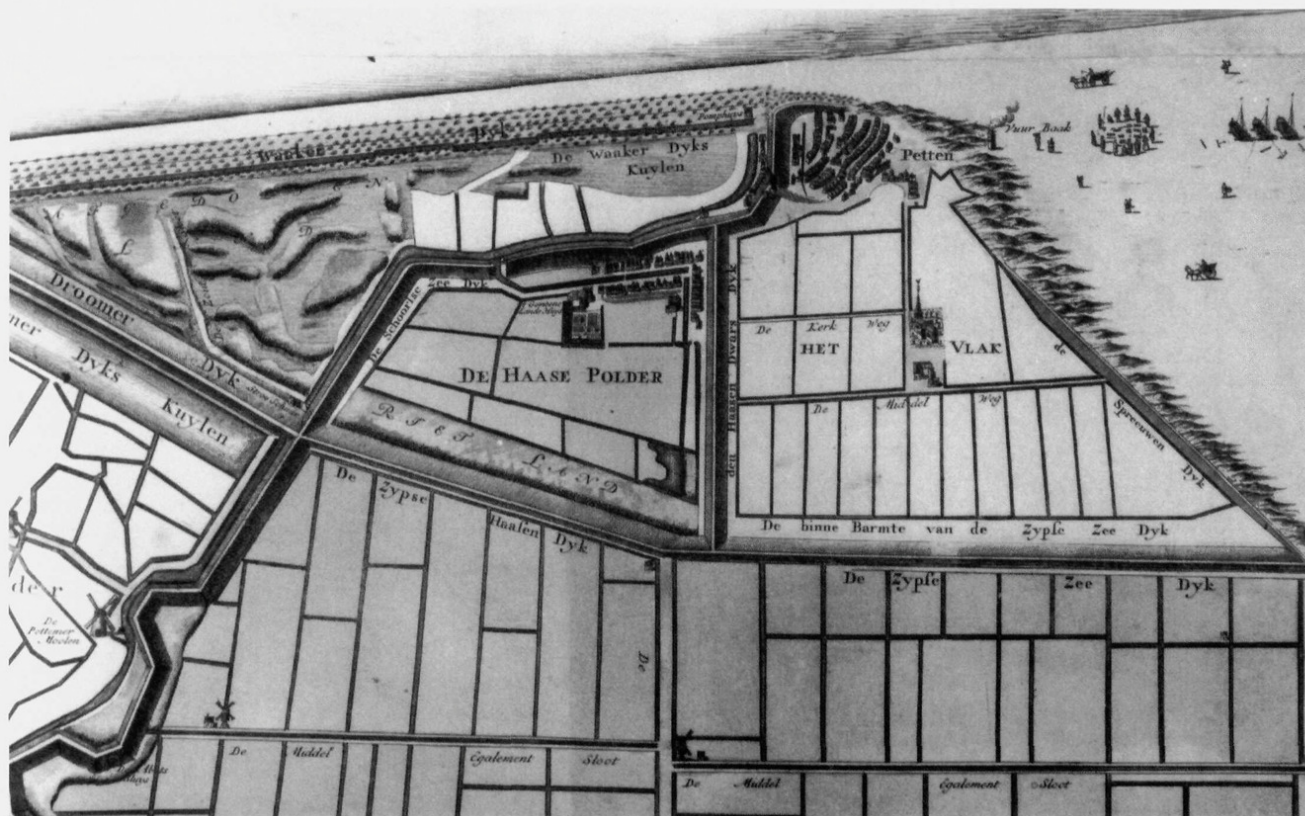

Petten, dorp aan de dijk

Vijf eeuwen (1413 - 1929) geschiedenis in vogelvlucht

door J.T. Bremer

Detail uit de kaart van J. Spruytenburgh (1730)

Inhoud:

1.	Kustverdediging in de 15e en 16e eeuw	3			
	Aanleg paalwerken (1506-1550)	4		Strandingen	31
	Bedijking Zijpe en Hazepolder	5		Drenkeldoden	32
2.	Bloei en achteruitgang	7		Strandvond en gemeentegrenzen	33
	Pilotage en Visserij in de 17e en 18e eeuw	7		Reddingsstation	33
	Visserij	8		Redders en bestuurders	34
	Achteruitgang en afbraak Oud-Petten	9	4	Werkgelegenheid door dijkverzwaring	
	Oorzaken achteruitgang	13		(ca. 1870 - ca. 1920)	36
	Pilotage	14		Prijsvraag 1864	36
	Oudemansschellingen	15		Werkgelegenheid	36
	Bergingen	16		Werkspoorweg	37
	Verdwijning walvisvaart en loodswezen	17		Sociaal-democraten	38
3.	Petten tot 1870: een verarmd zeedorp	18		"Zeevisscherij"	39
	Inval Engelsen en Russen (1799)	18		Aardappellandjes	40
	Zelfstandige gemeente	19		Tweede Corfwater	42
	Beroepen	21		Zuivelbereiding	42
	Vischschuyt	21		Socialisme	43
	Armenzorg	22		Eerste Wereldoorlog	44
	Zwarte jaren	22		Looneisen	44
	Hoog sterftecijfer	23		Staking	46
	Werk aan de zeekering	24		Watersnood 1916	46
	Verplaatsing woningen	25		"Allen of geen"	46
	Helm planten...en roven	26		Postende Pettemers	47
	Stormen	27		Solidariteit	48
	"Verzet van huuse"	28	5.	Epiloog	49
	Paalwerken	29			
	Vreemde arbeiders	30		Bijlage: Strandingen bij Petten, 18e eeuw-1929	50
	Seizoenwerkeloosheid	30		Afkortingen, literatuur	53

In memoriam mevr. G.A. van den Hul-Geensen

Met dank aan:

mevr. G. Eriks-Bos	(illustraties)
mevr. N. Fijnheer-Rotgans	(archief Hondsbosssche)
mevr. G.A.v.d. Hul-Geensen†	(gemeentearchief)
drs. H. Lambooy	(tekstcorrector)
mevr. A.M. Schenk-Eriks	(illustraties)
dr. H. Schoorl	(archief Gecommitteerde Raden)
dhr. C.M. Venselaar	(opmaak)
mevr. A.G. de Vries-Lub	(typewerk)

In het jaar 1750 telde Petten 78 huizen, bewoond door 86 huisgezinnen, uitmakende een bevolking van 360 inwoners. Behalve dat vele ingezetenen vroeger ter haring op Groenland, ter koopvaardij en voor loodsden voeren, bestond destijds de hoofdnering in de visscherij van verse visch... Petten had zeventien zeeschuiten... in den jare 1797 was dit getal op negen zeeschuiten verminderd, ter oorzaak der verliezen aan de zeevering, waardoor die naar binnen moesten worden gebragt en in de jaren 1750, 1766, 1777 en 1797 werden vele huizen gesloopt en verhuisden de zeelieden naar elders... In het jaar 1797 telde men te Petten zestig loodsden, vroeger nog meer, thans slechts enen loods, terwijl de ingezetenen tegenwoordig meest hun bestaan vinden in het werken aan de zeevering en het visschen van zeeschelpen...¹

De zee geeft en neemt. Een bekende zegswijze die ook voor de bewoners van Petten gold. Eeuwenlang was de zee een bron van welvaart (visscherij, beloodsing), maar ook van narigheid (stormvloed, kustafslag). Eind 18de eeuw tenslotte lijkt het dieptepunt bereikt. De verplaatsing van de dijk is blijkbaar zó rigoureuus dat het gedaan is met visscherij en pilotage en de zeelieden naar elders vertrekken. De achtergeblevenen moeten hun bestaan vinden in het werken aan de zeevering.

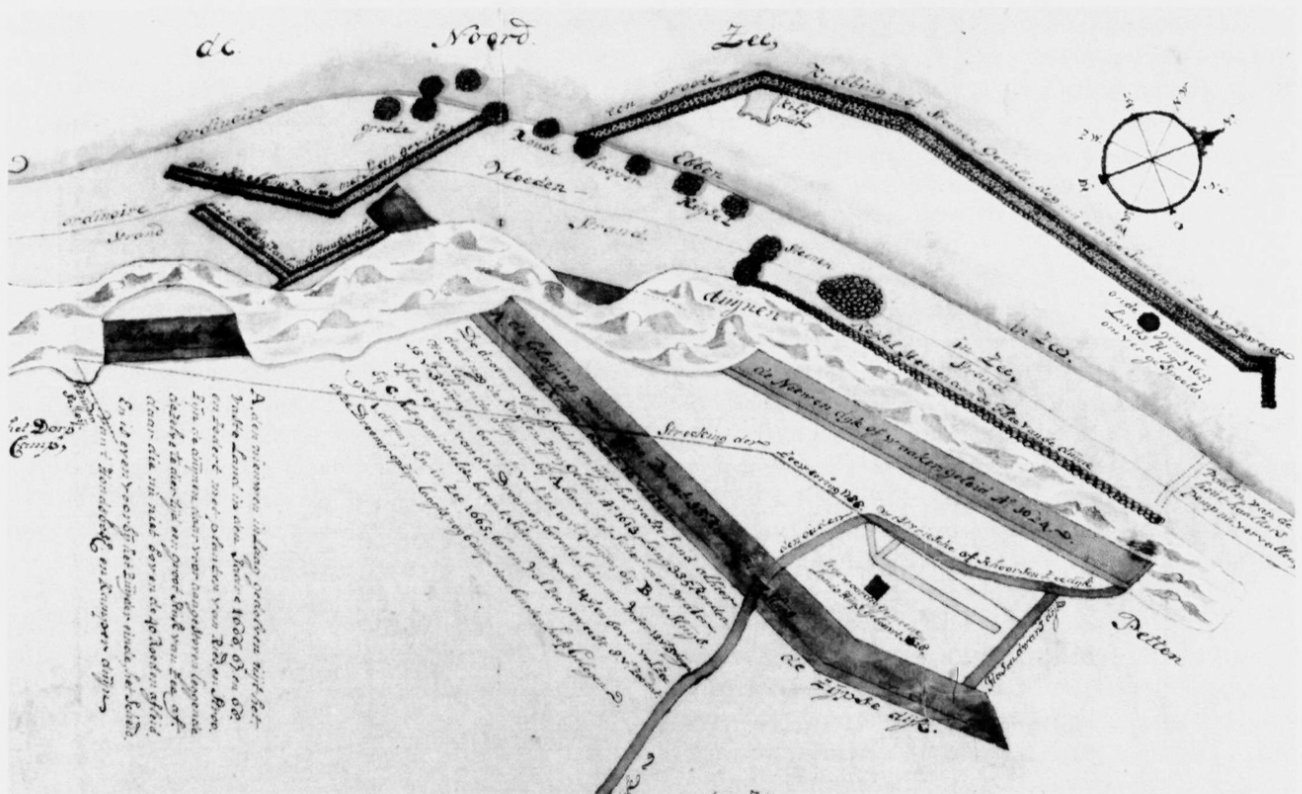
Maar in hoeverre is deze zienswijze juist? Verdween de welvaart in Petten “ter oorzaak der verliezen aan de zeevering”? En in hoeverre konden de achterblijvers zich redden dankzij diezelfde dijk?

1 Kustverdediging in de 15e en 16e eeuw

Afgevaardigden uit het dorp Petten verklaren in het begin van de 16de eeuw dat er “omtrent 200 communicanten” zijn, hetgeen wijst op zo’n 300 inwoners, die het voornamelijk van de zeevaart moeten hebben.

Maar het is bepaald géén vetpot, want de “7 of 8 pincken (schuitjes)” waarmee gevaren wordt, zijn niet van hen: “want ter niet één en es die machtich is een pincke te betaelen dan up huyere (huur)”.

Ze hebben ook “een weynich coyen (= koeien) en enig land: 13 morgen in Pettemerban en 47 morgen in Geestmerambacht (35 eigendom, 12 in huur). Maar ‘t land is niet best: “‘t is snoot lant ende veel uyt gedolven an Pettemer dyck”? Dat ze voor dat uitgedolven land “zootgeld” kregen, dat is een vergoeding voor uitgestoken plaggen (1527: 1 stuiver per roede), wordt (wijselijk?) niet vermeld.³

De eeuwige worsteling van de Pettemers met hun dijken in kaart gebracht door Klaas Kos in 1788.

Van de dijk wordt alleen maar verteld dat "zij jaerlicx hebben te geven aen de zeedijk 3 stoeten up te mergen (per morgen) en de an 't Honsbosch 3 groten up te mergen ende zomwijlen 3 st., d'een jaer meer, dander jaer min." (stoeter = stooter = 2,5 stuiver = 5 groot)

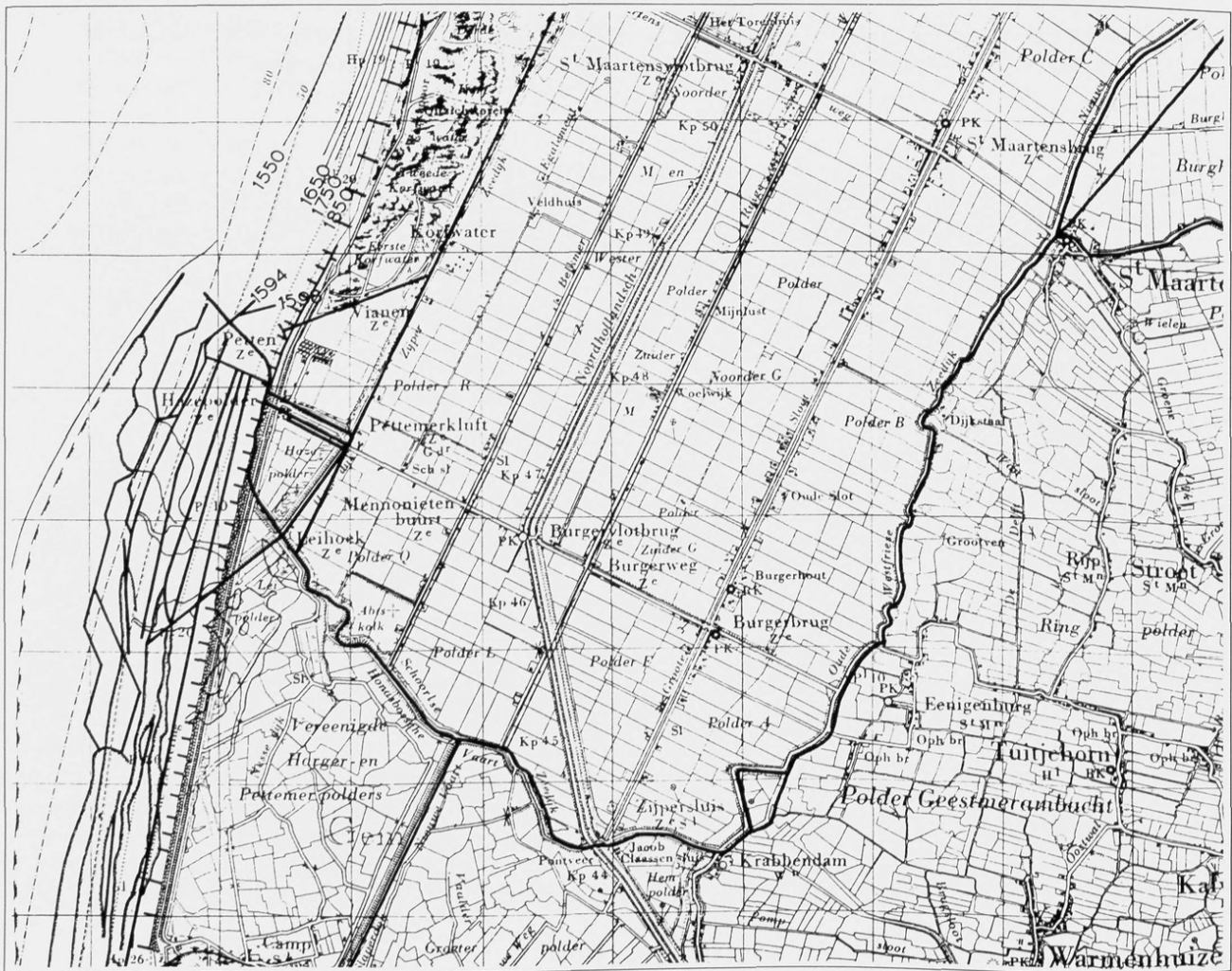
Over werk aan de dijken en verdiensten daaraan wordt met geen woord gerept.

Toch was men juist in die jaren met een "actieve kustverdediging" begonnen, door de aanleg van hoofden en verbindende paalwerken langs de duinvoet, terwijl de kerk werd afgebroken en verder landinwaarts herbouwd (1501-1505). Deze kerk had er nog geen eeuw gestaan. Nadat de kerk van Petten "dat Hontbosch hiet" bij de Sint-Elizabetsvloed (1421) omvergoorpen was, waarbij zo'n vierhonderd dorpelingen, die in de kerk een toevlucht hadden gezocht, waren verdronken, had men verder landinwaarts een nieuwe kerk gebouwd achter de als "slaperdijk" door Rijnlanders aangelegde zogenaamde Rijndijk (1432). Reeds omstreeks 1440 echter was het "buitengedijkt duin" hier en daar zo ver verdwenen dat de Rijndijk plaatselijk schade leed en versterkt moest worden (1441/42),

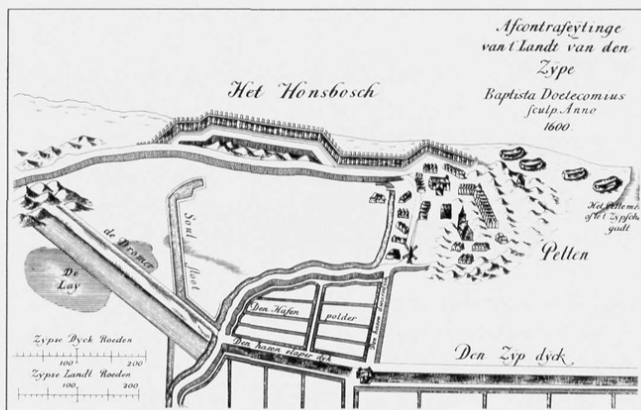
vooral in de omgeving van het Hondsbos. In 1447 wordt gesproken van de "crancken dijckaedzen gelegen tusschen Campe ende Petten in Westvrieslant, genaemt den Rijndijk, welke gescepen stond corts in te breken", wat tot "verderfnisse" van Holland en West-Friesland zou kunnen leiden!

Aanleg paalwerken (1506-1550)

Toch duurde het nog een halve eeuw eer men besloot het oude systeem van "wijken voor de zee" te verlaten door de aanleg van paalhoofden loodrecht op de kust. Eerst vier (1506), dan nog twee (1507), een jaar later weer twee, zodat er tenslotte (1548) 22 paalhoofden waren op een onderlinge afstand van ongeveer honderd meter.⁵ De hoofden, met een lengte van 85 m tussen duinvoet en laagwaterlijn en een breedte van 3,5 m, bestonden uit een omtrek van eiken palen met daarbinnen rijshout, perkoenpalen en (Vilvoordse) steen. Echt nieuw was deze oplossing echter niet.

Het terugtrekken van de kustlijn bij Petten volgens J. Westenbergh.

Kopie van de kaart van Baptista Doetecomius (1600) door Conrad.

Volgens de Staat der Vereenigde Nederlanden (8e deel, blz.369) was er een eeuw eerder (1413) ook al sprake van paalwerk bij de duinen van het Hondsbos. Aan de duinvoet werden de paalhoofden onderling verbonden door een palenrij met 7,5 m ervóór nog een tweede rij; ertussen werd klei gestort. Hoewel de paalwerken een redelijk goed verdedigingsmiddel bleken, was het voortdurend herstellen en verzwaren van een en ander, arbeidsintensief en kostbaar.

Andries Vierlingh, die in de zomer van 1552 de leiding van de Zijper bedijkingswerkzaamheden kreeg, zag de branding op de door de stormen van 14 december 1551, 13 januari en 15 februari 1552 weer eens ernstig beschadigde paalwerken uiteenslaan en over de dijk waaien "min oft meer te Petten int dorp dagelijcx regende". Deze ervaren waterbouwkundige had overigens z'n twijfels over deze wijze van kustverdedigen. Hij sprak schamper over deze Hondsbosse van "houten, steenen, rijs ende kisten tegens de grooten overval van de zeebaeren". Volgens hem was een ruim vóórland noodzakelijk terwijl een dijk alleen het water kan keren als de golf kan uitlopen "gevende hem veel speels". Hij adviseerde om de dijken een schuiner beloop te geven en het buitentalud met steen te bekleden.⁶

Behalve de niet-aflatende werkzaamheden aan de paalwerken waren er in de periode 1506-'50 ook nog slaperdijken achter de (uiterst smalle) duinregel aangelegd, waaronder de nog altijd bestaande tussen Hargen en de Schoorlse zeedijk (1526). Ook de totstandkoming van het "Huys op 't Hondsbosch", meer bekend als het (eerste) Gemenelandshuis, vond in deze periode plaats, evenals het graven van de Gemenelandsvaart naar Schoorldam (1531). Al snel bleek het Gemenelandshuis een belangrijk onderkomen van hoogwaardigheidsbekleders en hun gevolg (o.a. Brederode en Egmond in 1563 en 1566; Oranje in 1562), wanneer ze de dijken wilden inspecteren of "op doorreis" waren.

De Gemenelandsvaart was niet alleen van groot belang voor de aanvoer van palen, rijshout, stenen e.d., maar óók voor het transport van zeewater naar de Alkmaarse zoutziederijen en

het vervoer van verse zeevis naar de Alkmaarse markt. In 1615 althans vroegen "de ingezetenen van Petten omme de Gemenelandsvaart van Alcmaer tot Petten gediept te wezen omme alsoo bequamelijck haer seevis ter markt te mogen voeren"⁷

Bedijking Zijpe en Hazepolder

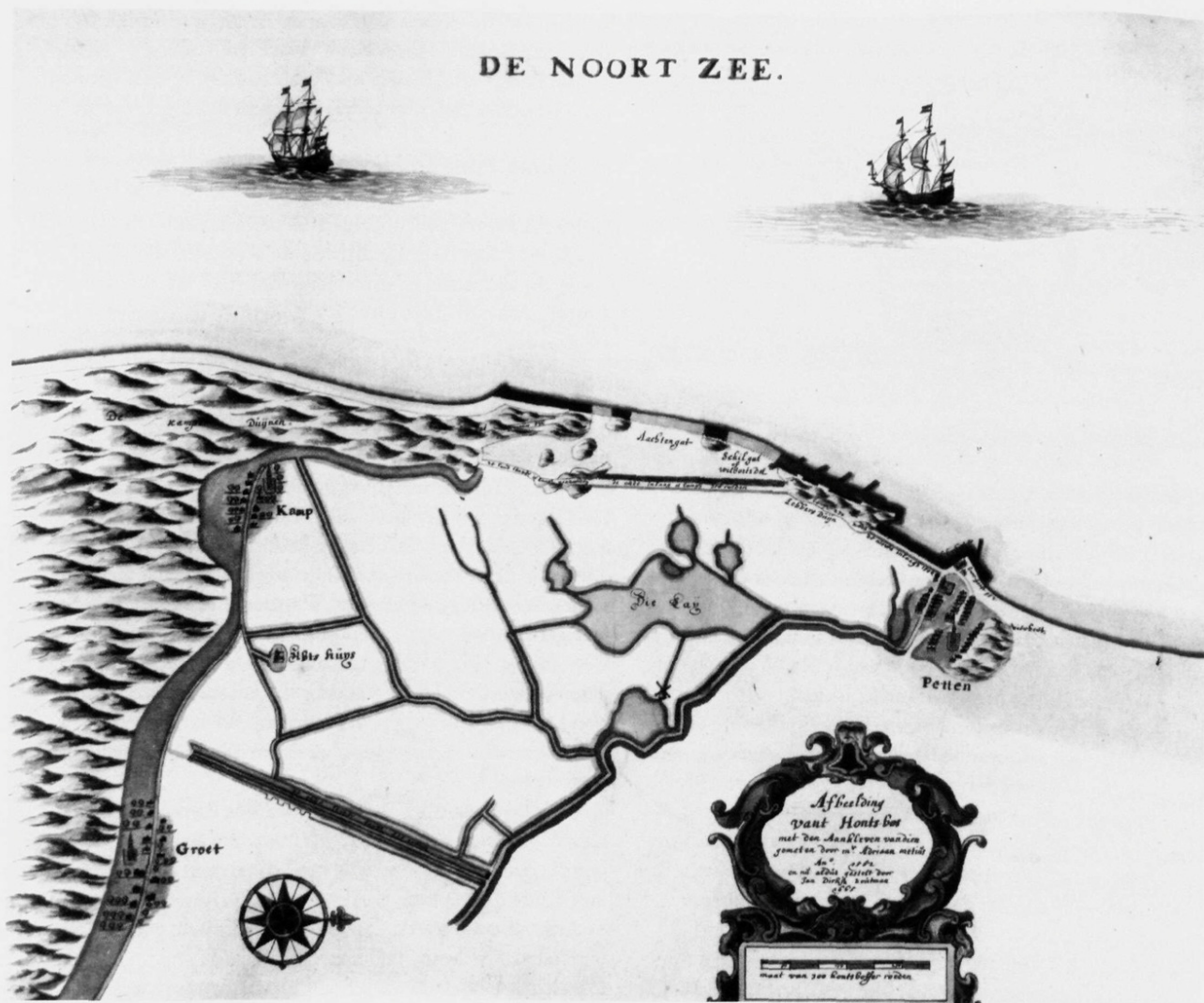
De bedijking van de Zijpe, reeds in de 14de eeuw noodzakelijk geacht, vanwege de grote druk op de Westfriese Omringdijk "in tijden van storm en onwederen der zee", werd tenslotte in de zomer van 1552 ten uitvoer gebracht. In de zomers van 1553 en 1554 moesten wegen, vaarten, sloten, enz. worden aangebracht, maar in het najaar van 1555 bleken de nieuwe (zand)dijken al weer dermate verstoven en verspoeld dat er doorbraken ontstonden, zodat een tweede bedijking noodzakelijk was. Uit de rekeningen van de rentmeester Van Teylingen blijkt dat de werkzaamheden pas in het voorjaar van 1561 konden worden beëindigd. Gouden tijden dus voor het werkvolk, dat voor een belangrijk deel afkomstig was uit de dorpen in de onmiddellijke omgeving (Petten, Camperduin, Groet, Schoorl, Krabbendam, Warmenhuizen, Sint Maarten, Schagen, Callantsoog), maar ook van verre (Friesland, Groningen, Zuid-Holland, Zeeland).⁸ De opmerking uit 1551 dat het dorp Petten "geen andere sustentatie noch te onderhouden heeft dan uit den zuiveren arbeid van den Hondsbosche met eenige sobere visserij", behoeft dan ook geen verbazing.⁹

Evenals bij de aanleg van de zogenaamde Rijndijk in 1432, toen er geklaagd werd over "veel misselicx geselschap" onder de werklieden, was er nu sprake van "rijbauwen ende lichte volcke die deur 't bedijcken van de Zijpe hun tot Petten onderhoudende waren." In Petten werd wacht gelopen om diefstal van rijshout, balken, enz. te voorkomen.

Op zich voldeden de aangebrachte paalweringen wel. De kustafname was duidelijk minder. Het onderhoud en herstel van de steeds weer aangetaste paalwerken echter was arbeidsintensief en kostbaar. Er was echter nog een ander bezwaar: naarmate de kustafslag ten noorden en ten zuiden van de kustwerken wel "normaal" doorging, kwam de Hondsbosse als het ware te ver vooruitgeschoven in zee te liggen. Het was deze te geprononceerde positie, het te smal geworden strand en de daardoor toch te kwetsbare (zand)dijk, die de zeevering tenslotte noodlottig werd.

Bij de beruchte Allerheiligenvloed (1570) brak de Hondsbosse op drie plaatsen door. In Petten werd een gehele buurt tot aan het Moriaanshoofd verwoest.¹⁰

Ook de zanddijk van de Zijpe ten noorden van Petten werd over een grote lengte vernield, terwijl de dijk van de Hazepolder het eveneens begeven had. Weer was er veel werk. Behalve de talloze herstelwerkzaamheden die moesten worden uitgevoerd, werd er aan de zuidkant van Petten een dwarsdijk aangelegd (Pettemer Schinkel, 1571). Terwijl de (derde) bedijking van de Zijpe nog in volle gang was, sloegen de Spanjaarden echter het beleg voor Alkmaar en besloot de

Geuzenaanvoerder Sonoy de Zijpe te inunderen (1573). Wel trokken de Spanjaarden zich in het najaar terug (8 oktober, Alkmaars ontzet), maar de Zijpe lag “verdroncken wel 24 jaeren”.

Pas in 1596/97 werd de Zijpe definitief bedijkt en in 1598 komt de Hazedwardsdijk tot stand. Ook toen was er veel werk, dat onmogelijk door de bewoners van de kustdorpen alleen uitgevoerd kon worden:

*“Bij honderden uyt oosten en westen komen zij werken
Al uyt Deenmercken comen ze, oock uyt van Holst(ein), Gelder,
Eemden (Emden) en Twent, oock uyt Drent...”*

(D.A. Valcoogh, Chronyk van de Sijpe)

Dat “de dijkers en de arbeijders oproerich ende muytich” waren, zoals de penningmeester Adriaen du Gardin in zijn (eerste) afrekening noteerde, was echter vooral een kwestie van te hoge prijzen, met name van het graan.¹

*Petten naar de kaart van A. Antonisz in 1582.
(Kopie van Jan Dirckz Zoutman in 1665).*

2 Bloei en achteruitgang

Pilotage en visserij in de 17de en 18de eeuw

Uit kaarten van Adriaen Anthonisz. (1582), Gerrit Dirksz. Langedijck (1596) en Baptista Doetecomius (1600) blijkt dat er nog wel een paalwering langs de duinvoet in stand gehouden wordt, maar dat de paalhoofden loodrecht op de kust verdwenen zijn.

Na stormen in 1602, 1606, 1610 achtte men de situatie bezuiden Petten blijkbaar niet veilig genoeg meer en bracht men in 1614 een verbinding tot stand tussen de Schoorlse Zeedijk en de Nieuwe Inlaag van 1577, in het verlengde van de scheidsdijk tussen Zijpe en Hazepolder (Nieuwe Slaper of Dromer). Na een zware storm in september 1621 was de toestand in Petten zo precair dat de Staten van Holland vreesden dat het dorp niet "te salveren" was als de zeewerken niet vóór de winter gemaakt waren.

Overwegende dat de bewoners van Petten zo arm waren dat zij de kosten zelf niet konden bestrijden, werd een subsidie van f 2000,- verleend (Resolutie 4 oktober 1621). Ondanks de aangebrachte herstelwerkzaamheden achtten "die van 't Hontsbosch" (het hoogheemraadschap) de situatie blijkbaar

zo hopeloos dat zij het dorp wilden buitendijken. De Staten verzetten zich daartegen en eisten van dijkgraaf en heemraden dat een schinkeldijk zou worden aangelegd, die op hun slaperdijk aansloot opdat het dorp behouden zou blijven (Resolutie 4 mei 1624). Dit werd echter geweigerd. Petten deed daarop zijn beklag bij de Staten, die toen een inspectie lieten houden (Res.31 juli 1624). Uit het inspectierapport bleek dat Petten en de oude zeewerken van het Hondsbos niet geabandonneerd zouden moeten worden (Res.3 aug. 1624).

De storm van 8 maart 1625 kwam echter hard aan.

Uit de resolutie van de Staten van 26 april 1625 (folio 59) blijkt dat men accoord ging de huizen "in de Hasepolder te transporteren". De Staten verleenden subsidie wegens "de miserre" van het dorp (Res.22 sept.1625). Twee jaar later werd wéér tot subsidiëring besloten (Res.11 okt.1627) "tot behouding van de uysterste huijsen". Er zat tenslotte echter weinig anders op dan ook deze huizen af te breken en in de Hazepolder te herbouwen. Ook het Gemenelandshuis moest naar dit Nieuwe Petten worden verplaatst (1628).¹²

Prins Maurits reist langs de kust in 1600 en betrapte de Pettemers in hun dagelijkse bezigheden: vis vangen en verhandelen, loodsen, juten etc.

Ondanks - en mede dankzij? - de perikelen bij de kustverdediging was de toename van het aantal inwoners van het dorp groot. Terwijl er in 1514 sprake was van 60 à 70 "haertsteden" met een geschat aantal inwoners van ca 300, zijn er in 1622 1280 inwoners.¹³ Dit lijkt wel erg hoog als we weten dat Dirk Burger van Schoorl voor de verponding van 1632 171 huizen noemt. Zelfs als we daar een 30-tal huizen in de Hazepolder bijtellen en de gemiddelde woningbezetting op 5 stellen, dan nog komen we niet hoger dan een inwonertal van ca. 1000. Maar onmogelijk is het niet. Bij de storm van 1625 zouden er 100 (van de ca. 250?) huizen verdwenen zijn. Misschien had in 1632 de "wederopbouw" nog slechts gedeeltelijk plaatsgevonden. Wellicht is men de stormramp van 1625 nooit geheel te boven gekomen.

In dat geval is de bevolkingsachteruitgang, die in het hele Noorderkwartier sedert ca. 1650 optrad, in Petten wel heel vroeg begonnen.

In hoeverre er sprake geweest is van een geleidelijke groei in de 16de eeuw en wat daar dan de oorzaken van waren is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk was het vooral de grote economische opbloei van de kustprovincies sedert de laatste decennia van de 16de eeuw, die een krachtige stimulans was voor de pilotage (beloedsing) en de visserij vanuit het zeedorp Petten.

Nog in 1571 kon het dorp verwoesting door de Watergeuzen afkopen voor een bedrag van f 80,-, terwijl Huisduinen f 150,- moest betalen en Schoorl en Bergen elk f 1500,-.¹⁴ En dat warempel niet omdat de Pettemers zo vurig protestant waren. Zeker, de schout was de opstandelingen en de nieuwe religie goed gezind en men was zeker anti-Spaans, maar het duurde nog tot 1577 voordat er een (eerste) predikant werd beroepen! In 1613 schrijven de "gemeene inwoonderen van het arme zeedorp Petten" in een brief aan prins Maurits onder meer:

"Soo ten aansien van de pilotage en 't inbrengen van groote schepen van westen comende daertoe 't dorp seer bequam leggende is, als mede van de groote menichte visch die daer meer als in eenig dorp werdt gevangen, daarmede niet alleen d'omleggende steden en plattelanden gespijst en vervult werden, maer werdt deselve soo gesouten en gestoken als ook gedrooght zijnde in groote quantiteit buyten lants gescheept en vervoert..."

(R.A.H. Losse aanwinsten. Inv.no.1244,blz.257)⁵

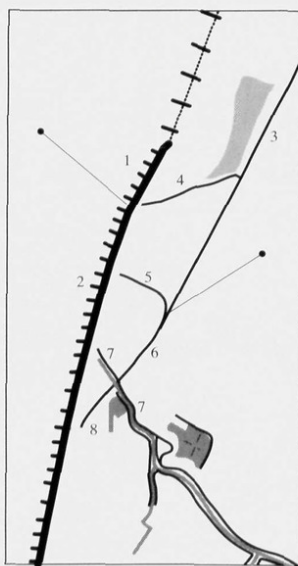
Visserij

Petten mag, vindt men, niet ten ondergaan, want het dorp is belangrijk voor de pilotage van koopvaardij- en oorlogsschepen en de visserij. Om bij het laatste te beginnen: ondanks de "grote menichte visch" zijn de bewoners van Petten blijkbaar toch arm gebleven. Althans de meeste, de "gemeene inwoonderen". Maar toch niet zo arm als een eeuw eerder want toen heette het dat er "niet één en es die machtig is een pincke te betalen..."

En dat was omstreeks 1600 toch duidelijk anders. Uit verschillende notariële akten blijkt dat in die tijd diverse haringschepen van en aan Pettemers zijn verkocht. Om hoeveel schepen 't ging is echter niet bekend. Pas Dirck Burger van Schoorl noemt 23 "zeeschuyten", maar dan zijn we een eeuw later (1708). Omdat in 1708 het aantal inwoners (ca. 750) veel lager ligt dan in 1622 (ca. 1280), mag het aantal schepen omstreeks 1600 wel op 30 à 35 geschat worden.

De haring die de kust vissers met hun vletten vingen werd niet tot kaakharing verwerkt, maar tot steurharing, dat wil zeggen lichtgezouten haring, bestemd voor de bokkingrokerij. De vooral in de herfst dicht onder de kust gevangen zogenaamde slabharing, werd óók vers verkocht of gedroogd verhandeld. De zogenaamde zoutharingvisserij, die sedert 1588 pas met Sint Jan (24 juni) mocht beginnen, werd uitgeoefend door haringbuizen, grotere kielschepen die - althans in het Noorderkwartier - vooral vanuit Enkhuizen werden uitgereed. Uit de Enkhuizer buizenboekjes, gedrukte jaaroverzichten waarin rederijen én stuurlieden zijn opgenomen, blijkt dat daar traditioneel óók Pettemer stuurlieden (gezagvoerders) in voorkomen. In 1688 zijn dat er bijvoorbeeld 12 (van de 217). Geen groot aantal, maar ervan uitgaande dat iedere stuurman wel enkele van de 14 manschappen uit de eigen omgeving meenam, zeker niet te verwaarlozen!⁶

Een overzicht van de dijken rond Petten (Situatie 1994) (kaart van H. van Zijl.)

1. Pettemer Zeewering
2. Hondsbossche Zeewering
3. Zijperzeedijk
4. Spreeuwendijk
5. Hazedwardsdijk
6. Hazedijk
7. Schoorlse Zeedijk
8. Dromer

Begin 17e eeuw. Petten vanuit zee. Duidelijk zien we de (beveiligde) strandslagen van Petten.

In november begon de schelvisvangst met de beug, maar ook wel met netten, in de winter volgde dan de vangst van kabeljauw (met de beug) en schol (met scholwant of schrobnet). Behalve schol ving men ook tarbot, griet, schar, tong, en - vooral in de zomer - ook pietermannen, ponen, zomerzalm, makreel, enz. Deze vis werd vers, gezouten (kabeljauw), gedroogd (schar) of gerookt (makreel) verhandeld. Een enkele keer is de vangst miraculeus. Zo vermeldt een Alkmaarse kroniekschrijver dat op 1 mei 1645 "de Pettemer visschuitjes op één nagt boven de tagtigduizend schellevisen gevangen hebben".¹⁷

Voor zover de vis niet elders aan land gebracht werd gebeurde dit, zoals in alle andere "dorpen bij de zee van de Maes off tottet Marsdiep toe," bij de daartoe aangestelde "afslager" op het strand. De "stokhouder", vaak tevens "afslager", wees met zijn lange met rood en wit gekleurde banden gesierde stok de partijen vis aan, de afslager noemde in een afdalende reeks (afslag) de te bieden aantallen stuivers tot er door een koper werd ge-"mijn"-d. Vervolgens werden de naam van de koper en het bedrag in het "vischboek" genoteerd, want er moest uiteraard betaald worden: 1/40e penning (2,5%) voor kerk en pastorie, schoolhuis en weesmeesteren én voor de vuurboet, "tevens assurantie van visschersschuyten welke verongelukt" en voor volk dat door de vijand gevangen genomen werd. Na de eigen vis ("burenvisch") werd de vis van visserlui van elders ("vreemde visch") afgeslagen, waarna de voerlieden met paard en wagen de vis via de zogenaamde "vischkluft" over de zeewering brachten.

Uiteraard waren er lieden die de "omzetbelasting" graag wilden ontduiken door de vis buiten de afslag om te verkopen aan de viskopers in de Hazepolder (jurisdictie Zijpe). Na klachten hierover van de bestuurders van Petten (januari 1641) aan Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier, werd men in de Hazepolder verplicht eveneens belasting te betalen ten behoeve van kerk, school en vuurboet te Petten. Een bekende afslagersfamilie was de familie Hoedt. Jan Gerritsz. Hoedemaker was in 1660 afslager, zijn zoon Hendrik Jansz. Hoedt en zijn kleinzoon Jan Hendriksz. Hoedt waren het daarna en de achterkleinzoon Hendrik Jansz. Hoedt was afslager in de periode 1730-1771.

Achteruitgang en afbraak Oud Petten

Dirk Burger van Schoorl vermeldt in zijn kroniek in 1708 48 huizen in Nieuw Petten (Hazepolder) en nog slechts 136 in Oud Petten. Zelfs bij een gemiddelde woningbezetting van vijf personen betekent dit een totaal aantal inwoners van ten hoogste ca. 700, een enorme achteruitgang ten opzichte van 1622 (ca. 1280 inw.).

De situatie in Nieuw Petten is bijna een eeuwlang ongewijzigd gebleven. Volgens een telling uit 1674 ("Quohier van de Sijpe en Hasepolder") waren daar toen 55 huizen. In 1742 zijn het er 50, bewoond door 62 gezinnen (212 personen). Een gemiddelde woningbezetting dus van ruim vier personen.

Zowel in de Acten en Missiven als in de Resoluties van Gecommitteerde Raden wordt in eentonige regelmaat gesproken over gevaar van doorbraak van de Hondsbosche en Pettemer Zeewering en de noodzaak van het "over molborden" van dijken en duinen, waarbij vaak huizen moesten worden afgebroken. Zo kostte het "over molborden van een gedeelte der duynen besuyden het dorp Petten" na de stormen van 3 en 4 december 1693 en 2 en 3 januari 1694 f 1245.3.- (Res. 18 augustus 1694) en in 1697 f 1408.17.- (Res. 22 oktober 1697). Uit de Acten en Missiven (serie 13, band 126) blijkt dat de waterhoogte tijdens de stormvloed van 10 oktober 1697 volgens A. Bluzé, de "casteelyn" van de Hondsbosse, 10 voet en 6 duim, dus ruim 3 meter boven "ordinaris volzee" was. Ter vergelijking: de zeewering zelf was zo'n 15-17 voet hoog, de Dromerdijk 14 3/4, de Schoorlse zeedijk 8 1/4 à 8 3/4 en de Hasendwardijk 11 3/4 voet. De Pettemer vuurboet stond volgens het rapport van de landmeter H. Schotvanger te Schoorl (19 augustus 1700) 12 voet en 3 duim boven 't strand (Acten en Miss. serie 13, band 126).

Het dorp Oud Petten is door voortdurende verplaatsing van de zeewering tenslotte in de periode 1735-1777 geheel verdwenen. Herbouw van gebouwen en huizen vond toen echter niet meer plaats in de Hazepolder, maar in het zogenaamde Vlak (70 morgen), hetgeen na de aanleg van de Spreeuwendijk (1691) door de Heer van Petten ("tot zijn eigen last en kosten") mogelijk was geworden. Wel was in 1693 de dijkvormige duinregel waarmee de Spreeuwendijk aan de

Missieve van Jan Harge aan Gecomm. Raden over zijn inspectie van de toestand te Petten, op 18/19 juni 1757. De kosten tot herstel berekent hij op f 7250,--

Lijst van huizen door overmolling naar binnen af te breken, Taxatie door Jan Harge, zoals in quohier verpondingen is aangetekend.

Dirk Sergeant	f	110,--
Aarjen Boes		120,--
Aarjen Kuyt		100,--
Wed. Jan Bakker, oude bakkerij		50,--
Wed. Pieter Twisk		25,--
Wed. Klaas Kuyten		120,--
Krijn Ijfsen		110,--
Gerrit Jansz. Nol Schoor en winkel v.		200,--
J. Mooyman		350,--
Dirk Oud		80,--
Pieter Mos		70,--
Kinderen Broers Lijs		90,--
Kinderen Dirk de Vries		90,--
Huys v. Weesmeesteren		100,--
Jan Reyersz		100,--
Dirk Meeuwer		50,--
Johannes Kaars		120,--
Nan Duyn		350,--
Gerrit Swaan		150,--
Erven Maartje Vreriks		100,--
Aarjen Pieters		110,--
Pieter Arisz.		110,--
Trijn Claas		110,--
Willem Booy		40,--
Jan Swaagh		110,--
Wed. Albert Spreeuw		100,--
Maartje Cornelis		140,--
Claas Lourisz		140,--
Cornelis Boes		80,--
Pakhuys Wed. Jan Bakker		40,--
Maartje Cornelis		220,--
Tijs jansz.		200,--
Wed. Jn. Bakker, bakkerij		550,--
Aalbert Slager		75,--
Schipper Aarjen		100,--
Anne Joosten		150,--
A. Burmannus		150,--
Schoor Gerrit Krans		30,--
Smederij Wiggert Smit		250,--
Totaal	f	5140,--

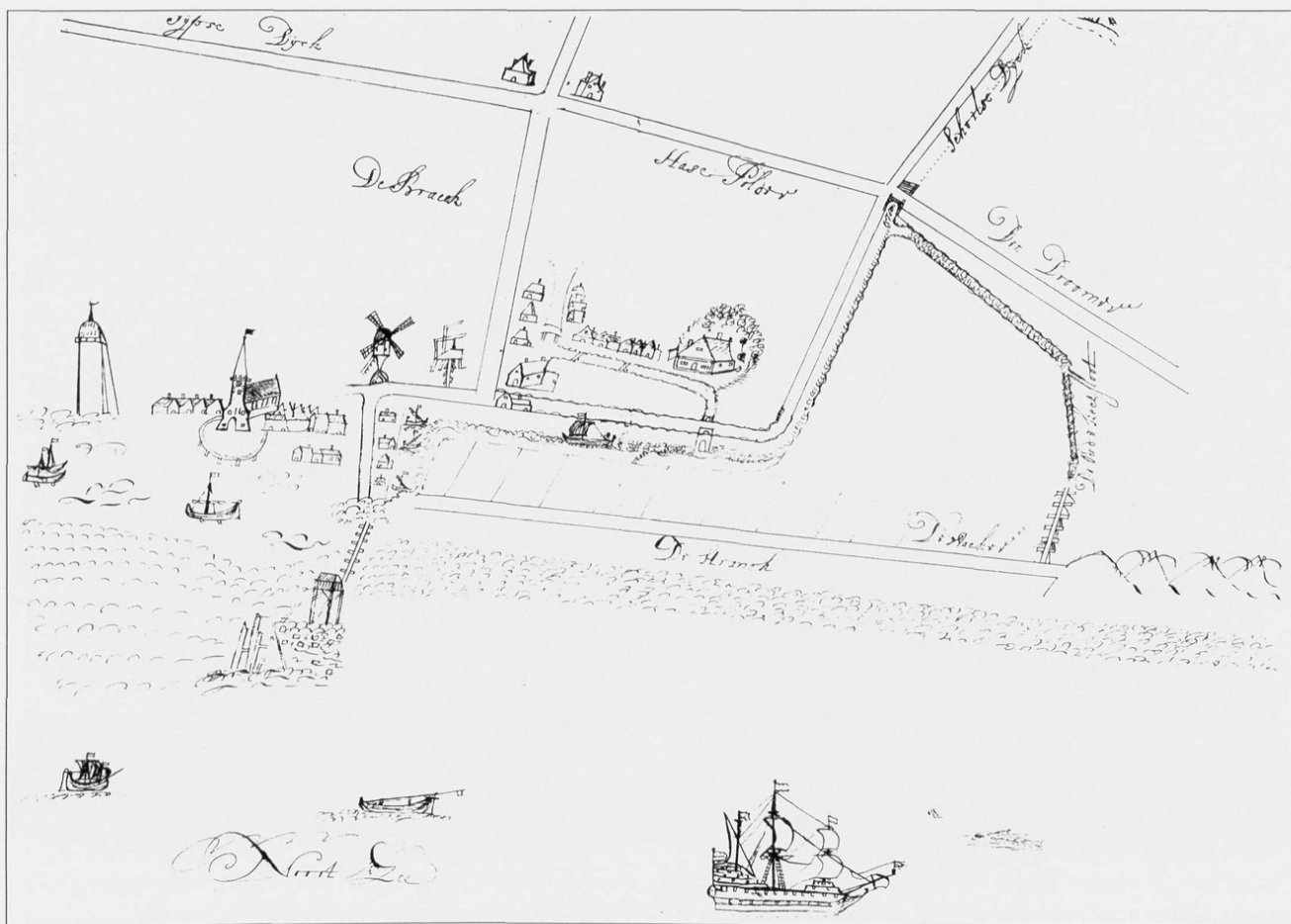
Hondsbossche Zeedijk gehecht was, doorgebroken, maar na herdijking in 1698 was bebouwing in "s Heeren Uyterlant" (Pettemer Vlak) mogelijk. Allereerst werd de kerk verplaatst (1701). De oude kerk stond twintig meter van zee, "de deuren en glazen...meest dicht, 't dack door de swaarte van 't opgestoven en dagelick stuyvende sant op 't point van instorten, de muren overal gescheurd en geborsten".¹⁸ Deze kerk, die ook dienst deed voor de bewoners van Nieuw Petten in de Hazepolder, is in 1846 op dezelfde plaats herbouwd, maar tijdens de Tweede Wereldoorlog op last van de Duitse bezetter afgebroken. In 1735 werden een tiental huizen in Oud Petten, die het dichtst bij de zee stonden en door het oprukkende zand onbewoonbaar geworden waren, in het Vlak herbouwd.

Tien jaar later gingen een dertigtal huizen in een storm verloren. Het navrante is dat voor woningen die door het steeds weer "overmollen" van zand wél, maar voor woningen die door een storm verloren gingen, géén schadevergoeding door Gecommitteerde Raden gegeven werd.

Wel deden Gecommitteerde Raden in noodsituaties een verzoek aan de Staten van Holland om de ordinare en extra ordinare verpondingen voor een aantal jaren te laten vervallen (Gecomm. Raden, Acten en Missiven, serie 13, band 137, fol 73, 23-02-1731). Uit de notulen en bijlagen tot de resoluties van Gecommitteerde Raden (Serie 11, 1759 deel II, maart-mei 1750) blijkt eveneens dat ook "vrijdom van verpondingen" aan de Pettemers verleend werd - in 1745 zelfs voor elf jaar - om "haar geseerde zeewerken te herstellen".

Naar aanleiding van de rampzalige gevolgen van de storm in 1745 schrijft de Hollandse Maatschappij van Wetenschappen een prijsvraag uit naar de oorzaak van de voortdurende kustafname en naar middelen om dit tegen te gaan. Herstel en uitbreiding van een paalwerkverdediging was vanwege het desastreus optreden van de paalworm sedert omstreeks 1680 moeilijker dan ooit. De prijswinnaar is Melchior Bolstra (1754). Zijn plan, verregaande terugtrekking tot de Hazedijk toe, is overigens niet uitgevoerd. De kustafname ging intussen "gewoon" door. Telkens weer werd na een storm de aangestaste zeekering door "molwerk" in profiel gebracht, waardoor de (Zand)dijk na ieder herstel weer een stukje landinwaarts werd geschoven. Tenslotte is de "waker" terechtgekomen op de lijn van de Schoorlse Zeedijk, derhalve op een vroegere binnendijk, en vormden Hondsbossche en Pettemer Zee-kering een ononderbroken geheel.

In 1757 werden 39 huizen afgebroken en in 1774 nog eens 25, waaronder het schoolhuis. De "Memorie wegens subsidie bij Resolutie van 14 juli 1774 aan het zeedorp Petten verleend" (Gecomm. Raden serie 11, ingekomen stukken, 1774 III d.d. 27 dec. 1774) toont dat voor de amovatie (=sloop) van deze 25 huizen f 5180,- is betaald. Uit een eerder ingekomen stuk gedateerd 24 februari 1774 blijkt dat herbouw in 't Vlak rustig kon plaatsvinden, want "dat de Spreeuwendijk ... zodanig bij den Heer van Petten wort onderhouden dat deselve niet het allerminst gevaar heeft voor den aanslag van de Noordzee."

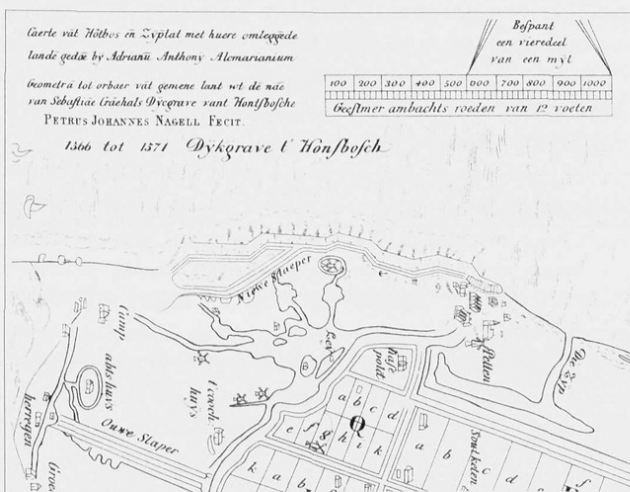

Tot 1825 stond op de Hondsbossche een Pomphuis, waarmee zout water ten behoeve van de Alkmaarse zuivelindustrie (kaas!) in speciale binnenschepen werd overgeheveld. In de zeventiende eeuw was er ook een zoutpomp ten oosten van Petten, zie het gebouwtje rechts van de molen. Deze pomp stond aan de Braak, het restant van het Zijper zeegat dat bij hoog water met de zee in verbinding stond. Dit kaartje is in 1693 gemaakt bij het conflict van de Heer van Petten met de Alkmaarders over de bedijking van het Pettemer Vlak door de aanleg van een dijk ten noorden van het dorp, de latere Spreewendijk.

Aldus Schout en Geregte van de Heerlijkheid Petten. In 1777 tenslotte verdwenen de laatste huizen uit Oud Petten, waaronder pastorie en weeshuis. Ook de vuurboet, in 1757 nog veertig meter van het strand verwijderd was inmiddels (in 1770) geheel weggespoeld.¹⁹ De (met riet gestookte!) vuurbaak, die nog staat afgebeeld in de duinen ten noorden van het Vlak op een kaart van de Hondsbossche Zeewering van Sabrier en Nierop uit 1793 is omstreeks 1800 afgebroken en niet weer herbouwd.

In 1780 zijn er ca. 70 huizen in Petten en ca. 50 in de Hazepolder. De achteruitgang van de bevolking is ook (vanaf 1640) te volgen in de doopregisters van de (hervormde) kerk. Op enkele rooms-katholieke en doopsgezinde gezinnen na, behoorde de gehele bevolking tot deze kerk. Het dieptepunt werd bereikt in de Franse tijd.

In 1809 waren er in Petten (zonder de Hazepolder) nog slechts 248 inwoners (ca. 60 huizen).²⁰

Kopie van de kaart van Adriaan Anthonisz van 1588 door Conrad.

Moerzee

"In de maand van december 1661 was 't bedroeft te hooren dat arme visschers van de Hollandsche zeedorpen, van Petten, Egmond, Wijk op Zee, Santvoort, Noordwijk en Catwijk, des 's nagts met mooy weer om het sobere kosje uitgevaren, 's anderen daags wierden verrast van een opstaande water, genaamt bij de oude zeeluiden, de moerzee ... zoodat van die arme zeeluiden, daar ordinaris 5 man op een schuitje is, 15 à 16 schuitjes met volk en al bleven ...

Den 26 november 1665 zag men langs de zeekust van Texel tot ter Heide, wederom een moerzee als eertijds, dat is een opheffing der zeebaren tot hoog in de lugt, gelijk men

't Roode-meer met de Israeliten schildert, alles met een stille lugt en zonder wind, als een gewis voorteken van tepeest en onheil ..."

Hoewel onverklaarde plotselinge waterverheffingen aan onze kust seismische oorzaken kunnen hebben, is een meteorologische verklaring (bv "nawerking" van hevige stormen elders) voor de hand liggend.

Van een moerzee (of zeebeer) bij de Hondsbossche is waarschijnlijk sprake op 10 januari 1830. Uit de notulen van de vergadering van hoofdingelanden van 6 mei 1830 blijkt dat in de nacht "bij eenen slechts matigen west noord westen wind, eensklaps tot op de geheel buitengewone hoogte van 4 ellen 57 duimen (16 voeten oude Hondsbossche maat) boven volzee was opgelopen, dat eene hoogst aanzienlijke schade aan de Hoofden en Glooping was toegebracht, zoodat de geheele buitenglooping der Zeewering grootendeels was weggezakt, ja dat de kruin van de zanddijk hier en daar zelfs zeer aanmerkelijk was afgenomen, terwijl onze rijs en steenen Hoofden veel meer hadden geleden dan zelfs bij gelegenheid van den storm van 4 en 5 Februarij 1825."

(Chronyk van Medemblik)

Op 5 juni 1858 vond iets dergelijks plaats:

"Op dien dag," aldus het verslag van de vergadering van hoofdingelanden van 3 mei 1859, "des vóórmiddags ten 9 ure, de tijd van hoog water, was de zee opgevloed tot 0,10 el vz. en ongeveer ten half een ure des namiddags gevallen ongeveer 0,40 el vz. en stond dus 0,50 el vz. Ontzettend hevig was het gedruisch, dat zich uit zee deed hooren met oostewind, en tegen den wind in, liep de zee geweldig op tot 1,30 el en bij Kamperduin tot 1,40 el + vz. Ongeveer tien minuten daarna schoot de wind om naar het noordwesten en de zee liep af en daarna ging de wind weder naar het noordoosten. Vier steenbokken, die op het strand stonden, zijn geligt, omvergeslagen en in zee gedreven, doch met den noordwesten wind weder spoedig op strand geslagen. Drie visschers van Egmond aan Zee, die met hunne schuiten over die hooge zee waren heengevaren, hebben medegedeeld, dat zij vermeenden dat de zee het hoogst bij Kamperduin had gestaan.

Van dien dag af viel er niets opmerkenswaardig voor, daar de zomer en het najaar met een gedeelte van den winter allergunstigst voor de zeewering waren. Volgens deze beschrijving is in dit geval toch eerder sprake van een zogenaamde buistort, die zomers wel het gevolg zijn van het optreden van een hoos elders of veroorzaakt worden door het losbarsten van een onweer of het passeren van een zware bui.

Op 26 april 1924 verplaatste zich een buistort van zuid naar noord langs de kust, die bij Petten een rijzing van 130 cm, binnen een kwartier gevolgd door een daling van 110 cm. Het aan de Hondsbossche werkzame volk kon zich ternauwernood uit de voeten maken.

(nota GWAO - 90.009 Dienst Getijdewateren RWS)

Petten vanuit zee, begin 17e eeuw. De vissersscheepjes werden op ronde balken over het strand getrokken.

A. Rademaeker, Petten 1609.

Oorzaken achteruitgang

Aan de hand van de opbrengsten van de 40e penning kan de gemiddelde omzet over de jaren 1766-1785 worden geschat. Hoewel het slechts een korte periode betreft valt toch op dat de jaarinkomsten uit de visserij niet alleen sterk wisselden (f 11.500 - f 25.000), maar bovendien een dalende tendens vertoonden.²¹ De sterke wisseling had waarschijnlijk een natuurlijke oorzaak: wisselende vangsten als gevolg van de "gedragingen" van de vis en het weer. De dalende tendens lijkt meer een conjuncturele kwestie. Als oorzaken van de achteruitgang van de visserij in de 18de eeuw wordt behalve een algehele achteruitgang van de economie en de daarmee gepaard gaande achteruitgang van de bevolking, ook gedacht aan een grotere vlees- en aardappelconsumptie ten koste van brood en vis. Daarnaast speelden ook protectionistische maatregelen in een aantal Europese landen een rol met name bij de afzet van gerookte en gedroogde vis.

De achteruitgang betrof overigens niet alleen de kustvisserij, maar met name ook de haringvisserij vanuit Enkhuizen waar eveneens Pettemers bij betrokken waren.²² De visserij was niet alleen wisselvallig, maar vooral in de winter ook zwaar en gevaarlijk. Gevaarlijk vanwege de soms talrijke stormen en

"onwederen der zee". Ook 's zomers kon het overigens' gevaarlijk zijn, vooral in tijden van oorlog vanwege zo nu en dan opduikende kapers of vijandelijke oorlogsschepen. Zo noemt Dirk Burger van Schoorl het vergaan van vijf vissersschepen uit Petten op 22 augustus 1666. Daarbij kwamen 24 vissers om het leven, die in totaal 75 weduwen en wezen achterlieten. Wat dit voor een zo kleine gemeenschap betekende laat zich raden! Het ligt voor de hand dat zo'n ramp het gevolg was van een storm, maar dat was gezien het jaargetijde waarin dit gebeurde niet waarschijnlijk. Omdat de ramp gedurende de tweede Engelse oorlog (1665-'67) plaatsvond is het waarschijnlijk dat deze Pettemers door oorlogshandelingen om het leven gekomen zijn.²³ Zeker is wel dat de talrijke zeeoorlogen in de 17de en 18de eeuw waarbij ons land betrokken was, voor de visserij en de daarvan afhankelijke bedrijven rampzalige gevolgen had, omdat de visserij dan werd stilgelegd.

Toen ten tijde van de eerste Engelse oorlog (1652-'54) de Pettemers een verzoek om alimentatie bij de overheid indienen werd dit afgewezen omdat "de trommels hadden geslagen en (zij) daardoor 18 à 20 gulden konden winnen, maar (zij)

wilden liever thuis blijven en honger lijden" (20 juli 1653).

De trommelslagers en werfagenten van de Staten waren blijkbaar vergeefs in Petten geweest. Wel, wie geen oorlog wilde voeren moest dan maar honger lijden.

Overigens raakte dat najaar tijdens een hevige storm (7-11 november) een vloot onder admiraal Witte de Witt in ernstige moeilijkheden voor de kust van Petten, waarbij 1300 à 1400 mannen omkwamen.

Maar als er dan tóch schepen moesten vergaan gaven de Pettemers uiteraard de voorkeur aan strandingen van koopvaarders voor hun kust.

Casteleyn van de Hondsbosche

In Nieuw Petten woonden er in 1742 behalve enkele beambten van de Hondsbosche, een aantal (aan de zeegeving werkende?) ambachtslieden en arbeiders, een winkelier, een chirurgijn, een turfschipper, een kleermaker, enkele voerlieden, een tiental viskopers en een tiental zeelieden. De vissers en loodsen echter woonden in Oud Petten. Terwijl er in 1674 slechts sprake is van een aantal "varensgezellen" in Nieuw Petten, wordt dit in 1742 "gespecificieerd": twee varende op een koopvaarder, één "ter buyse" en zeven Groenlandvaarders. (P.A.Z. no 363)

Frederik Senger is dan (1742) "Casteleyn van de Hondsbosche, reydende een overdeekte wagen met twee paarden, ten dienste van de Heren van de Hondsbosche". Hij is voorts schipper van de "Jaagh of trekschuyt varende van de Schagerbrugh op Alkmaar en terugh". Als inwonend personeel heeft hij één meid en één knecht. Daarnaast wonen er nog Jan Abrahmsz., "Mr timmerman van den Hondsbosche en houtkoper", Pieter Hartendorp, "boode van de Hondsbosche" en Pieter Willemsz. Camp, "tuynman van den Hondsbosche". Claas Jansz. Spierdijk is óók timmerman en houtkoper, maar er staat niet bij "van den Hondsbosche". Hetzelfde geldt voor de timmerman Abraham Bood, de timmermansknecht Pieter Swaan, de baasmetselaar Gerrit Willemsz. en de arbeiders Dirck Teunisz., Aerjen Molenaar, Jan Hendriksz., Aerjen Woutersz., Steven Willemsz., Barend Theunisz., Aelbert Dekker en Jacob Molenaar. Hoe vaak werkten zij aan de zeegeving?

Pilotage

De achteruitgang van het aantal inwoners had niet alleen te maken met de teruggang van de visserij, maar evenzeer met het verloop van de pilotage. Terwijl er omstreeks het midden van de 18de eeuw ongeveer ca 80 loodsen waren, was dit aantal gedaald tot ca. 60 bij het uitbreken van de vierde Engelse oorlog (1780-'84).

Dertig jaar later was het nagenoeg afgelopen met de belodsing: de registre civique (1811) vermeldt nog slechts acht loodsen. De onder oppertoezicht van de in 1615 ingestelde "Commissie tot Pilotage benoorden de Maze" geëxamineerde en van een loodspenning voorziene loodsen, waren gerechtigd koopvaarders, V.O.C. schepen, 's Landschepen van oorlog enz. in en uit het zeegat van Texel (tot het Wieringer Vlaack) te loodsen. Elk vaartuig dat meer dan zeven voet diep stak was verplicht een loods aan boord te nemen. Gemiddeld voeren er - althans in de 18de eeuw - zo'n 7 à 9 loodsschuiten, ieder bemand met 6 à 8 loodsen, de stuurman (loodsschipper) inbegrepen. De loodsen verplichtten zich gedurende een afgesproken periode bij dezelfde loodsschipper, meestal (mede)eigenaar van de schuit, te varen en zij deelden, op de wijze van een rederij, in de kosten en baten. De victualie bijvoorbeeld werd voor gezamenlijke rekening ingekocht, de ontvangen loodsgelden werden in de door de schipper beheerde "gemeene beurze" gestort en later verdeeld.

De schipper zelf fungeerde niet als loods maar bleef op zijn schuit, een platboomd vaartuig met een nummer in het zeil en een wit vlaggetje in de mast.

Uiteraard moesten de loodsen terdege op de hoogte blijven van de diepte der geulen, ligging der ondiepten enzovoort.

Dat de Pettemer loodsen door combinatie van werkzaamheden daar niet altijd in slaagden blijkt ondermeer uit een verklaring van de 63-jarige loods Pieter Cornelisz. aan de Commissie tot Pilotage op het Gemenelandshuis op 22 juli 1712. Gevraagd naar de diepten op verschillende plaatsen in de zeegaten moest de man het antwoord schuldig blijven.

Hij verontschuldigde zich door te zeggen dat er enkele maanden geen peilingen verricht waren "dewijl de stuurlieden ter haring varen en zij, loodslieden, niet uyt lootsen varen..."²⁴

De hoogte van het loodsgeld was niet alleen afhankelijk van de grootte van het schip, of beter gezegd van de diepgang van het te belodsen schip, maar ook van het seizoen en van de herkomst van het schip.

Oostindiëvaarders, die tot de allergrootste schepen behoorden, moesten tenminste twee loodsen aan boord nemen.

Wanneer er een retourvloot van de Verenigde Oostindische Compagnie verwacht werd, voeren de Pettemers deze vloot zelfs tot in het Kanaal tegemoet.

In vrede tijd kwam de Oostindische retourvlucht bijna altijd via het Kanaal de Noordzee binnen. Petten lag, als zuidelijkste "loodsstation" voor het Texelse zeegat, voor inkomende schepen uiteraard het gunstigst.

Verklaring van enige Helderse personen over het vloeien van water bij extraordinaire stormvloed in de zeegaten, bevestigd door Pettemer loodsen, d.d. 24 juni 1695.

Jeroen Jansz, out, 54 jaar

↑

Cornelis Hilbrant Capiteyn, 51 jaar

≠

Pieter Hendricksz. Roos, 47 jaar

Jan Willemsz. 48 jaar

∩

Cornelis Cornelisz. Mos, 40 jaar

+

Jacob Ariensz Knijn, 34 jaar

∩

Reyer Pietersz, 34 jaar

+

Hillebrant Jansz, 31 jaar

≠

Maerten Theunis, 30 jaar

∩

Claes Symonsz,

∩

Jacob Bouwisz.

∩

Claes Symonsz, 28 jaar

∩

Oudemansschellingen

Uit de inkomsten van de pilotage (gemiddeld f 50,- per beloodsing) moest sedert 1 oktober 1742 een gedeelte (zes stuivers per schip) worden afgedragen voor het fonds van oude loodsen (oudemansschellingen). Uit de inkomsten van dit fonds over de periode 1755-1761 (f 542,- totaal) kon worden berekend dat er gemiddeld ca. 260 schepen per jaar door Pettemers werden beloodst, dat is 4 à 5 schepen per loods. Wanneer de loodsen hun oudemansschellingen inderdaad steeds hebben afgedragen - hetgeen gezien de talloze ruzies erover niet waarschijnlijk is - dan zouden de bruto-inkomsten uit de beloodsing gemiddeld ca. f 13.000,- per jaar zijn.²⁵

Wanneer we uitgaan van een gemiddeld aantal loodsen van 50 à 60, zou dit voor ieder een jaarinkomen kunnen betekenen van ruim f 200,- hetgeen wel minimaal, maar niet zeer ontoereikend was. Het betreft hier echter een bruto inkomen, waar de onkosten voor schip en de uitrusting nog af moesten. Niet alleen op zee vonden er nogal eens ongelukken plaats waarbij hele schepen verloren gingen of aanzienlijke averij opliepen, ook op het strand lagen de schepen niet altijd veilig.

Zo werden bij de storm van 13 op 14 november 1770 alle loodsschepen op één na aan stukken geslagen. Een verzoek om schadevergoeding werd door Gecommitteerde Raden van de hand gewezen. Als men dáár aan beginnen moest! (R.A.H. Gecomm. Raden inv. no.187A).

Toch is de toon in een advies aan de Staten van Holland met betrekking tot de loodskas van 12 maart 1779 veel milder. De kas, waaruit de weduwen worden betaald is ontoereikend. De vuurmeesters hebben geen geld meer voor de vuurboet en zoeken derhalve steun.

Gecommitteerde Raden hebben de zaak onderzocht en het verhaal klopt: vroeger was de visserij belangrijker, de zeelieden contribueerden, de loodsen evenzo.

Maar, schrijven ze, door verminderde inkomsten en "het blijven van schuiten op zee" (1769, 1770, 1771, 1774, 1779) én door de verplaatsing van de vuurboet door kustafslag enige jaren eerder, zijn ze zeer achteropgeraakt. Verschillende huisgezinnen van omgekomen loodsen zijn tot last van de armen van Petten gekomen. In 1773 heeft men uit deze kas nog f 300,- bijgedragen voor de zeevering.

Dat was niet juist, maar 't arme dorp kan deze som niet restitueren. De vuurboet is aangelegd voor de ingezetenen van Petten die de voordelen en de lasten hebben. Maar nood breekt wet, er zijn ongelukken buiten hun schuld gebeurd. De vuurboet is "ten dienste van allen", 't beste zou zijn de vuurboet onder 't beheer van de Pilotage te brengen, te weten de Pilotage benoorden de Maaze en de duin te beplanten. (Gecom. Raden, Acten en Missiven 13/148 fol. 217, 217 vo, d.d. 03-04-1779)

Per brief van 24 januari 1787 vraagt de schout van Petten, de f 200,- subsidie van de Staten ten behoeve van de vuurboet te mogen ontvangen omdat hij over geld moet beschikken om de vuurboet brandende te houden.

Er zijn geen penningen meer in voorraad in de assurantiemas van de loods- en visgelden. (Gecomm. Raden, serie 11, ingekomen stukken, 1783 deel I)

Bergingen

*Te Petten is weer een skeepje gestrand
Luiken, planken en kisten spoelen aan land.
De boer uit de Zijp, en de loods uit het Vlak
die delen tezamen een vaatje cognac...*

Behalve enige extra inkomsten die buiten het eigenlijke loodswerk vielen, zoals het helpen sjouwen van goederen uit een in moeilijkheden geraakt vaartuig, waren er ook zo nu en dan neveninkomsten uit bergingswerk van een gestrand schip. Daarnaast was er natuurlijk het juttan van strandgoederen van verongelukte schepen.

Dat de grens tussen strandvond en strandroof nogal eens werd overschreden blijkt onder meer uit de geruchtmakende strandding van de Oostindiëvaarder de "Vrouwe Elisabeth Dorothea" bij Sint Maartenszee (27/28 november 1767). Enkele loodsen, die zich hadden schuldig gemaakt aan "het rapen van peper", werden zelfs in Den Haag voorgeleid en gestraft. Anderen wisten door de vlucht dit lot te ontlopen, maar de ellende voor de in armoede achterblijvende gezinnen was groot.

Na herhaaldelijke vernietiging van het dorp resteert van het oude Petten vrijwel alleen het kerkhof. Hier de grafsteen van Hendrik Janse Hoed, visafslager.
(Foto G. Stoekenbroek)

Zó groot dat de Heer van Petten en Nolmerban, Jacob van Foreest, besloot een request in te dienen bij de Staten om van verdere vervolging af te zien (14 juli 1768). De Staten waren inderdaad zo wijs generaal pardon te verschaffen om nog groter ellende te voorkomen.²⁶

Helaas was de armoede daarmee niet van de baan.

De armoede werd wel heel groot toen de inkomsten gedurende de vierde Engelse oorlog (1780-'84) drastisch terugliepen. Het is dan ook wel begrijpelijk dat geklaagd wordt over "de aller verregaanste dieverijen... (zoals) het steelen der schaapen, eenden, hennen en andere zaken; het roven der hekken en heiningen, het afbreken der planken van de zoutkeets waterpomp of molenhuis, mitsgaders het afkappen en roven der palen waarop de goot van hetzelfde pomphuis rust. Niettegenstaande de sterke presuntien (overdenkingen) en alle aangevande moeitens (heeft men) de regte daders niet kunnen apprehendeeren". (Gecom. Raden, serie 11, ingekomen stukken 1783-I, 28 maart 1783)

In een ongedateerde brief aan Gecommitteerde Raden schrijven de regenten van Petten omstreeks 1783 dat de belastingen absoluut niet omhoog konden. Zij geven als oorzaken van de economische achteruitgang, waardoor het aantal ingezetenen "de laatste jaren" tot de helft teruggelopen is, het grote verval van de visserij "dat wezenlijk de voornaamste tak van dorps- en wel byson-der van de kerks bestaan is" en het "verval der loodserij". Als oorzaak van het laatste geven ze op:

... "het verval der schuyten... (en)

"dat de loodsen om de Noord, zo van de Helder als Texel sterk vermenigvuldigt en hun vaartuigen bequamer zijn... (om) zelfs geheel naar de Hoofden in Engeland (het Kanaal) te vaaren, daar de schepen die hun aanstaan te loodsen en de onsen dus van dit voordeel te ontsetten."

Ze voegen er nog aan toe dat terwijl in 1745 "de inkomsten van Burgemeesteren uijt de burgerij jaarlijks f 600,- of daaromtrent (was), (dat) nu ten hoogste f 300,- (is)."

Uit de aantekeningen bij Gecommitteerde Raden van enige jaren later (1790) blijkt dat er ook technische problemen waren. Het was voor de Pettemers moeilijker om "van de wal" te komen dan elders waar men over havens beschikte. In hetzelfde jaar 1790 schrijft de baljuw en schout Jan Bruineman aan Gecommitteerde Raden in Hoorn "voor een alwetende God te kunnen verklaren dat het dorp Petten nooit in zo een armoedige staad is geweest als het op heden is. De armoede is zó groot dat ik durf verzekeren dat er veele geen genoegsaam ligchaams onderhoud kunnen genieten en veel maalen den avonds ter rust gaan zonder iets ter voeding gebruikt te hebben."²⁷

Het totaal aantal in het Marsdiep binnengekomen koopvaarders dat met uitzondering van 1781 (vierde Engelse oorlog!) doorgaans 1600 à 1800 schepen bedroeg, daalde bij het begin van de Franse tijd in 1795 op dramatische wijze tot 613.

Het continentale stelsel bracht dit aantal nog verder terug.²⁸

Verdwijning walvisvaart en loodswezen

In de klacht van de baljuw/schout/chirurgijn Bruineman wordt over koopvaardij en walvisvaart in het geheel niet meer gesproken. Hoewel het aantal Pettemers op de koopvaardij en de walvisvaart in de tweede helft van de 18de eeuw minder geworden was, waren ze er toch nog wel. Zo blijkt uit een lijst van in 1781 bij een explosie op het Hollandse kaperschip "De dappere Patriot" voor de kust ter hoogte van Callantsoog omgekomen manschappen, dat er ook Pettemers meevoeren (Krijn Pieterse Guldewagen, Jan Teunisse Snip). De laatste koopvaardijshipper vóór de Napoleontische tijd was Cornelis Cornelisz. Vriesman (periode 1791-1800), zoon van de commandeur ter walvisvaart Cornelis Jansz. Vriesman. Tot de laatste commandeurs behoorde Adriaan Adriaansz. Hagenaar, een oomzegger van Cornelis Jansz. Vriesman, en de eveneens in de Hazepolder woonachtige Lourens Maartensz. Boetel (periode 1771-'80).

Ook woonden er in de periode 1770-1803 nog een tiental lagere schepelingen ter walvisvaart in Petten/Hazepolder. Met name in de periode 1720-'40 hebben zeelieden uit Petten een rol gespeeld als handelaar op Straat Davids. Schipper Pieter Molenaar was zelfs de "verbindingsman" voor materiële zaken vanuit de Republiek met Hernnhutterzendingen op Groenland.²⁹ Met de walvisvaart vanuit ons land was het sedert de Franse tijd eigenlijk gedaan. De koopvaardij, die zeer

te lijden had onder het continentale stelsel van Napoleon, herstelde zich langzaam onder Koning Willem I (1815-'40). De pilotage van Petten echter herstelde zich niet. Het loodswezen, dat vanaf 1795 met een kleine onderbreking van 1799 tot 1801 bij Marine was ondergebracht, ressorteerde ook na de Franse tijd onder dit ministerie, al waren particuliere loodsen (tot 1856) nog wel toegestaan. Er is echter weinig te doen en de concurrentie is groot. Schipper Van Lienen vermeldt o.m. in zijn journaal:

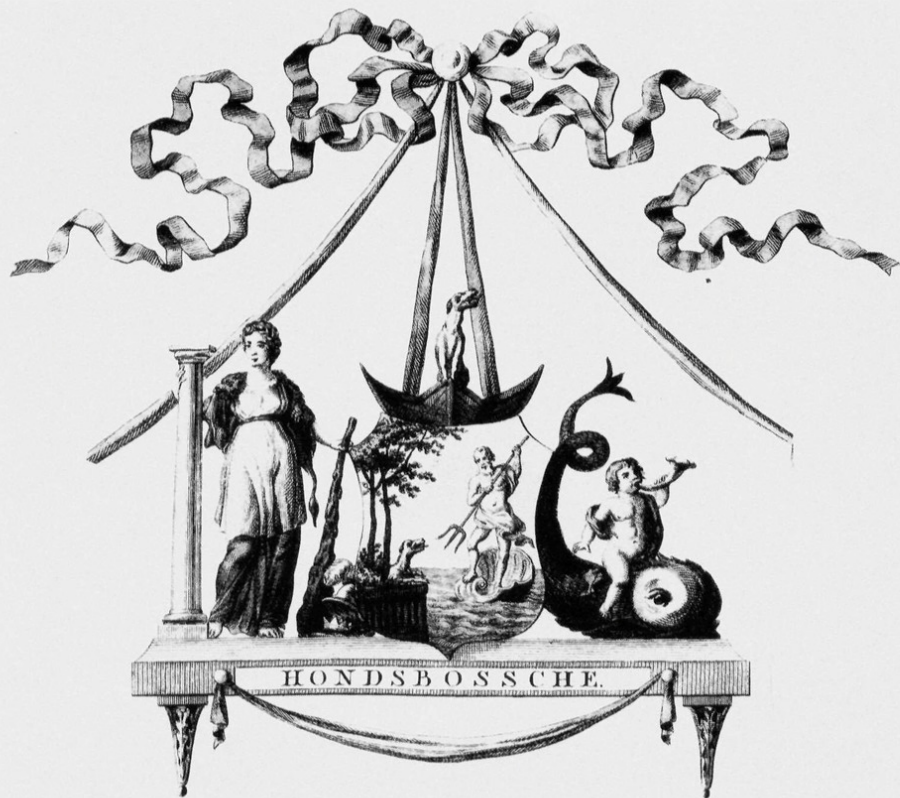
"juni 1823, De gansche maand in zee geweest, niets ontmoet"

"juli 1823, 2 schepen beloodst"

*"augustus 1823, schip beloodst, zijlde van de hoogte van Wijk aan Zee tot Kallantsoog op het schip 'New York', kapitein Macpherson, zonder dat hij wachte of enige tekens ging doen, nader gebleken dat er een loods van schipper Jacob (de) Roeper van Teksel in was."*³⁰

Op een in het gemeentearchief van Petten aanwezige lijst van "mannelijke inwoners en hun beroepen" gedateerd 2 maart 1826 komen nog zeven loodsen voor: Jacob Boes (50 j.), Louris de Jong (68 j.), Pieter Kat (59 j.), Klaas Korf (54 j.), Teunis Jansz. Snip (60 j.) en de schipper Dirk Timmerman (52 j.). Er is nog één loodsschuit en de loodsen zijn allemaal ouder dan vijftig jaar. Daarnaast worden nog twee oudloodsen genoemd: Cornelis Oost (71 j.) en Arie Serjant (73 j.).

Het wapen van het hoogheemraadschap van de Hondsbossche en Duinen tot Petten

3. Petten tot 1870: een verarmd zeedorp

Wanneer we het aantal inwoners als maatstaf nemen lag het dieptepunt voor het dorp Petten in de zogenaamde Franse tijd. In 1809 waren er nog slechts 248 inwoners. Hoewel daarna nauwelijks van herstel gesproken kon worden (1830: 363 inwoners, 1863: 293 inwoners, 1890: 360 inwoners, 1929: 367 inwoners) was het aantal nooit weer zó gering.

De rampzalige gevolgen voor ons land van wat in feite de Franse bezetting genoemd kan worden zijn genoegzaam bekend. Voor een groot deel van het Noorderkwartier kwam daar nog bij dat dit gebied het toneel werd van feitelijke oorlogshandelingen, toen in augustus 1799 grote contingenten Engelsen en Russen ten noorden van Callantssoog aan land gezet waren en slaags raakten met Bataafse en Franse troepen. De schade door vernielingen en roof in betrekkelijk korte tijd (aug./nov. 1799) aangericht was enorm.

Inval Engelsen en Russen (1799)

Alleen de schade aangericht in het Gemeenschapshuis werd door de kastelein, Jan Klinkhamer, geschat op 8394 gulden, voorwaar een aanzienlijk bedrag in een tijd dat een dagloner blij was als hij zestien tot twintig stuivers op een dag aan de Hondsbossche kon verdienen.

Het herstel van het Gemeenschapshuis kostte f 12.000,-. De stroschuur op de Dromerdijk en al het materiaal dat klaarlag voor de vernieuwing van de Dromersluis, was evenals de woningen van opzichter en arbeiders vernield en verbrand. In de Slaperdijk waren coupures gemaakt en batterijen aangelegd en de zeewering zelf, nauwelijks vijf meter hoog (nu 11,5 m!) was "wit en rauw" geworden vanwege de heen- en-weer trekkende troepen.

Ook dáár was, bij het pomphuis, een batterij geplaatst met een uitgraving dwars door de zeewering tot slechts 2 à 3 voet boven de hoogwaterlijn. Het (houten) pomphuis, in het begin van de 18de eeuw gebouwd ter vervanging van de zoutgoot waardoor zeewater ten behoeve van de Alkmaarse zoutindustrie in de waterschepen gepompt werd, was afgebroken en verstookt. Zeilen en gewichten, zo bitterhard nodig bij een dreigende dijkdoorbraak, waren gestolen, de Pettemerpolder was onder water gezet.

Op 27 augustus 1799 landden de Engelse troepen.

En dan de bevolking. De municipaliteit van Schoorl en Camp schrijft "dat zij door de ramp des oorlogs welke zo jammerlijk gewoed heeft in de ongelukkige en allerdeerniswaardigste toestand zijn gebracht. Door plunderen, verbranden en vernielen van huizen en gebouwen, het beroven en wegvoeren van vee, het vertrappen en vernielen van veldvruchten en het verbranden en vernielen van hun watermolens, waardoor hun landerijen onder water zijn gezet en wat verder door de al vernielende oorlog is veroorzaakt - 't gaat alle verbeelding te boven - zijn de ingelanden niet in staat de omslag voor 1799 op te brengen."³¹

Maar, eerlijk is eerlijk, er was enig begrip bij de overheid. Men kreeg .... uitstel van betaling. Tot 1805. Bovendien werd de Pettemerpolder (in 1802) van "'s Rijkswege ... weder droog gemaakt."

De schuld met betrekking tot de Hondsbossche die vóór de beruchte storm van 7 december 1792, waarbij de gehele buitenglooiing was weggeslagen en het "alleen aan Gods onverdiende goedheid toe te schrijven (was) dat alles behouden bleef", nog nauwelijks aanwezig was, bleek in 1804 ruim een half miljoen gulden. Voor die tijd een gigantisch bedrag.

Ook in het dorp Petten was de schade aanzienlijk, maar niet alleen door de inval van de Engelsen en Russen.

In een verzoek om 'verzelfstandiging' van de gemeente - bij keizerlijk decreet van 21 oktober 1811 was Petten samengevoegd met Zijpe en Callantsoog - wordt door een aantal ingezetenen ondermeer geschreven dat Petten "aanhoudend en bij continuatie zedert den jaare 1795 tot de heuglijke ommekeer in het jaar 1813, met inkwartiering en kazernering van troeupes (troepen) is bezwaard geweest; en bovendien hun alle gemeene financiën hebben moeten missen, daar die door schepen binnen te lootzen meerendeels moesten voortvloeyen" (brief 13 augustus 1814 G.A.P.).

Uit een brief van 23 oktober 1817 blijkt dat slechts negen van de bijna honderd mannelijke inwoners in staat zijn de zogenaamde "Personeele en Mobilaire belastingen" te betalen.

"De toestand van ons verarmd zeedorp is ... sedert de jaare 1795 zoodanig verergerd dat deze met geen pen is af te maalen ... dit zoude een zee van armoede opleveren ..."

"Om toch iets te zeggen," aldus de schout P. Langedijk, "bepaal ik mij slegs tot het getal der zeeschuiten, en dezer zijn twee, daar wij met de jaare 1795 nog negen dier schuiten hadden. Op ieder schuyt voer agt hoofden der huisgezinnen, waarvan nú nog maar vijftien hoofden van huisgezinnen ... met die zeeschuyten hoe bekrompen ook, in hun levensonderhoud voorzien. De overige aanwezigen zijn in een nog beklaaglijker staat, daar dezelve van hun affaire zijn ontbloot ... En daarbij ons wat of geen landbouw bestaat, is ook geen arbeid dienaangaande. Ook is dien arbeid onze inwoners oneygen ... Veele onzer ingezetenen ... gaan nu arbeiden op 's Lands Werken zoo hier als op de eylanden als Urk, Marken, Schokland en elders, waardoor zij zeer veele reyskoste

onvermijdblijk moeten dragen en hunne verdiende dagloone met hun huysgezinne moeten smal deelen en zich op eene miserabele wijze behelpen ..."

Zelfstandige gemeente

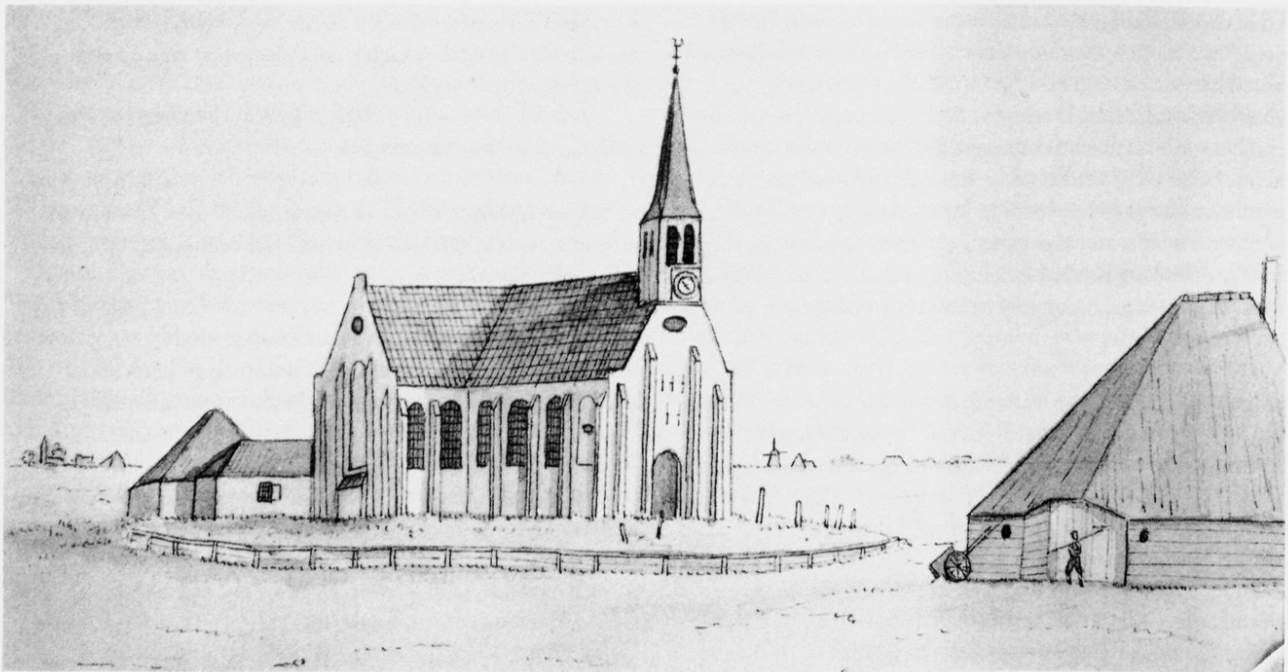
Bij Koninklijk Besluit van 13 december 1815 no 25 werd de oude gemeentelijke indeling in beginsel hersteld en op 1 mei 1817 geëffectueerd.

"De gemeente," aldus Van der Aa (1847), "uitmakende de heerlijkheid Petten en Nolmerban bestaat uit de Pettemerpolder, de Laypolder, Nolmerban en het Vlak of 's Heer Uiterland, bevat het dorp Petten, benevens eenige verstrooid liggende huizen en beslaat eene oppervlakte van 559 ha."

De Pettemer Zeewering, vanouds door het dorp Petten onderhouden, zij het dat de overheid eindeloos subsidieerde, was in 1798 aan het rijk gekomen, in 1812 aan het hoogheemraadschap de Hondsbossche, in 1816 weer aan het rijk, in 1819 in beheer en onderhoud bij de provincie, in 1826 tegen een jaarlijkse vergoeding bij de Hondsbossche en in 1840 andermaal aan de provincie.

Ambtsketen met het wapen van de gemeente Petten

De kerk van Petten anno 1789 (RAH K2582).

Door het voortdurend binnenwaarts verleggen van de ruim vijf kilometer lange zeewering (4550 m Hondsbossche, 500 m Pettemer Zeewering) was de gemeente, aldus Van der Aa, in feite in twee delen uiteengevallen:

"ten zuiden van de Hazepolder (gemeente Zijpe) de genoemde polder (resp. 110 en 25 ha), ten noorden van de Hazepolder het dorp (in het Vlak) en de "woeste duynen" (396 ha) be-noorden de Spreeuwendijk.

Het dorp bestond slechts uit enkele straten (Voor- Middel- Achterbuurt, Kerkbuurt). Voorts stonden er nog enkele woningen langs de Spreeuwendijk en Hazedwardsdijk.

Van der Aa noemt 78 huizen bewoond door 86 huisgezinnen (in totaal 360 inwoners).³²

De heerlijkheid Petten en Nolmerban, in 1691 door de Staten van Holland voor f 15.000,- verkocht aan Gerard van Egmond van den Nijenburg, was in 1742 door vererving in handen gekomen van Mr Nanning van Foreest. Sedert 1829 was de in Alkmaar woonachtige Mr Clemens Vandenbergh Matthiessen heer van Petten. Hij was het die ervoor zorgdroeg dat bij de opstand der Belgen in 1830 17 Pettemers vrijwillig in dienst traden als matroos (tot 1834). In 1848 werd de heerlijkheid met de daarbij behorende duinen en woeste gronden en de Spreeuwendijk door het rijk teruggekocht.

Het in 1817 nieuw benoemde (niet gekozen!) gemeentebestuur bestond allereerst uit de 44-jarige Pieter Langedijk die schout en secretaris (na 1826 burgemeester/secretaris) werd voor een jaarsalaris van f 300,-. Hij was tevens afslager van zeevis (1797), penningmeester (1806), dijkgraaf van de Pettemerpolder (1808) en strandvonder (1818). Het baantje van gemeenteontvanger droeg hij in 1830 over aan de schoolmeester Reinier

Moerbeek, maar toen bleek dat die fraudeerde en daarom "in verze-kerde bewaring" gesteld werd (1834), nam de burgemees-ter deze bijbaan (f 50,- per jaar) er maar weer bij.

Assessoren (wethouders) werden de 60-jarige broodbakker Pieter Bijl en de eveneens 60-jarige landbouwer Cornelis Oost. De aannemer/dijkwerkbaas Garbrand Swaalf (44 j.), de schipper-loods Dirk Timmerman (46 j.) en de boer Cornelis Swart (52 j.) waren de overige leden van het gemeentebestuur. De 48-jarige Teunis Schouten is "dienaar der politie" (1807) opziender der jagt en visserij (1818) en schutter van 't vee. Teunis Slager, 77 jaar oud, was vroedmeester en chirurgijn (sinds 1784) en bode van het gemeentebestuur (1807).

Maria A. Gillessen was vroedvrouw voor f 100,- per jaar, Reinier Moerbeek (27 jaar) onderwijzer der jeugd (f 150,- van de gemeente) en voorzanger in de kerk (sedert 1814; jaarwedde f 25,-). Een moeilijk beroep blijkbaar, want in een verzoek om salarisverhoging aan Gedeputeerde Staten (1817) spreekt de schout over een "onaangenaam vak". De man kan, aldus de schout, "zijnen verdrietelijken arbeid" niet verrichten onder "de pijnlijke gewaarwording der behoefte". De school bezit, althans in 1830, 50 leerlingen in drie klassen, allen in één lokaal (8,60 bij 5,40, hoog 2,46 el). Er zijn dan tien tafels annex vaste banken, twee zwarte borden en één stel Neder-landse maten en gewichten. Andere hulpmiddelen zijn er niet. In de "verlichting en verwarming" moet door de leerlingen zelf worden voorzien!

Predikant is de 38-jarige Jochem Albert Sjoenis op een door de rijksoverheid betaald jaarsalaris van f 750,-.

Het totaal van de gemeentelijke inkomsten (en uitgaven) ligt in de eerste helft van de 19de eeuw meestal tussen de f 1200,- à f 1300,- (1829: inkomsten f 1250,90 1/2, uitgave 1209,-; 1860: ontvangsten f 1273,90 1/2, uitgaven f 1294,36 1/2.

Beroepen

Terwijl in het Registre Civique (1811) nog niet gesproken wordt van dijkwerkers, maar meer in 't algemeen van arbeiders (55 op een totaal van 103 mannen), is op een in het archief aanwezige lijst uit 1826 sprake van dijkwerkers (22), arbeiders (19) en dagloners (7), op een totaal van 115 mannen. Voorts waren er toen zeven loodsen (en twee oud-loodsen), één zeeman, twee vissers, vijf schelpenvissers (en twee oud-schulpers), drie boeren (en twee knechten), vijf aannemers-van-werken, een timmerman, een metselaar (en een knecht), een schilder, een hoefsmid (een een oud-smid), een kleermaker, twee kuipers, twee schoenmakers, een voerman, twee molenaars (w.o. een watermoleenaar in de polder). Als neringdoenden noteerden we twee winkeliers, twee broodbakkers, twee slagters, een visventer, een tapper, een logementhouder, een inlands kramer en een schipper/koopman. Tot de overigen behoorden de burgemeester, de schoolmeester, de predikant, de dienaar van politie, twee commiezen, een chirurgijn en zijn niet-gediplomeerde zoon, die zich óók chirurgijn noemde. Tenslotte waren er nog een zevental lieden die geen beroep (meer) hadden; drie ervan waren armlastig ("onder armevoogden").

De 65-jarige Cornelis Oost tenslotte gaf op dat hij assessor was van beroep. Daar kon hij echter niet van bestaan. Uit een in het archief aanwezige lijst uit 1825 blijkt dat hij tien koeien, vier paarden en achttien schapen bezat. Hetzelfde gold overigens voor de burgemeester. Die bezat (althans in 1819) tien koeien en negen schapen.

In totaal waren er dat jaar 107 koeien, 24 paarden en 138 schapen op 146 ha. grasland.

De broodbakker Pieter Bijl had toen (1819) 12 koeien, 5 paarden en 23 schapen. De "slagter" Aris Oost was eigenaar van twee koeien en een paard. Aannemer Garbrand Swaalf had in 1819 een paard, in 1821 drie en in 1825 zelfs vijf paarden. Ook Teunis Slager, de chirurgijn beschikte over een paard, evenals de schipper/koopman Frederik Post. Cornelis Zwart en zijn zoon Louris, waren samen goed voor 32 koeien, 9 paarden en 125 schapen (1825). Pieter Jongeling, die op de lijst van 1825 genoteerd staat als landbouwer, komt op de lijst van veebezitters uit 1819 nog niet voor. Op een lijst van veehouders uit 1840 - waarop de naam Zwart niet meer voorkomt - staat hij als verreweg de grootste veebezitter (70 runderen, 5 paarden en 260 schapen). De anderen zijn Willem Siewertsen, tapper en aannemer van publieke werken (10 koeien, 2 paarden, 2 schapen), de broodbakker Abram Nottelman (5 koeien, 1 paard, 8 schapen), de hoefsmid Jan Rozing (7 koeien, 1 paard, 2 schapen) en de vrachtrijdster Gezina Veenkamp (13 koeien, 2 paarden en 12 schapen). Voorts waren er nog vijf schulpers (Jacob Jansz. Bakker, Engel de Groot, Jan van Til en Jan en Leendert van der Hoeven) die elk één paard tot hun beschikking hadden en een zestal eigenaars van een of twee schapen.

Aan het eind van de eeuw is de situatie in feite nog weinig gewijzigd. Volgens het gemeenteverslag van 1889 zijn er dan in totaal 101 koeien (en één springstier), 9 werkpaarden en 244 schapen. Daarnaast worden nog wat varkens (22), geiten (9), hoenders (250), eenden (110) en ganzen (40) genoemd. Geiten werden - evenals elders - door arbeiders gehouden om de melk. Ook varkens hield men "voor eigen gebruik", evenals het meeste pluimvee ("voor handel en eigen gebruik"). Hoewel de opgaven van het aantal grondgebruikers in de verslagen over het laatste decennium van de eeuw wel enigszins variëren zijn er ook dan eigenlijk maar drie boeren die ieder over zo'n dertig tot veertig hectaren beschikken. Daarnaast zijn er steeds enkele pachters die hun bedrijfje combineerden met andere economische activiteiten. Van de ca. 150 ha landbouwgrond wordt slechts tien procent voor de akkerbouw gebruikt. Zo waren er in 1889 zes ha haver, vier ha rogge, vijf ha aardappelen en één ha suikerbieten (veevoer). In 1898 is sprake van 1,8 ha gerst, 2,5 ha haver, 8 ha aardappels en 1,5 ha mangelwortelen (veevoer).

Vischschuyt

Op 15 juni 1821 meldt een verheugde schout de aankomst van een nieuwe in Egmond aan Zee bij F. Planteyd getimmerde vissersboot, "welke visschuyt van onze strand ter vischvangst (zoo de Heere wil!) dagelijks zal uitvaren en aan onze strand de gevangene visch zoo mogelijk distribueren."

Monster op het strand, een teken aan de wand!

3 december 1682 wiert er bij Petten op den oever een monstervisch gevonden, die ick den vijfden dezer tot Alkmaar agter de Vischmarkt heb gezien, gemeten en nageteikent. Ze had een lengte van drie voet min twee duim, een breede staart, die ruitsgewijs en zoo zagt was als fluweel, hondenogen, en een hoofd dat een weynig van 't lichaam afgescheiden was door een hals, daar een lap vel en vlees, of liever visch, over hing, die een gedaante had als een kraag van een wambays, voorts een bek als die van een papegay of andere scherpvogel, tusschen tien horens of snuiten, die visagtig week en rontom met beenagtige dopjes of huisges, op een wijs als degenen zijn daar de eikelen in groeien, bezet waren. De veruw (kleur) van het dier was rosagtig swart, de huid zonder schubben en de langste hoornen veertien duimen lang.

(W.A. Fasel, Alkmaar en zijn geschiedenissen - kroniek 1600-1813. 1973, blz. 76)

“Heuglijk tijdstip voor onze arme inwoonders, temeer daar wij ons inziens met Gods zegen meerder arbeid in onze gemeente zien herboren (worden) ...”

Uit een lijst van patentaanvragen blijkt dat de schout zelf “als directeur en meede reeder de Reederij tot uitrusting van kleine visschersvaartuigen” bij de visserij betrokken is.

In een brief van 12 augustus 1835 vermeldt de burgemeester dat de “visschers en lootzen, welke laatste tevens den visscherij uytoefenen, alle op één schuyt varende zijnde: Tijs Visser, schipper der visch en looschuyt te Petten, Teunis Snip en Pieter Kat, loosman en visscher, Dirk Visser en Louris Snip, visscher en Cornelis Visser, oud 13 à 14 jaaren.”

Daarna is er in de archieven over deze visschuit en zijn bemanning niets meer te vinden. In de opgave aan Van der Aa, de samensteller van het Aardrijkskundig Woordenboek (1839-1851) wordt niet meer over visserij gesproken.

Met spijt schrijft de schout op 22 april 1818 aan de gouverneur van de provincie dat de in 1751 gestichte, “voor zoveele perzoonen werkgevende oesterbakken door het inbrengen der zeeveering in de jaare 1774 moeste worden vernietigd.”

Helaas is de oestercultuur toen opgegeven en daarna is er nooit meer iets van dien aard ondernomen.

Evenmin komt het, zoals de burgemeester zo vurig hoopte, tot de “erectie van een zoutkeet”. Zelfs de schelpvisserij ten behoeve van de kalkbranderij (Alkmaar) wil niet echt.

Wel worden er in die jaren wat (polder)wegen in de omgeving “beschulpt”, maar de concurrentie is groot (Callantsoog, Egmond aan Zee) en de opbrengsten sterk afwisselend. Zo blijkt uit een aantekening in het gemeentearchief (1860 no. 18) dat de schulper Jan Krans in 1859 “700 kubieke ellen” schelpen heeft gevestigd.

Een opgave gedateerd 1 februari 1868 (G.A.P. no.36) geeft echter aan dat over 1867 slechts 140 kubieke ellen in totaal gevestigd zijn (W. Siewertsen 60 ellen, G. Siewertsen 20 ellen, M. Bakker 60 ellen). In 1840 zijn de vijf schulpers tevens “wagenvoerders”. Maar ook in dat beroep is het aanbod veel groter dan de vraag.

Armenzorg

Voor al in de winterperiode, wanneer er al helemaal geen werk is en de kosten van levensonderhoud uiteraard hoger zijn, wordt er gebrek geleden, zeker in die gezinnen waarin een kostwinner ontbreekt (weduwen met jonge kinderen). In een verzoek van het gemeentebestuur om ondersteuning van “Gouvernementswege of van de zijde der Provinciale Regeering” (18 februari 1822) wordt erop gewezen dat “veele huysgezinnen slegts een zeer geringe inkomsten erlangen, die niet meer dan f 125,- renderen in het jaar”. Dat f 125,- per jaar voor een gezin wel zeer minimaal is, moge blijken uit het feit dat in die jaren in de naburige Zijpe voor de voeding van de bewoners van het Armenhuis f 0,75 per persoon gerekend wordt (f 39,- per jaar). Een huishuur van f 0,25 per week

(f 13,- per jaar) was wel het minste, voor verwarming, verlichting, kleding en schoeisel is dan nog niets berekend.

Men schrijft dat “in den zoo nijpende wintermaanden ... (in de) ...zoo schamele arme gemeente van het uytgeputte zeedorp Petten ... alsoo veele(n) onser gemeente zeer vermageren door gebrek aan voedsel ...”

Uit deze brief blijkt dat er ruim 46 “huyszittende armen” zijn en zich nog 8 personen in het armenhuis (weeshuis) bevinden. Zij schrijven erbij dat deze situatie in feite al sedert 1810 zo is en dat ze niet verwachten dat daar veel verandering in zal komen, omdat er “gebrek aan handarbeid” is.

Het weeshuis is in feite armenhuis. De meeste bewoners zijn blijkens een brief van 5 december 1822: “afgesloofde mense, waaraan zich ook nog vaak gebrek aan ledematen bevinden”. Zezen zijn er op dat moment niet “daar God ons genadelijk behoed heeft de gemeente met geen weesen te bezwaren”.

Met betrekking tot de maaltijden wordt opgemerkt dat er ‘s middags “vaste spijzen” zijn, “‘s avonds koenat (melk) met grutte of meel zaamgesteld, ‘s morgens een boterham, doch koffie nog thee word niet geleden van het huys, dan in buytengewone tijden, bij voorbeeld ongesteldheid”.

De bewoners van het huis dragen, “naar gesteldheid” zelf de zorg voor de maaltijden, het schoonhouden enz., onder toezicht van de weesmeesteren. De laatsten doen jaarlijks rekening en verantwoording aan de gemeenteraad.

De slaappleatsen bestaan uit “een strooyen bed, een hoofdpeul (kussen) gevuld met vederen met wollen dekens en linnen (lakens)”. Het gebouw bevindt zich “in geen voordeelige staat” en is tenslotte in 1830 voor f 422,- verkocht.

Nadien is er géén nieuw armenhuis of weeshuis gebouwd, maar zijn de behoeftigen bij particulieren uitbesteed.

Zwarte jaren

Tegen het midden van de eeuw steeg de nood wel zeer hoog. Dat had niet alleen te maken met het feit dat “er ieder jaar minder werkzaamheden aan den Hondsbosche komen” (26 maart 1848), maar ook met de algehele malaise in ons land. Men sprak zelfs van de “zwarte jaren” van 1845-’49. Niet alleen waren er enkele zeer strenge winters (1844/45, 1847/48), maar vooral door het mislukken van de aardappeloogsten in een aantal achtereenvolgende jaren, ging de prijs van rogge, eveneens volksvoedsel bij uitstek, ook enorm omhoog. Toen in de lange hete zomer van 1846 niet alleen de aardappelziekte toesloeg, maar bovendien de rogge- (en tarwe-) oogst mislukte, was de eropvolgende strenge winter uiteraard rampzalig en ging er een golf van onrust door het land. In Groningen vielen zelfs doden toen de autoriteiten door militairen hard lieten optreden tegen een hongerige en oproerige menigte.³³ In de brief van de diaconie aan het gemeentebestuur, gedateerd 13 maart 1845 is niet alleen sprake van dreigende hongernood, maar ook van “veelvuldige bedelarij, waartoe vele alhier genoodzaakt worden door gebrek aan arbeid of onderstand”. Wanneer het een enkele maal zover komt dat een notoire

1754: Moe van de schijnbaar nutteloze arbeid aan de almaar terugtrekende Hondsbossche stelt Melchior Bolstra voor de oude Waker, de Dromer en het dorp Petten aan de golven prijs te geven en een steviger Hondsbossche Zeevering enkele honderden meters oostwaarts te bouwen. Gelukkig voor Petten kiest men aan het eind van de achttiende eeuw voor een westelijker tracé van de nieuwe dijk.

bedela(r)es) wordt opgestuurd naar het werkhuis in Amsterdam of naar de strafkolonie Ommerschans is de gemeente er overigens ook nog niet vanaf, want dan wordt aan de gemeente f 0,25 per dag aan kosten in rekening gebracht. (G.A.P. Brievenboek no.64, 18 mei 1848)

Slechts in een enkel geval en dan nog voor een korte periode wordt bedelen toegestaan. Zo gaf de burgemeester van de Zijpe, "gehoord het getuigenis van zijn ambtgenoot der gemeente Petten", op 5 juni 1855 de aan de Spreuwendijk woonachtige Pieter Visser toestemming tot "het inzamelen van enige liefde giften" in zijn gemeente. De arbeider Pieter Visser was namelijk door een brand zijn woning, "eene zooden keet met riet gedekt, met alle daarin aanwezige meubelen" kwijtgeraakt, terwijl bovendien "een zijner kinderen is verbrand". Vooral dat laatste maakte uiteraard grote indruk.

Zo nu en dan gaan er waarschuwingen uit om er op toe te zien dat er ('s nachts) geen voedsel opgegraven wordt zoals een partij bedorven haring of vlees van aan ziekte gestorven dieren.

"Ik moet U ed. Achtb. kennis geven dat zich dezer dagen alhier de watervrees bij een paard heeft geopenbaard ten gevolge waarvan hetzelfde afgemaakt en het vleesch begraven is en dat volgens informatie dat vleesch door ingezetenen Uwer gemeente zou zijn opgegraven en daarvan zelfs gegeten zou zijn ..."

Aldus de burgemeester van Zijpe aan zijn collega te Petten in een brief van 13 maart 1847, waarin hij waarschuwt "om der treurigen gevolgen wil". (G.A.P. 1847 no 37)

Hoog sterftecijfer

Het sterftecijfer in de gemeente Petten was doorgaans hoog, meestal iets hoger zelfs dan het gemiddelde van de provincie. Aldus het Provinciaal Verslag over 1869.

Met name de kindersterfte was groot. Zo waren in 1826 op een inwonerstal van 350, acht van de dertien overledenen jonger dan één jaar, waarvan vijf zelfs jonger dan één maand. Eén kindje was twee jaar toen het overleed. De overige vier overledenen waren volwassenen: drie vrouwen van 53, 54 resp. 62 jaar en één weduwnaar, Jacobs Mos, van 91 jaar! In 1843 was de situatie zo mogelijk nog erger. Van de dertien overledenen waren er slechts twee volwassen: "de metselaar Jan Rong, oud 56 jaren, nalatende eene vrouw en vier minderjarige kinderen in behoeftigen staat en Trijntje Jongbloed, oud 34 jaren, echtgenote van Oepke Houtkoper, nalatende vijf minderjarige kinderen in behoeftige staat". Trijntje was kennelijk in het kraambed gestorven, want op "op den Staat der Sterfgevallen" wordt óók vermeld: Catharina Houtkoper, oud 26 uren.

Weer 25 jaar later is de zaak weinig veranderd.

De burgemeester krijgt daarom vanuit de provinciehoofdstad de vraag voorgelegd waarom of er (sedert de dood van de chirurgijn Teunis Slager in 1826) nog steeds geen geneesheer ter plaatse aanwezig is en men volstaat met geneeskundige hulp uit de naburige gemeente Zijpe. "Het voornaamste motief voor zulk eene aanstelling," aldus de geneeskundig inspecteur te Haarlem in zijn brief van 3 maart 1868, "is de groote kindersterfte te Petten." En hij vervolgt: "Het ongunstige sterftcijfer te Petten hangt vooral af van de groote sterfte van kinderen beneden en omstreeks een jaar ...

Ik verbeeld mij dat het zeer te wenschen en nuttig zou zijn indien een geneesheer door zijn gevestigd zijn te Petten in de gelegenheid was de fouten, bij de opvoeding der kleine kinderen begaan, niet alleen grondig te leeren kennen, maar ook door dagelijksche vermaningen en onderrichtingen die fouten als zoodanig aan het publiek te doen kennen..." Bovendien, zo veronderstelt de inspecteur, zou "indien er een geneeskundige te Petten woonde, deze veel meer en veel vroeger bij ongestelde kinderen ontboden worden..." Dat laatste staat nog te bezien, maar het eerste was zeer zeker waar, al zou voor een goede voorlichting over de voeding en hygiëne van zuigelingen een goed geschoolde vroedvrouw waarschijnlijk meer betekend hebben dan een 'gestudeerde' geneesheer.

Bij alle armoede en onwetendheid beschikte men wél over iets heel belangrijks nl. schoon drinkwater. Hoewel, pas in 1877 is er sprake "van een waterleiding van den duin tot in het dorp". Men bedoelt de aanleg van een ijzeren waterleidingbuis vanuit een gemetselde en overdekte put in het duin naar een gemetselde bak bij het gemeentehuis waarin een ijzeren pomp geplaatst was. (G.A.P. 1877 no. 159) Daarvóór was de situatie blijkbaar toch niet ideaal: "alhoewel de daarvoor bestemde put in den duin het water zuiver en frisch leverde in den winter, was het in den zomer veel te veel blootgesteld aan zonnehitte en stof. (G.A.P. 1878 no. 20)

Ondanks de dorpspomp schreef de burgemeester desgevraagd op 15 maart 1887: "... voor huishoudelijk gebruik en voor paarden en vee wordt put- of slootwater gebezigd." Het is dus de vraag hoe zuiver het water voor "huishoudelijk gebruik" in feite was. Het gebruik van onzuiver drinkwater bij de bereiding van het voedsel, verkeerde voedingsgewoonten, onvoldoende lichaamshygiëne en slechte behuizing waren juist voor kleine kinderen, grotere bedreigingen dan een tekort aan voedsel.

"Het is aannemelijk dat de heviger armoede in de kuststreek de hogere percentages buitenechtelijke geboorten ... kan verklaren." Aldus Jan Kok, in zijn proefschrift over de achtergronden van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland 1812-1914.³⁴

In de periode 1812-1836 was Petten met 7,35% buitenechtelijke geboorten (op een totaal van 272 geboorten) een van de hoogsten in de provincie, (Zijpe 2,93%), uitgezonderd steden als Amsterdam (14,30%), Den Helder (12,69%), Haarlem

(10,40%) en Alkmaar (8,82%). Een halve eeuw later is dat sterk verbeterd: 0,84% op een totaal van 237 geboorten in de periode 1890-1914, (Zijpe 1,25%).

"'t Moest niet mogen," hoor je de burgemeester denken als hij de kantonrechter te Schagen per brief van 7 september 1840 het huwelijk meldt van Gerrit den Hartog, weduwnaar met twee minderjarige kinderen en Guurtje Hoogvorst, "jongedogter met twee in onecht verwekte kinderen."

"Met hun allen geen bed om op te rusten, zeer mogelijk niets dat tot eene huishouding zoude kunnen behooren..."

Er (zuchtend) aan toevoegend: "Zoo is het begin - het uitzigt dof - de uijtkomst onbekend..."

Werk aan de zeekering

Alleen aan "Gods onverdiende goedheid" was het, aldus Jan Nierop op zijn "Naauwkeurige Aftekening in Profiel van de waare gedaante der Zeekering van den Hondsbosche" te dan-ken geweest, dat de zeekering het tijdens de storm van

Helmbeplanting

Lijst der uitgaven van de Helmbeplanting aan de Hondsbosche Zeekering in de maanden October en November 1862.

Namen der Werklieden	Gewerkte dagen	Totaal
A. van Leuven putbaas met 12 man	156	f 117
Jan Snip idem met 12 man	168 ¹ / ₂	f 116,16 ¹ / ₂
Jan Bont idem met 12 man	184 ² / ₃	f 138,58 ¹ / ₂
F. van der Vlies putbaas met 12 man	177 ¹ / ₂	f 133,21 ¹ / ₂
Jan Brouwer putbaas met 9 man	78	f 58,56
volgens weeklijsten	Totaal	f 563,52 ¹ / ₂
Af: arbeid aan Hoofd W, Jan Snip met 8 man 4 dagen is 32 ad. f 0,75 = f 24 (deze som op het Hoofd te brengen).		
Rest van de beplanting:		f 539,52 ¹ / ₂

23 december 1792 niet had begeven. Uit het rapport van de landmeters Nierop en Sabrier, de inspecteur van 's Lands Zeewerken L. den Berger en de directeur-generaal van 's Lands rivier- en zeewerken Chr. Brunings komt naar voren dat de aanleg van hoofden zeer aan te bevelen zou zijn.

Het rapport vermeldt:

- hoe gering het overgebleven dijkprofiel is,
- hoe slecht de ondergrond van de dijk is, waardoor de dijk bij verhoging inzakt of afschuift,
- hoe het strand voortdurend smaller wordt,
- hoe groot de mate van kwel is en
- hoe gering de hoogte van Dromer-, Slaper- en Schoorlse zeedijk is.

Besloten wordt (voorlopig) over te gaan tot de aanleg van acht hoofden (150 m lang, 15-18 m breed) en het aanleggen van een brede binnenberm op rijswerk. In 1794 en 1795 komt die binnenberm tot stand, in 1796 worden de hoofden aanbesteed en wordt de zeewering over een lengte van drieduizend meter naar binnen gelegd.³⁵ Maar dit betekende allerm minst dat er een eind aan de moeilijkheden kwam.

Want hoe de politieke situatie ook was, de aanvallen van de zee waren blijkens het proza in de "deliberatiën" van de dijkbestuurders onverdroten voortgegaan:

- 1807 ... hevige steeds vernieuwende stormen en hoge vloed en
... woedende zeebaren en menigvuldige stormwinden ...
- 1808 ... rechtstreekse aanvallen had de zee tot ene ontzettende hoogte, bij tien voeten boven de gewone vloed gedreven ...
- 1811 ... dat het verslindend element, de zee, wel verschrikkelijk op rij- en steenhoofden woelde ...
- 1816 ... (dat) herhaalde stormen hevig en bijna onophoudelijk loeiden en de zee door de geweldige storm zeer hoog gedreven, een ontzettende wolk van schuim opwierp welke in de lucht gevoerd, evenals een witte sneeuw zelfs op verre afstand van de zeewering neerviel ...
... het aanzien van de zeewering was voor het oog schrikbarend, voornamelijk veroorzaakt door de steilten, waartegen men als bergen opzag ...
- 1817 ... het water acht voeten boven gewone volzee wierd gedreven en dan verbazende hoeveelheden zand met zich meevoerden.³⁶

In de loop van deze jaren wordt de dijk steeds hersteld en opnieuw "onder profiel gebracht" en wordt het aantal hoofden uitgebreid (tot 21 in 1817).

Maar de onderlinge afstand van de strandhoofden is vaak te groot (250 à 350 meter). Pas bij een onderlinge afstand van niet meer dan 170 meter konden de hoofden maximaal functioneren en vond zelfs enige ophoging van het strand plaats. Bovendien was er geen voorziening aan de voet van de dijk aanwezig, zodat de buitenglooiing gemakkelijk verzakte.

Verplaatsing woningen

De (provinciaal) ingenieur van de waterstaat in Alkmaar P.A. Grinwis schreef in zijn brief van 7 juli 1820 als antwoord op een noodkreet van de schout van Petten gedateerd 23 juni 1820:

"... 't bevreemd mij egter eenigsints dat Ued. de Zeewering als bedenkelijk opgeeft. De 17e juni heb ik de staat van dezelve nauwkeurig geïnspecteerd, maar geen de minste gevaar er bij gevonden. Weliswaar is de kruin benevens de binnenglooiing grootendeels van leevendige helm ontbloot, doch daar is thans niet aan te doen. Eensdeels omdat de opgegeven kwantiteit helm in de Pettemer duinen geplant zijn en ten anderen ... dat het nog de tijd niet is om helm te poten. Er is te weinig stroo voorhanden om de kruin des dijks daarvan te voorzien, en daarenboven plant ik nimmer stroo op die plaatsen waar de helm wassen (groeien) kan, omdat de laatste ongelijk beter en veel doelmatiger is ..."

Het stouf dan ook erbarmelijk in het dorp en dat was een van de redenen dat de burgemeester zijn brief geschreven had. Voorts was er de noodzakelijke verplaatsing van een (dubbele) woning "staande gedeeltelijk in en annex de zeewering ... en wel in de middelste buurt van het zo volkrijke zeedorp Petten." Er was bovendien nog een huis "staande in de Noordelijke buurt ... circa de voet der zeewering" dat eveneens verdwijnen moest. Ondanks het gering aantal inwoners is er sprake van een "volkrijk" dorp: de gezinnen die de bedreigde huizen bewonen kunnen niet ergens anders in het dorp worden ondergebracht.

ADVERTENTIE.
De Gecommitteerde Raaden
van de Staaten van Holland en Westvriesland, in Westvriesland en den Noorder Quartiere, in erbaringe gekomen sijnde dat sommige opgefietren van het Dorp Petten, onwiltig soude sijn in de beplantinge der Zeeweringen en Duurboergduin aldaar / waer van de gevolgen tot merckelijke psequucie van den Landen en de goede ingefietren van dien / souden sijnken.

En daer tegens willende hoorfien / advertieren eenen tegelijc aldaar / nu en voer 't toekomende sig van alle onwiltigheid te onthouden / maer in tegendeel gereed te sijn / en met 'e daad te presteren de boers / beplantinge / wanneer door Regenten werden gerequireert.

En by ontfientnisse van dien / gelasten daer Ed. Mogende aan gemelde Regenten / over te schryven de naamen van die genen / welke daer toe onwiltig souden sijn; zullende in ras van nalatigheid als anders / na erigentie van saaken worden gepporeert.

Ter Ordonnantie van de Raaden voornoemt.

Ge Hoorn gebuult by JAN KORVER, ordinairis Schultre van Haer
Edele Mogende / op het oude Waag.

'Advertentie' van de Gecommitteerde Raden waarin de Pettemer bevolking wordt gewaarschuwd voor rechtsvervolging indien men volhardt in de weigering helm te planten.

Helm planten...

Tenslotte maakt de schout duidelijk dat het helmplanten een onontbeerlijke vorm van werkgelegenheid voor het dorp is. Hij spreekt de vurige wens uit "dat de zeewering van Petten in het generaal bij continuatie moge worden beplant om des gemeente wille, opdat de gemeente zal blijven bestaan."

Er was dus wel wat veranderd sedert de tijd dat Gecommitteerde Raden te Hoorn maar weer eens een "Advertentie" stuurden, omdat "sommige opgeseetenen van het dorp Petten onwillig soude zijn in de beplantinge der Zeeweeringen en Vuurboetsduin aldaar". En schout Jan Bruineman, die naar eigen zeggen uit liefde voor de bewoners lang had gezwegen, zag geen andere mogelijkheid dan namen van weigeraars te noemen. Cornelis Waag had zelfs gezegd (7 januari 1790) dat de heren wat hem betref hem mochten komen halen. Dan konden ze zijn "ouwe blixim" nog de kost geven ook! (R.A.H. Gecomm.Raden no 187 B).

Helmbeplanting was in de dagen van de Republiek voor de bewoners van de zeedorpen nu eenmaal een "burenplicht" waar ze het nut wel van inzagen, maar waar ze uiteindelijk niet aan verdienden.³⁷ Deze verplichting was in de Franse tijd afgeschaft, zodat deze zaken voor de Pettemers heel anders kwamen te liggen.

... en roven

Uit een brief van het provinciaal bestuur van 2 juni 1825 blijkt dat er f 12,- beschikbaar wordt gesteld "aan twee beambten met het toezigt over het beschadigen der beplanting van den (Pettemer) zanddijk en duinen". Telkens weer komen er klachten over lieden die zich niet ontzien "om op de schandelijkste wijze de helm uit de duinen te ontroven" (Ged. Staten van Noord-Holland, 23 dec. 1830).

Er werd overigens niet alleen helm - voor 't maken van helm matten - ontvreemd, maar zo nu en dan ook materiaal van de dijkwerken als ijzeren bouten, balken, rijshout, etc. Zo is er een brief van de burgemeester van Petten, gedateerd 2 dec. 1830, waarin deze meedeelt "dat veele zijner ingezetenen zich niet hebben ontzien ... van het strand te halen de reysmaterialen (rijshout) afkomstig van de reys en steenen hoofden tot behoud der zeewering". Het provinciaal bestuur besluit drie personen te belasten met de surveillance op het strand tegen de vergoeding van één gulden per etmaal: "de 3 thans daarmede belast, reeds aanmerkelijk in jaren geworden zijn, zoo dat zij elkander regelmatig kunnen aflossen."

Steenzetten gebeurde en gebeurt aan de Hondsbosche door speciale vaklui. Een hard beroep.

Uit de brief (29 juni 1831) blijkt dat het drie oude loodsen betreft, die tesamen voor één gulden dag en nacht in touw mogen zijn.

Uit een volgende brief, gedateerd 9 juli 1831, waarin het gemeentebestuur f 1,- per week vergoeding vraagt voor een wachthuisje aan het noordelijk gedeelte van de zeekering, blijkt, dat het te bewaken gedeelte "ruym twee ure gaans" is. Waarschijnlijk is bedoeld: heen en terug, want de totale zeekering is ongeveer vijf kilometer lang.

De bereidheid tot het betalen van de wachten had blijkbaar alles te maken met de oorlogssituatie (Belgische opstand), want niet zodra de vijandelijkheden in feite gestaakt waren, werden ook de wachten weer afgeschaft.

De klachten over diefstal aan de zeekering en duinen, met name van helm, keerden dan ook regelmatig terug. Het was blijkbaar niet eenvoudig de daders op heterdaad te betrappen. Wanneer echter, zoals in februari 1862, huiszoeking gedaan wordt bij verdachte personen in verband met diefstal van een schaaap, vindt men "eene massa opgeboste helm ... van de beste kwaliteit, behoorlijk gedroogd en gereed om de mooiste matten te maken."

Op grond van de grootte van de helmvoorraad spreekt de burgemeester van "helmroof op eene groote schaal". Het verbaast hem niets, want zo schrijft hij aan de officier van justitie te Alkmaar: "er zijn er nogal wat die 's winters van het maken van vloermatten leven". Maar nogmaals, ondanks de surveillance mocht het "tot heden niet ... gelukken om de daders op heterdaad te betrappen..."

De burgemeester dringt er dan ook op aan "naast de rijksveldwachter een buitengewone veldwachter ... in dienst te mogen houden." (G.A.P. 17 februari 1862)

Zo nu en dan werd er inderdaad extra gesurveilleerd. Zo is er een procesverbaal, gedateerd 18 februari 1858, van de "buitengewone veldwachter belast met de bewaking der helmbeplanting en helmroof" Cornelis Brouwer, die de op de Spreeuwendijk woonachtige Johannes Zestig gesnapt had met een bos gestolen mathelm "benevens een sikkel waarmee hij die afgesneden had".

Een ander verhaal, gedateerd 11 maart 1871, vermeldt diefstal van helm door een viertal Pettemers die zo wijs waren zich ter zitting "byzonder ordentelijk" te gedragen. Zij gaven de rechter D. van Foreest "op bescheiden wijze te kennen, dat alleen grote armoede de aanleiding is geweest... daar gedurende de strenge winter te Petten niet werd bedeed en er niets was te verdienen..."

Van Foreest zag zich genoodzaakt hen zes dagen gevangenisstraf te geven, maar hij vraagt de burgemeester of er gezien de omstandigheden, geen gratie moet worden gevraagd aan Z.M. de Koning. In dat geval is hij bereid gunstig te adviseren.

Stormen

Uit een brief gedateerd 15 januari 1822 aan de ingenieur P.T. Grinwis te Alkmaar blijkt dat er tijdens een storm "aanmerkelijk zand van de zeekering voor Petten is weggeslagen en door een buytengewoone watervloed verzwolgen, zoodat het er met de zeekering niet voordeelg uytstiet".

Volgens een brief aan Gedeputeerde Staten van 31 januari 1822 verkeert de zeekering voor Petten door de stormen van 14 en 26 januari "in een meer dan gevaarlijke toestand".

Aan de Hondsbosche is de situatie al niet beter en in 1823 wordt er dan ook gesproken van een steenglooiing tegen de dijk, bestaande uit een op rijshout en puin gestelde bezetting van Doornikse steen. Met name echter doordat de "teen van de glooiing onvoldoende voorzien is bezwijkt de glooiing geheel bij de stormvloed van 1825."

"Men verbeelde zich het ijsselijk toneel, den Zanddijk niet slechts op een punt, maar op veele plaatsen tot 6 ellen en 8 palen kruinsbreedte weggenomen, den golfslag met woede tot boven de kruin der zeekering opstotende en daar overvloeyende, en daarbij het geroep "wij zijn verloren". Doch bedaarde standvastigheid en tijdig aangebragte hulpmiddelen ter verbreding en verhoging der zwakste plaatsen, was het eenige dat men in deze ogenblikken konde doen.

En dank zij den Bestuurder der Elementen: het water stond, de ebbe viel in en wij bleven behouden."

Aldus de opzichter na de storm van 3-5 februari 1825.

De verwoesting was enorm: "het pomphuis van de zoutziederij, op den kruin de zanddijk staande, wierd geheel in de golven verslonden ...

Hoogheemraadschap

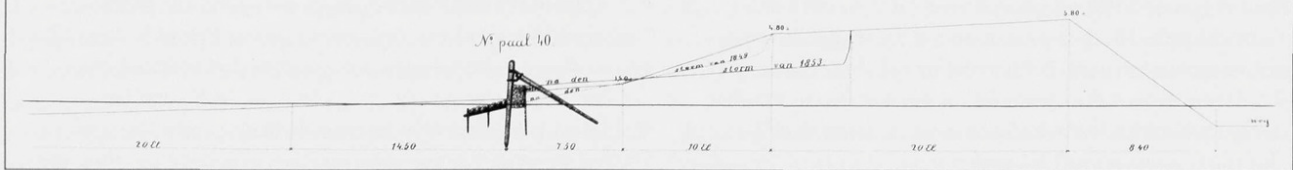
Een belangrijk, zo niet het belangrijkste aspect bij de kustverdediging was de financiering. Daarnaast speelde ook het toezicht op de werken een belangrijke rol.

De kosten van de kustverdediging, als ook de uitvoering daarvan en het toezicht erop, gingen uiteraard de krachten van de kustbewoners verre te boven. Aanvankelijk had de grafelijkheid, verantwoordelijk voor duinen (en andere woeste gronden, waaronder wadden, slikken e.d.) de bewoners van Kennemerland, maar óók van Rijnland (aanleg Rijndijk!) opgeroepen arbeidskrachten te leveren én geld te voteren voor het onderhoud van de zeekering. Uiteraard stuitte een en ander op veel verzet.

Terwijl uitvoering van noodzakelijk geachte werken aanvankelijk werd opgedragen aan buitengewone commissarissen, later (1477) aan een vast bestuur van dijkgraaf en heemraden werd bij octrooi van Karel V op 15 mei 1555 het hoogheemraadschap "De Hondsbosche en Duinen tot Petten" ingesteld.

PROFILLIEN VAN DE HONDSBOSSCHE ZEEWERING VOOR DEN STORM VAN 1849.

De gestippelde lynen stelt het behouden profiel voor na den Storm van 1849
De gestreepde lynen den toestand na den Storm van 1853

Dwarsprofiel van de in de 19e eeuw regelmatig bedreigde Hondsbossche Zeewering. Hier de schade in 1849 en 1853.

Op het strand vertoonde zich eene ontzettende verwoesting, de geheele steenglooing lag verspreid. De rijs- en steenen hoofden hadden wel, de een meer, de ander minder schade geleden, doch deselve waren ... weinig gedevalueerd ...” De dijkgraaf bevestigt het verhaal van de opzichter. Hij spreekt van “eenen woedende orkaan uit het N. Westen (waardoor) de zee tot zulk een verbazende hoogte steeg, waarvan in de geschiedenissen geen voorbeeld te vinden is ... Dag en nacht wierd doorgewerkt met een groot aantal wagens en paarden om de zwakste plaatsen der zeewering met brik en zware stenen te voorzien ... In den nacht tusschen den 3 en 4 February waren de dwarrelwinden, vergezeld van donder, bliksum en waterhoozen zo hevig, dat niemand zich langer op de zeewering kon staande houden, en men, noch aarde, noch zee, nog lucht kon onderscheiden ... De klokken wierden geluid, alles ten teeken, dat men zich in den hoogsten nood bevond ... De golven sloegen over den kruin des dijks (welke een hoogte heeft van 16 voeten boven ordinair volzee) langs deszelfs geheele lengte ... waardoor zelfs de weg aan den binnenkant der zeewering, zoodanig was doorweekt dat men dien niet kon betreden ...”.

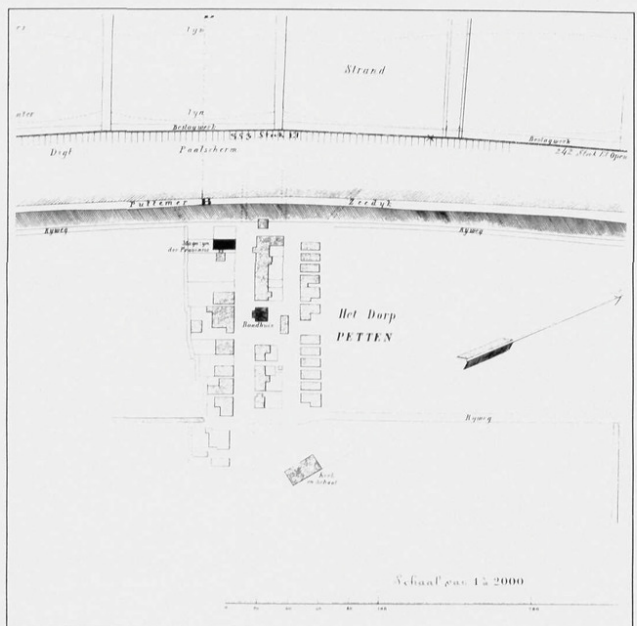
”Verzet van huise”

Uit een brief gedateerd 4 februari 1825 van de schout aan het provinciaal bestuur blijkt dat ook de dijk van Petten zeer geleden had. De schout krijgt per kerende post bericht om in overleg met de hoofdingenieur van de Waterstaat “den aanne-mer van het onderhoud van die Zanddijk, G. Swaalf, de nodige schikkingen te maken”. Uit het antwoord enige dagen later (9 februari) van de schout blijkt dat eveneens “voor het verzet van eenige huise moet gezorgd worden”. De schout wijst erop dat er “geen woningen open zijn, van welke aard ook” en dat herbouw dus noodzakelijk is. In een brief aan het provinciaal bestuur van 16 mei 1825 staat dat Jan Timmerman als “redelijke schadeloosstelling ... de zomma van 400 gld. met behoud van hetgeen van het te amoveren huys zal komen” claimt en Immetje de Waard f 300,-. De provincie vindt dat teveel en wil niet meer dan f 600,-

totaal bieden (19 mei 1825). Het is toch ook in hun eigen belang dat de zanddijk verbreed wordt! Tenslotte wordt een accoord bereikt op f 340,- voor Jan Timmerman en f 260,- voor Immetje de Waard, “onder beding dat deselven niet zullen gehouden zijn de tienjarige verponding van die perceelen te voldoen”. Uit een rapport van de schout aan het provinciaal bestuur (19 dec. 1825) tenslotte blijkt, dat behalve herstel van de Hondsbossche en de Pettemer Zeewering ook verzwaring van de Hazedwardsdijk en de Schoorlse dijk nodig is.

De maatregelen die genomen worden zijn, althans in de ogen van de Pettemers, onvoldoende. Na iedere storm van enige importantie (1827, 1830, 1834, 1835, 1836) worden door de burgemeester uitvoerige brieven geschreven over ernstige schade aan de (zand)dijk en over de “onverantwoordelijken gebrekkige staat onzer zeewering” (26 dec. 1836).

Plattegrond van Petten 1866

De onveiligheid gevoelens zijn zo groot dat inwoners om die reden het dorp willen verlaten. Wanneer dat een "kapitaal-krachtige" inwoner betreft, zoals in het geval van de assessor Cornelis Oost, is dat aanleiding tot een brief aan Gedeputeerde Staten. De man wil wel blijven, maar is bang en laat een huis bouwen aan de Zijper dijk, dus buiten de gemeente Petten. Uit deze correspondentie blijkt tevens dat de burgemeester zelf uit veiligheidsoverwegingen een "noodhuis" in het duin heeft, maar hij is uiteraard slechts een van de weinigen die zich dat kan permitteren.

In een brief gedateerd 24 november 1836 beschrijft hij hoe tijdens de laatste storm, "veelen hunne kleederen en bedden inpakten om (in) de woeste duijnen met de hunnen in de uiterste nood (een) schuytplaats te zoeken."

De stormen in het najaar van 1836 (24 nov. en 25 dec.) veroorzaken grote schade aan de woningen van de bewoners, de kerk en het gemeentehuis. Voor de allerergst getroffen worden dan tenslotte op "zondag den 24 januari 1837 na middags ten vier uren ... na voorafgaande klokgeklep aan den raadhuyze ... met open schale collecte gedaan ..."

Maar ja, een collecte in een dorp met zoveel armen en zo weinig belastingbetalers (12-19) levert uiteraard niet veel op. En de nood is hoog. Op de "staat van verliezen" (totaalschade f 759,90) staan zeventien "zeer behoeftige" lieden, meeste oude lieden en weduwen, maar toch ook enkele "zeer behoeftige" dagloners belast met het onderhoud van vijf of zes jonge kinderen of "eener gebrekkige zuster" of "oude moeder". Het is moeilijk uit te maken wie er 't allerberoerdst aan toe is. De weduwe Pieter Groen bijvoorbeeld, "belast met het onderhoud en de verzorging van tien kinderen, waarvan één blind is", die de bijna honderd gulden schade aan haar woning onmogelijk kan opbrengen, of de 70-jarige "zeer behoeftige kroeghoudster" Johanna Hemeltin die de benodigde f 57,- niet bij elkaar kan krijgen of de 28-jarige "zeer behoeftige sculper" Jan Vriesman, die de zorg voor zes zeer jonge kinderen heeft en de schade van f 45,- absoluut niet kan betalen.

Ook de kerk heeft zeer geleden, zodat tenslotte besloten wordt deze te vervangen door een ander op dezelfde plaats (1846)

"Verouderd, in 't verval geraakt
werd ik ten gronde toe geslaakt
Doch da'dlijk uit het puin herboren
verrees ik, kleiner dan tevoren
maar mét een schoolgebouw verrijkt
't geen thans aan mijne zijde prijkt."

Pas in 1881 komt er een zelfstandig schoolgebouw. Er zijn dan 112 leerlingen, 79 uit Petten en 33 uit de Zijpe (Hazepolder en Pettemerkluft). Na jarenlange narigheid met opeenvolgende onderwijzers (resp. wegens fraude, "Ongeregeldheid in onderwijs", en "onzedelijk gedrag") verbetert het onderwijs met de komst van C.A. de Braal ("ijverig, zeer bekwaam") in 1870. Er komen dan ook een kwekeling (1871), en later (1874) een hulponderwijzer.

Paalwerken

Op advies van de hoofdgenieur P.T. Grinwis was in 1835 een proefvak met paalwerken aan de dijkvoet aangebracht en werden de strandhoofden tot in de dijk verlengd. Ondanks deze verbeteringen was de toestand na de januaristormen van 1839 toch zodanig, dat doorbraak van de dijk nauwelijks voorkomen werd. Omdat binnen genoemd proefvak weinig schade was, besloot men tot uitbreiding van de paalwerken. Tevens werd in de komende jaren (1840-'47) een grootscheepse reconstructie van de hoofden (grenen palen, waarachter brik afgedekt door stenen) uitgevoerd.

Voldaan deelt het bestuur na afloop van de werkzaamheden mee "dat de Hondsbossche in eenen staat zijn gebragt, dat er voor dat bolwerk weinig gevaar meer is te duchten"³⁸ Helaas leren de decemberstormen van 1849 dat dit grootspraak is en wanneer weer een jaar later de najaarsstormen eveneens grote schade aanbrengen, besluit men niet alleen de schade te herstellen, maar tevens het aantal hoofden van 23 tot 29 uit te breiden (1853).

Het verhaal wordt eentonig. Bij de stormen van 1853 blijven de paalwerken redelijk in tact, maar lijdt het dijkprofiel aanzienlijke schade.

A. Eriks, burgemeester van Petten van 1875 tot 1917.

Dit herhaalt zich in 1854, 1855, 1858, 1859 en 1862. Bij de januaristormen van 1863 tenslotte treden bovendien zodanige verzakkingen aan de binnenberm op dat het bestuur begrijpt dat het zo niet langer kan ...

Vreemde arbeiders

De werkzaamheden aan strandhoofden en paalwerken hadden een ware invasie van arbeiders van elders tot gevolg. "Schier dagelijks," aldus de burgemeester van Petten aan zijn collega van Zijpe in zijn brief van 30 mei 1839, "komen bij mijn uitnodigingen door arbeiders, welke komen werken te Petten en de Hondsbosch ... om te mogen bouwen houten huijzen, dito keeten, meer eenvoudige om een rieden keet te mogen bouwen, in de bevolkte kom (van) Petten. Daar deze gebouwe altoos meerendeels van riet worde zamen gesteld, en ook miserabele gebouwen zijn, ze niet zelden in brand geraken, weijger ik volstandig ... Dan is hun antwoord veelal, dan gaan wij na(ar) de burgemeester van Zype vragen, om op Hazepolder, andere om bij A. Guijs, bezuid aan de Hazepolderdijk te mogen bouwen.

Ik zegge hun, van benoorden Guys het mij territorium is, dus daar niet bouwen, dat het bezuyden Guys aan de dyk aan U is ... maar ... dat zij met instemming van den heer opzichter van den Hondsbosch vanaf waar het zoutwaterpomphuijs heeft gestaan tot Kamperduyn onder den zeewering, van mijn zijde mogen bouwen en dat zij dan juist gemiddeld op haar werkplaats zijn."

Uit een reactie van de burgemeester van Zijpe blijkt dat ook hij van mening is dat de tijdelijke onderkomens bij de Hondsbosche ter hoogte van het voormalige pomphuis dienen te worden gebouwd. Blijkens een proces-verbaal van 4 september 1835 waarin de burgemeester van Petten melding maakt van de dood van de uit Maassluis afkomstige dijkwerker Pieter Meurs kan worden opgemaakt dat de keet waarin de overledene zich bevond, inderdaad in die omgeving stond. Uit het verhaal, opgemaakt in het bijzijn van de dijkwerkers Hendrik Stijger (32 jaar) uit Lingene (Hannover) en Elid Hendrick de Vries (28 jaar) uit Heerenveen, blijkt tevens dat de overledene nog enig geld schuldig was aan Pettemer winkeliers voor geleverde winkelwaren en "bewassing" van kleding.

Hoewel in het verbaal, dat uitsluitend betrekking heeft op de (uiterst bescheiden) nalatenschap van de betrokkene, de doodsoorzaak niet genoemd wordt, wijst niets op een direct verband met de werkzaamheden aan de dijk. Uiteraard ging nog wel eens iets mis, maar van een ongeval was nog geen sprake. Vandaar dat de timmerman Abraham Schouten, wiens "linkerhand verpletterd is geworden met het inheijen der palen aan de zeewering" en die van het plaatselijk armbestuur voor zich en zijn echtgenote slechts f 1,65 per week ontvangt, "waar hij nauwelijks vuur en licht van kan kopen", zich tot de Gouverneur van de provincie wendt met

de vraag of hij niet f 3,- per week uit de armenkas zou mogen ontvangen (12 juni 1837). Drie gulden per week was in die dagen het pensioen dat oud-loodsen van rijkswege ontvingen. De burgemeester, in zijn advies van 19 juni 1837, vindt het verzoek wat overdreven: "gemelde A. Schouten en echtgenoot zijn het gemakkelijk leven (te) zeer gewoon". Dan zijn er nog wel "een aantal wezenlijke andere armen". Wanneer de 74-jarige Schouten het er niet bij zitten laat en een brief aan de Koning schrijft, bericht de burgemeester echter desgevraagd dat hetgeen de man over "den treurigen toestand waarin hij met zijne oude en even gebrekkige vrouw verkeert" heeft geschreven "niet te overdreven heeft opgegeven". En hij voegt eraan toe: "het is niet te ontkennen dat die bedeling te gering is voor twee oude gebrekkige lieden, die daarvan alleen moeten leven."

Maar het is óók waar dat het Armbestuur niet in de gelegenheid is "om hun eene bedeling te geven boven het bedrag dat andere huisgezinnen genieten ..." (16 september 1839) Een jaar daarna ontvangt Schouten "eene afwijzende dispositie" van de heren ministers van Binnenlandse Zaken en Financiën.

Seizoenwerkloosheid

Verreweg het meeste werk aan de zeeweringen wordt in de zomermaanden uitgevoerd. Opvallend is de aantekening uit het dagboek van dijkgraaf Mr J.A. Kluppel (1838-1862) uit 1847:

"De aannemers zijn gelast om wekelijks een gulden in te houden van ieder ingezetene van Petten die werkt en aan den opzichter ter hand te stellen, die aan elk f 1,- tegen of in den winters genomen per week, als hij geen werk heeft, zal afgeven."

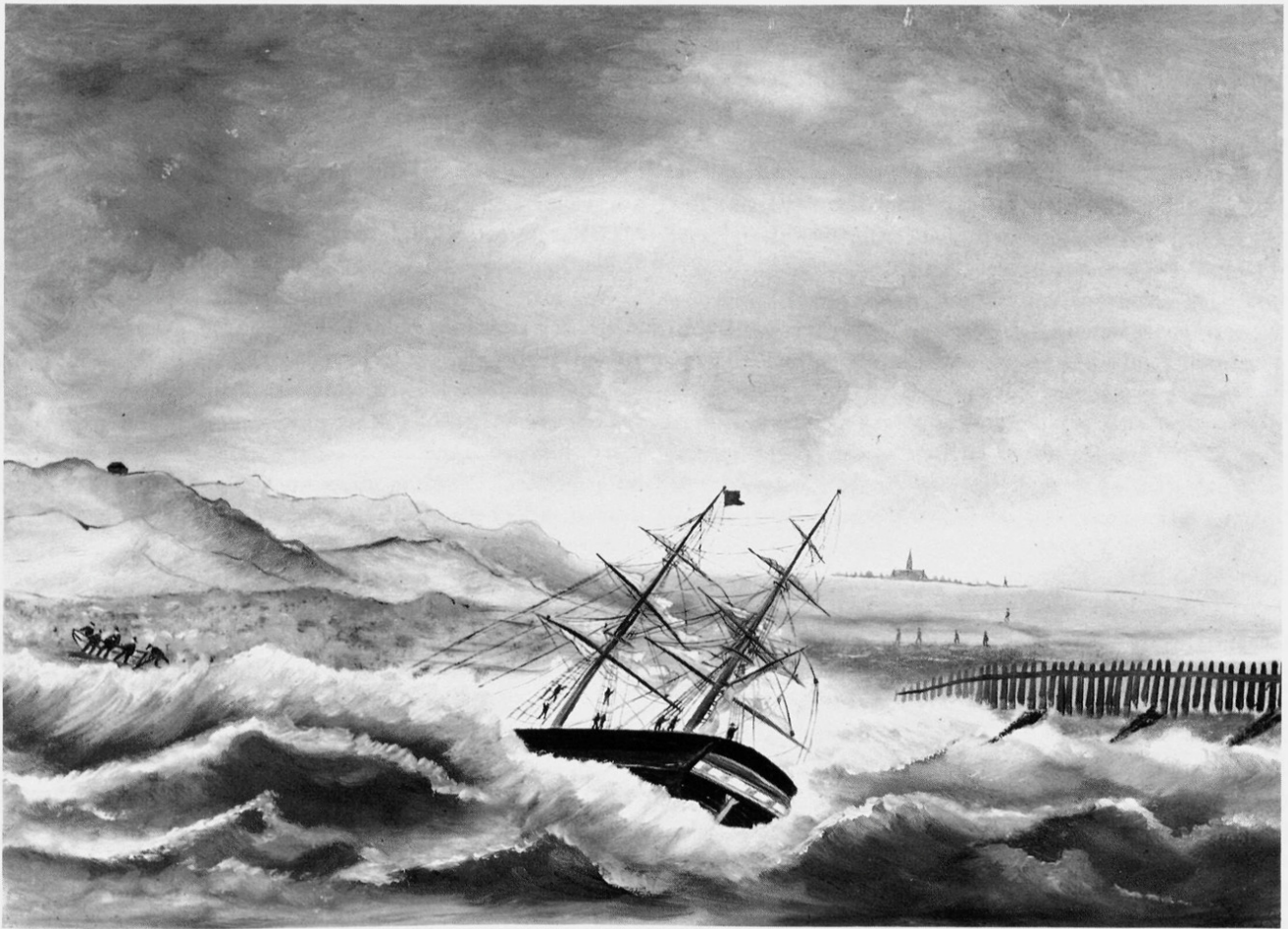
Het werk, dat doorgaans tegen een weekloon van f 5,- à f 7,- werd uitgevoerd, was overigens in 1847 grotendeels gedaan.

Omdat er een batig saldo in de gemeentekas is vraagt het gemeentebestuur toestemming aan de provincie daarvan f 200,- à f 300,- aan het Algemeen Armbestuur te mogen geven omdat "de geringe of nagenoeg geene werkzaamheden aan de Hondsbosche Zeewering, waaruit het grootste deel der ingezetenen hun bestaan hebben, veel armoede teweegbrengen en het Algemeen Armbestuur niet bij magte is om de behoeftigen alle gedurende den winter te blijven bedelen".

En dat terwijl Armenvoogden nog "in den jare 1843 hunne rekening konde sluiten met een batig saldo van f 49,86".

(G.A.P. 1851, no 107)

Behalve het Algemeen Armbestuur is er ook nog een kerkelijk armbestuur, maar daar is de toestand al niet beter. Aan het eind van de werkelijk strenge winter van 1847/48 vraagt de diaconie van de Nederlands Hervormde gemeente ten einde raad aan het gemeentebestuur "om eene toelage van minstens driehonderd gulden", omdat ze anders de eindjes niet aan elkaar kan knopen.

Petteemer redders in actie bij de stranding van een Noorse brik. Schilderij uit 1840.

Strandingen

„...het overbekend is dat Petten eene onvermogenende gemeente is, die tot die ongelukkige plaatsen behoort waarvan de bewoners in den wintertijd van rampen aan de zeeeringen toegebracht of door strandingen van schepen hun onderhoud moeten vinden.” (G.A.P. brief burgemeester 23 april 1859) Hoewel Lodewijk Napoleon al in 1808 een reddingboot van het type Greathead in Petten had laten stationeren en ook de in 1824 opgerichte Noord- en Zuidhollandse Reddingsmaatschappij (NZHRM) er van meet af aan een reddingstation gevestigd had, is het voor het eerst dat er gesproken wordt over stranding van schepen die vanwege bergingswerk en strandvond - van belang zou zijn voor het levensonderhoud van de bevolking. Zo groot was het aantal strandingen in de 19de eeuw nu ook weer niet - ongeveer eens per jaar - en niet altijd leverde berging en strandvond veel op. De burgemeester, tevens opperstrandvonder P. Langedijk althans, was (in 1840) bepaald niet enthousiast. Sedert 1827 was de beloning voor de opperstrandvonder en zijn vervangers tien procent van de bruto waarde “het welk door de ondervinding is gebleken slechts eene zeer matige beloning te zijn.”

Een gering loon dat doorgaans “zeer moeylijk en zwaar werd verdiend: want zoodra er toch goederen aanspoelen of drijven moet de strandvonder oogenblikkelijk alle andere werkzaamheden laten rusten, dewijl de kustbewoners al aanstonds bij elk voorval gereed zijn, om zich meester te maken van al hetgeen zij kunnen krijgen...” “Bovendien,” zo klaagt de burgemeester, vinden strandingen doorgaans plaats in ‘het ongunstigste jaargetijde in hetwelk de ambtenaren aan regen, wind, hagel, sneeuw en strenge koude meestentijds zijn blootgesteld ...”

Tja, dat gold uiteraard niet alleen voor de strandvonder en zijn mannen, maar evenzeer de gewone dorpelingen. Die hadden echter géén keuze. Die hadden meestal ook géén ander werk dat ze moesten laten rusten. De burgemeester, ziek en verzwakt naar hij zelf meedeelt, wil het opperstrandvonder-schap eraan geven. Dat kon hij doen, voor veel anderen zat er niet anders op dan bij nacht en ontij langs het strand te gaan in de hoop iets te vinden dat de moeite van het bergen waard was.

In een brief met betrekking tot de berglonen lezen we ondermeer:

“...wanneer er een voorwerp op het strand aanspoelt, wordt zulks bij mij aangebragt. Naarmate nu dat voorwerp van waarde is betaal ik daarvoor eene belooning aan den vinder, hetwelk door mij als aanbrengloon gerekend wordt. Meestal volgt dan voor den aanbrengr dat hij met de assistentie belast wordt, wanneer het voorwerp met wagens getransporteerd, of op andere wijze naar de bergplaats gebragt. Dat wordt zoo als op de kwitantie gesteld is ... door mij bestempeld als bergloon en dan weder eens als assistentie of hulpverleenen. Zijn de voorwerpen niet dadelijk weg te voeren, dan wordt de aanbrengr tevens belast met het daarbij wachthouden, zoodat hij ruimschoots vergoeding geniet voor het aanbrengen. Bovendien heb ik als gewoonte aangenomen om de uitbetalingen (direct) te doen en bovendien zoodanig dat aanbrengrs en hulpverleners tevreden zijn. Deed ik zulks niet, (dan) zoude er weinig of niets aangebragt en alles weggeroofd worden ...” (G.A.P. brief burgemeester C.J. Bollee 23 januari 1860)

Drenkeldoden

Het aantal processen-verbaal in het archief met betrekking tot “ongoorloofd bergen”, doorgaans met juten aangeduid, is opvallend gering. Het is mogelijk dat stukken hierover verdwenen zijn - het archief is zeker niet compleet -, maar het is waarschijnlijker dat aan de overheid nog al eens iets ontging. Veelzeggend is in elk geval de opmerking van de burgemeester in zijn brief van 25 oktober 1860 aan de Officier van Justitie te Alkmaar wanneer hij de (toevallige) vondst van een lading hout op de zolder van een Pettemer meldt, dat ...” als er eene vervolging tegen A. Visser Wzn ingesteld werd, eene menigte andere personen mede vervolgd zouden moeten worden welke zich aan gelijke overtredingen hebben schuldig gemaakt.”

De armoede is groot en de opsporingsmogelijkheden zijn uitermate gering. In een brief, gedateerd 13 december 1857 had de burgemeester er al op gewezen dat “het tractement f 35,- per jaar bedraagt voor onzen veldwachter, (hetgeen) niet zeer aanmoedigend (is).” De man vindt zijn hoofdbestaan in dat van schoenmaker en komt aan surveilleren niet veel toe. Bovendien, aldus de burgemeester, “daar toch meestal zulke misdaden (als helmroof) op ongewone tijden plaats grijpen en zulks ook veel plaatsvindt met den roof van aangespoelde goederen op het strand,” moet de goede man er ook nog ‘s nachts op uit. Dat kan voor dat loon niet van de man verwacht worden “zoodat zijne diensten zich bepalen tot den kom dezer gemeente.” Natuurlijk had de burgemeester als opperstrandvonder de beschikking over een paar substituut-strandvonders, maar die konden ook niet overal tegelijk zijn. Ook het verbod om “bijlen en touwen” mee te nemen naar het strand (12 dec. 1884) hielp weinig. Toch ontbreken de processen-verbaal niet geheel.

Evenals elders langs onze kust is er de inhoud van het befaamde wijnvat (4 januari 1825) dat men onderling had willen verdelen, maar waar toch weer net iets teveel ruchtbaarheid

aan gegeven was, zodat de strandvonder het wel moest horen. Uiteraard is er ook het uit alle kustplaatsen bekende verhaal van lijkenroof “schepelingen, op het Pettemer strand aangespoeld en in duin bestopt, wellicht beroofd van hunne klederen en al van wat zij van waarde mogten bij zich gehad hebben.” Aldus de Officier van Justitie te Alkmaar in een brief van 12 augustus 1860.

Maar burgemeester C.J. Bollee ontkent dit verhaal.

“Inderdaad zijn er op den 15 en den 29 Juny, den 5 en den 10 Aug. alzo 4 lijken op het strand aangespoeld ... die allen in verren staat van ontbinding verkeerende behoorlyk in den duinen zijn begraven in mijne tegenwoordigheid.” Wat er vóór de komst van de burgemeester gebeurd is, het “afnemen van eenige geldswaarde” of zo, weet hij niet. In “geen geval” zijn de kleren hen afgenomen, wél de laarzen. Maar, aldus de burgemeester “zulks is op mijne last geschied en de opbrengst daarvan is door mij in ontvangst gebragt tot mindering der begravingskosten.”

Van een drenkeling die kort daarna, op 11 augustus, aanspoelde stuurt de burgemeester een keurige afrekening: cilinderhorloge met ketting f 15,-, zilver horloge f 3,-, 6 pruisische daalders en 6 koperen muntstukken f 10,75 en een paar laarzen f 0,40. Uit de ‘onkosten nota’ blijkt dat de ‘eerlijke vinder’ f 1,50 kreeg en voor het graf maken en vervoeren van een lijk vier gulden werd gerekend. Dat laatste was in zoverre afwijkend van de in Petten geldende norm, dat men ‘van de vroegste tijden af ... bij overlijden niet alleen elkander ter aarde besteld, maar ook de graven opent, maakt, sluyt en met graszooden belegd en wel zoodanig dat het bovenste gedeelte der doodkist een el nederlands onder de aarde gesteld wordt.” Men heeft “tot dusverre deswegens alhier op het begraven niets betaald of eenige kosten gehad.” (G.A.P. 18 febr. 1829) Plaats was er genoeg. Nog in 1869 schreef de burgemeester dat er “voor 4000 lijken ruimte was” (5000 m²).

Ontroerend zijn de vrij talrijke verzoeken aan de burgemeester om uit te zien naar de lijken van op zee geblevenen:

“Nu heb ik gehoord mijn Heer dat bij U voorleden week een lijk aan strand is aangekomen met gouden knopen in zijn hemd en dat zij dat daar begraven hebben. Dat baart mij ongerustheid, want zoo dat mogte zijn, wenschen wij gaarne zijn lijk bij ons te begraven...” (G.A.P. brief 13 april 1858)

Ook het omgekeerde kwam voor. Zo schreef de burgemeester van Petten op 9 juli 1865 naar Cornelis Dito in Den Helder of hij de weduwe Jan Kuiper ervan op de hoogte wilde stellen dat haar man in Petten was aangespoeld. Deze weduwe zou later hertrouwen met de legendarische Dorus Rijkers.

Strandvond en gemeentegrenzen

Uit een brief (november 1852) van burgemeester T. van Asperen, tevens hoofdopzichter van de Hondsbosche in de periode 1838/62, blijkt dat er "kort bij het strand een pakhuis aanwezig is bestemd tot berging van aangespoelde of uit zee aangebrachte voorwerpen." Het pakhuis was eigendom van de Heer van Petten, mr. C. Sandenbergh Matthiesen en werd voor genoemde doeleinden gehuurd. "De lengte van het grondgebied dezer gemeente langs de zee," aldus de burgemeester aan de Commissaris des Konings, "is ongeveer 7200 ellen." (1 el = 0,69 m). "De rigting der kadastrale scheidingslijn van het grondgebied dezer gemeente is ten noorden aangeduid door een steene paal welke op het duin staat en waarvan daar noordwest de rigting zee inloopt, en aan de zuidzijde is de scheidingslijn aangeduid door het steenen hoofd letter Q liggende op het strand van den Hondsbosche, welke de rigting aanduidt van de binnenweg of Kamperkade liggende, binnendijks tusschen de Pettemer en Hargerpolder." Deze grenzen speelden een belangrijke rol bij de strandvond, omdat goederen die buiten deze grenzen op het strand gevonden waren elders gedeponeerd moesten worden, hetgeen niet altijd gebeurde. Vaak viel overigens weinig te halen.

Zo schrijft de burgemeester op 6 februari 1858 dat twee dagen tevoren "bij het middelhoofd van de Pettemer Zeewering ... (de) bodem van een vissersschuit is aangespoeld, die na veel moeite is gesloopt en opgeborgen en niets dan brandhout heeft opgeleverd."

Het kofschip "Sophia", waarvan de bemanning op de kapitein en scheepsjongen na kon worden gered, was geladen met "potasch en tarwe" hetgeen de Pettemers weinig opleverde (29 nov. 1859).

De Engelse brik "Aid Seaham", die op 14 september 1869 vlak voor de Hondsbosche op de hoogte van de Dromerdijk verging waarbij de bemanning om het leven kwam, was geladen met steenkool. De burgemeester drong aan op spoedige verkoop van het wrak, omdat anders de kosten van bewaking wel eens hoger zou kunnen zijn dan de opbrengst. Die ervaring had hij blijkbaar een jaar eerder (30 oktober 1868) opgedaan bij het vergaan van de met tarwe geladen Engelse brik "F.F. Cates". Wel had men toen de stuurman, vier matrozen, de kok en de scheepsjongen met de reddingboot "Constantia Sophia" kunnen redden.

Reddingstation

De in februari 1825 door de N.Z.H.R.M. aangeschafte Groenlandse sloep, voorzien van zogenaamde "drijfstoestellen" (van biezen voorziene zeildoekse gordels) rondom de boot, werd aanvankelijk in de kerk ondergebracht.³⁹

De houten loods die een jaar later werd getimmerd stond wel dicht bij de kust, maar had het bezwaar dat die gemakkelijker omver waaide. Na de storm van 14 augustus 1830 schreef de burgemeester dat niet alleen kerk en pastorie, evenals verschillende huizen, danig te lijden hadden gehad, maar dat ook "de loots waarin de boot en wagen van de N.H. Reddingmij. bewaard stond geheel uit zijn fundering gerukt, omvergeslagen en uyt elkander gewaaid (was)."

Slechts enkele weken na plaatsing van de reddingsloep kon de bemanning tonen wat ze waard was: onder moeilijke omstandigheden wist men alle dertien opvarenden van het zeilschip "Alliance" dat voor de kust was vergaan, te redden.

Uit 'dankbaarheid en respect' ontving elk der redders drie gulden en een 'declaratoir van loffelijk gedrag' uitgereikt.

Ramp in Callantsoog
Uitdiedige Landovervloed!

De Congrege Raad des 4 December
d. d. Gemeenten Callantsoog en Petten
Bij de redding van Sloep Brauckelincen
is de roelving boot omgeslagen en hebben 4 Mannen
uit de Gemeente Callantsoog en 2 uit de Gemeente
Petten het leven verloren, alleen een vrouw en
te zamen 22 kinderen en hulpscheepwonden omkomen
degheden achterlatende.

De loodsmans van al die twee vrede vrede
word en weezen, die zo plotseling en op zee stuurige
wijze hunnen broodwinners en verzorgers ver-
leen, is zeer donker.

Men schenkt vrienden, helpt ons hunnen
hulpscheepwonden te verlichten en hunne
soekomst te verkel deren!

Deet van het wad vordere onvolleghen
We geven de verzekering blaaf twee guppen
niet beter kunnen worden besteld.

De Burgemeesters van
Callantsoog en Petten
J. H. M. A. L. G. H.

192

Namen en Tonnament	Woonplaatsen	Betrag
Mr. J. B. M. Summelt	Wierick	25
J. B. M.	Amsterdam	10
H. H.	Rotterdam	2 50
H. H. G.	Rotterdam	50
H. H. G.	Alphen a. d. Rijn	5
		100

De tweede zware reddingtocht was die naar het schip "Diana" dat op 18 december 1832 verging, waarbij zeven mensen gered werden.

Twee jaar later strandden tijdens een storm (18 oktober 1834) zelfs twee schepen, de "Eenigheden" en de "Industrie", tegelijk, waarbij acht resp. negen opvarenden konden worden gered. Een week later verging de Zweedse schoener "Hercules", waarvan negen mensen konden worden gered.

Op 26/27 september 1853 waren er eveneens twee reddingen ("Mary Lloyd" en "Marie Aegle", in totaal 12 geredden). Vooral in de jaren 1860-1900 vond bijna elk jaar wel een stranding plaats (Bijlage).

In de 43 jaar dat de Groenlandse sloep hier gestationeerd was, zijn er 140 mensen mee gered in 12 tochten. In 1868 kreeg het station Petten een nieuwe reddingboot, een geschenk van de heer Jorna van Eyk, lid van de Provinciale Staten, die genoemd werd naar zijn echtgenote Constantia en dochter Sophia. Ook hiermee waren de Pettemers succesvol. Toen deze boot rond de eeuwwisseling werd vervangen door een gereviseerde boot van Vlieland, had men bij elf reddingen 74 zeelieden gered.

In de eerste twee decennia van deze eeuw zijn er weinig strandingen geweest en werden geen reddingen verricht.

In 1921 kwam er een door de aanwezigheid van koperen

luchtkisten "onzinkbare" reddingvlet. Deze vlet no. 4 werd ondergebracht in het stenen botenhuis, dat in 1871 in de plaats gekomen was van de houten loods. In 1896 was daar ook een zgn. wippertoestel geplaatst.

In 1942 werd vlet no. 4 "tijdelijk" naar Amsterdam overgebracht, omdat het botenhuis vanwege "defensie maatregelen" door de Duitse bezetter moest worden afgebroken.

De vlet is echter nooit teruggekomen.

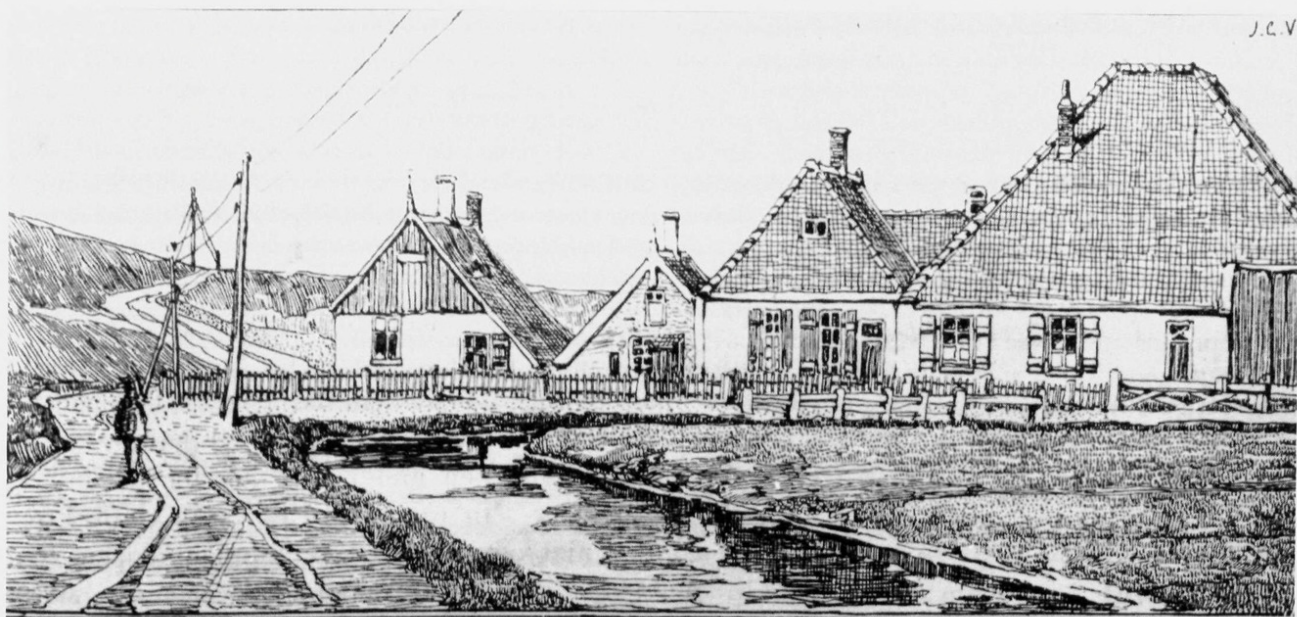
Momenteel beschikt Petten alleen over een rubberboot, een lijn-, werp- en wippertoestel, waarmee men nog een enkele keer in actie moet komen voor een tegen de zeevering vastgelopen vissersboot.

Redders en bestuurders

De eerste Pettemer redder die van zich deed spreken was de uit Noorwegen afkomstige Willem Siewertsen, die zelf in 1810 als 15-jarige jongen in Petten deserteerde van het Franse kaperschip Le Furet, dat de Engelse schoener Kinlock op het strand van Petten gejaagd had. In 1832 redde hij samen met enkele anderen, zeven opvarenden van de brik Diana. Later maakte hij succesvolle tochten naar de "Eenigheden", "Industrie" en "Hercules" in 1834 en naar de "Thomas and Ann" in 1836. De burgemeester, tevens voorzitter van de plaatselijke com-

Reddingsvlet Petten. Op de aanzichtkaart staan onder anderen van voor naar achter afgebeeld Maarten Breed, Jb. Wartenhorst, Arie Eriks Hzn., Jb. Timmerman. Achter de boot op het strand loopt Pettens laatste burgemeester H.S. Eriks. De drie dames zijn Guus en Riet Eriks en Bets Doorn.

Hazenpolder of Nieuw-Petten.

missie vond dat hij wel een onderscheiding verdiend had, maar het werd tenslotte "eene tabaksdoos ... (die) ofschoon in waarde onaanzienlijk, nogtans onze goede meening niet minder uitdrukte dan of het was van edel metaal." Zo was het, en zo is het gebleven, de vaak bittere armoede van de redders ten spijt.

Wanneer tijdens de zware storm van 4 december 1882 het met katoen geladen s.s. "Strathmore" (kapt. Rowell) voor de kust van Callantsog strandt en een aantal redders vandaar weigeren in zee te gaan, zijn er "zeven kloeke mannen uit Petten" die hun plaats innemen. Edoch, de reddingboot sloeg om en zes redders verdronken, waaronder twee Pettemers P. Bakker en G. Doorn. Via de Britse consul komt er voor de weduwe van G. Doorn 5 Engelse ponden binnen (16 januari 1883), terwijl ze tevens een gouden medaille ontvangt voor een eerdere redding door haar man (s.s. Gulf of Panama, 1882). Maar daar kan een gezin niet van leven. Vandaar dat de burgemeester een bedelbrief laat uitgaan aan "Weldadige Landgenoten". Dat leverde dan meestal wel zoveel op dat de armenkas het eerste jaar ontzien kon worden. Maar verder...

In de zeventiger en tachtiger jaren van de 19de eeuw waren het leden van het Pettemer geslacht Bakker, die elkaar als bootsman of stuurman opvolgden. Ook de burgemeester in die jaren (1895-1911), de landbouwer A. Eriks, deed van zich spreken. Voor zijn aandeel in enige moeilijke reddingen, werd hij tweemaal onderscheiden met een zilveren medaille.

Op 9 december 1879 waagde hij zich langs een lijn in de ijskoude, wilde branding, om de opvarenden van de op de zeevering verdaagde Engelse visserssmak "Kate" te redden. Drie jaar later begaf hij zich met de bemanning in de redding-

boot om de schipbreukelingen van de kof "Edske Smit" te halen. Ook zijn zoon H.S. Eriks, die van 1914 tot 1950 deel uit maakte van het bestuur, gaf zijn beste krachten aan het reddingswerk. Reeds in 1900 roeide hij mee om acht opvarenden van het Noorse schoenerbark "Alfild" te redden. Andere families die generaties lang bemanningsleden voor de reddingboot leverden zijn de familie Timmerman en Bellis.

4. Werkgelegenheid door dijkverzwaring (ca. 1870 - ca. 1920)

Prijsvraag 1864

"Ik heb de eer U Hoog Ed.gestrenge te berichten dat door den buitengewoon hevige storm welke gepasseerde nacht woedde het water is opgevloed tot 3 el boven het peil ...

De Pettemer Zeewering en wel den Zanddijk is bedenkelijk afgenomen, zoo zelfs dat voor het dorp slechts 7 ellen, maar voor het open paalwerk schraal 5 ellen kruinbreedte behouden is gebleven, terwijl bij de noordelijke afsluiting achter het hoofd een sterke inscharing heeft plaats gehad, dewijl de aangrenzende duinen buitengewoon afgenomen zijn."

Aldus de burgemeester in zijn brief van 4 december 1863 aan de Commissaris des Konings. In een volgende brief gedateerd 29 december vraagt hij hoe het nou verder moet met de predikant: ds Rietberg, die "ten gevolge van den storm op 3 en 4 december uit deze gemeente met zijne familie gevlugt is en het voornemens (heeft) ten gevolge van vrees voor de zeeweringen de gemeente te verlaten..."

Bij de Hondsbossche zijn ernstige "zakkingen" aan de binnenberm van de zanddijk opgetreden, waarschijnlijk als gevolg van waterspanningen in het dijklichaam door langdurige hoge zeestranden, waardoor evenwichtsverstoringen optreden.

Hoewel de schade overigens nogal meeviel krijgt men de indruk dat het bestuur van de Hondsbossche vooral onder druk van buitenaf besluit een prijsvraag uit te schrijven.

De Alkmaarse waterstaatingenieur ir J.F.W. Conrad wint de prijsvraag (f 1500,-), maar het plan van de in 1870 benoemde dijkgraaf jhr. mr. C. van Foreest wordt uiteindelijk uitgevoerd. Het motto voor deze gigantische operatie wordt:

"Zet de oude palen niet terug, die uw voorvaderen gemaakt hebben."

(*Spreuken 22: vers 28*)

"Ik meen," aldus Van Foreest, "dat eindelijk voorgoed met het sedert eeuwen gevolgde stelsel moet worden gebroken en dat niet langer door paalwerk en andere middelen een daarachter gelegen zanddijk moet worden beschermd, maar dat die dijk zelf zoo sterk moet worden gemaakt, dat paalwerk en andere kostbare verdedigingsmiddelen overbodig zijn." Van Foreest verdedigt verzwaring en verhoging (tot + 4,50 m boven volzee) van de dijk en op het buitenbeloop. Hij wil aan de golven geen hinderpalen in de weg leggen en ze laten uitlopen op een zeer lange flauw hellende stenen glooiing.

Een advies dat Andries Vierlingh al drie eeuwen eerder gegeven had! Hoewel Van Foreest het overbodig achtte, heeft men, mede op gezag van de rijksoverheid, bij de uitvoering van het plan in de jaren 1871-1877, de strandhoofden wél gehandhaafd. Rijk en provincie droegen elk voor een vierde in de kosten, groot f 1.600.000,- bij.⁴⁰ Sedert 1876 nam het rijk ook de zorg voor de Pettemer Zeewering weer op zich.

Werkgelegenheid

Uiteraard betekende de extra werkzaamheden aan de zeeweringen vergroting van de werkgelegenheid. Onder normale omstandigheden waren de Pettemers onder leiding van enige onder hen die als "putbaas" fungeerden, aan het werk aan de paalwerken strandhoofden, de zeewering en het duin.

Het betrof doorgaans reparatiewerk, zandsuppletie en helm- en strobeplanting. Zo vinden we in het archief van de Hondsbossche onder de door de "generale opziener" C.J. Bollee gedane uitgaven in de periode vóór de storm van 1863, de putbazen A. van Leuven, Jan Snip, Jan Borst, F. van der Vlies elk met 12 man en Jan Brouwer met 9 man aan het werk in de helmplant in oktober en november 1862. In totaal werd door 62 man 733 dagen à f 0,75 gewerkt, dat wil zeggen dat in twee maanden per persoon zo'n 12 dagen gewerkt werd, hetgeen nog geen tien gulden per persoon opleverde. Gelukkig voor hen waren er in de maand december van dat jaar óók stormen (18, 19, 20 en 26 december), zodat aan "waakloon, leggen van stormzeilen en verdere diensten", aan in totaal 42 personen, nog eens f 54,- kon worden betaald! Daarnaast werd in dezelfde maanden voor werk "aan de paalwerken en hoofden" nog eens f 394,69 uitbetaald voor ruim 500 gewerkte dagen door nagenoeg dezelfde putbazen en hun mensen. In de maand ervóór (29 september tot 31 oktober 1862) was "aan het verwerken van zand aan de Hondsbossche zeewering" in totaal f 1049,22 1/2 aan arbeidsloon uitgegeven. Op deze loonlijst staan weer grotendeels dezelfde namen. Het is echter niet duidelijk waarom de meesten f 0,75 per dag verdienen, enkele anderen f 1,-, weer anderen f 0,80, f 0,60 of zelfs slechts f 0,50. Omdat vaak alleen de namen van de "putbazen" genoemd worden is niet te achterhalen hoeveel de desbetreffende Pettemers over deze maanden in totaal verdienden. Behalve het werk aan de Hondsbossche was er natuurlijk ook het werk aan de Pettemer Zeewering.

In zijn rapport van 20 april 1873 schrijft hoofdopzichter C.J. Bollee (jaarsalaris f 800,-) onder meer dat aan de reconstructie van de 29 hoofden (het 30e hoofd is pas in 1913 voor Kamperduin aangelegd) doorlopend 70 arbeiders werkten. Die maakten uit rijshout zinkstukken van 30 meter lang, 10 meter breed en 30 centimeter dik. Daarop werden zware stenen gestort. Aan de steenglooiing van de dijk werkten toen 120 polderwerkers, 2 krammers, 6 taludwerkers, 6 spoorwerkers, 2 machinisten, 10 heiers, 12 steenzetters, 16 sjouwers, 8 voerlieden en 6 timmerlieden. De "specialisten" (steenzetters, zinkwerkers, machinisten) kwamen van elders, met name uit Sliedrecht en omgeving (aannemersfirma Van Haaften te Sliedrecht, firma Langeveld te Hardinxveld). Een deel van deze werkers kwam in de gemeente Petten terecht. Het inwonertal, dat in het begin van de jaren vijftig al bijna vierhonderd bedroeg (1851: 389), was daarna, vooral

door gebrek aan werk, gedaald tot een dieptepunt in 1863 met slechts 293 zielen. In die periode was niet alleen het vertrek (gemiddeld 25,5 per jaar) groter dan de vestiging (24), maar zelfs de sterfte (12,5) was hoger dan de geboorte (11).

Terwijl de sterfte in de jaren erna vrij constant bleef (1860-'70: 12 p.j., 1870-'80: 14,5 p.j.), steeg de geboorte (18,5 resp. 23,5). Maar de belangrijkste oorzaak van de groei van het aantal inwoners was toch de vestiging van werklieden van elders. Terwijl er in 1871 nog 379 inwoners waren, steeg dit aantal bij het begin van de werkzaamheden aan de Hondsbossche in het jaar daarop tot 441. In de jaren daarna nam dit aantal nog toe: 1873: 454, 1874: 507 om vervolgens weer wat af te nemen: 1875: 457, 1876: 458. Het jaar daarna was het werk groten-deels gedaan, waardoor er dan ook een "piek" in de vertrek-cijfers was van maar liefst 88.

De meeste vreemde arbeiders kwamen overigens niet in Petten zelf terecht, maar in grotendeels zelf gemaakte onderkomens aan de Hondsbossche. De burgemeester van Petten spreekt in een brief aan de procureurgeneraal te Amsterdam, waarin hij vraagt of de rijksveldwachter in het kantoor Schagen A. van Leeuwen alsjeblijft gehandhaafd mag blijven, over "niet minder dan 250 à 300 vreemde arbeiders werkzaam bij de uitvoering der groote werken van den Hondsbossche" (26 oktober 1872).

Al eerder (12 april 1872) had de burgemeester geklaagd over

wanorderlijkheden "welke kunnen plaats hebben bij het grote aantal polderjongens en andere werklieden die aan de zee-
ring alhier arbeiden, vooral op Zondag en Maandag als wan-
neer het de moeilijkste dagen zijn en het grootste misbruik
van sterke drank gemaakt wordt".

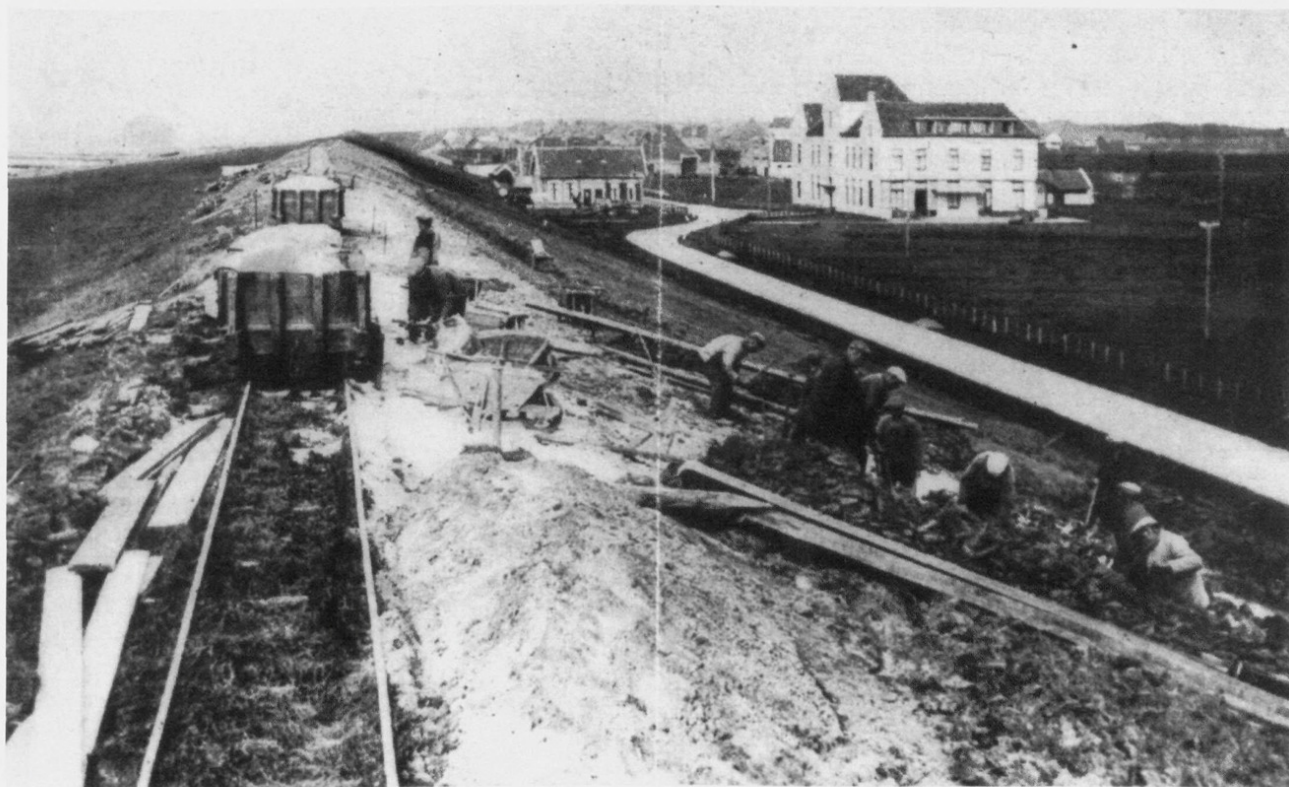
De burgemeester zag graag dat Van Leeuwen ontheven werd van "zijn gewone tournés in het kanton", ten einde steeds in zijn gemeente aanwezig te kunnen zijn en hij wil in geen geval dat deze "onverschrokken dienaar" die goede orde handhaaft, wordt overgeplaatst.

Werkspoorweg

Uit een brief van de burgemeester gedateerd 9 mei 1863 blijkt dat J. van Haften uit Sliedrecht, "aannemer van de werken van de Hondsbossche" vergunning vraagt "tot het in werking stellen van een locomotief tot vervoer van grond benodigd tot verzwaring van den Zanddijk".

"Daar gemeld stoomtuig op een vast te leggen spoor op den Hondsbosschen Zanddijk gelegd, in werking zal komen van Kamperduin naar den Droomerdijk op ruim een kwartier afstand uit de kom der gemeente, aan de westzijde van den dijk de Noordzee en aan de oostzijde daarvan de Pettemer-polder, die onbewoond is", heeft de burgemeester "geene bezwaren dat die locomotief in werking komt daar de alge-

Jaren '30. Onderhoudswerkzaamheden aan de binnenzijde van de Pettemer Zeewering. Materialen werden lange tijd aangevoerd via een smalspoor bovenop de dijk. Dit spoorlijntje is bij de storm van 1953 zwaar beschadigd en afgebroken.

meene veiligheid niet belemmerd (wordt).” Uit de besluiten van Gedeputeerde Staten van 21 augustus 1872 blijkt dat “J. van Haaften, aannemer van het reconstrueren en herstellen van 29 hoofden op het strand te Petten, het maken van eene steenglooijing en daarmee in verband staande werken, het bouwen van 2 steenen sluizen en het uitdiepen van de Hondsbosschevaart”, vergunning krijgt om “tot uitvoering dier werken (mag) plaatsen één stoomloskraan aan de Jacob Klaassensluis (gem. Zijpe) en één stoomloskraan, een locomobil en een locomotief onder de gemeente Petten.” Wanneer later het aantal strandhoofden in noordelijke richting wordt uitgebreid tot aan Sint Maartenszee (1881-'84) heeft het rijk “ten behoeve van den aanvoer van bouwstoffen voor de Rijkzseewerken te en benoorden Petten”, een werkspoor aangelegd waardoor het mogelijk werd “steen, puin, klei, rijshout, perkoenpalen enz. aan het Noordhollandsch Kanaal uit de vaartuigen regtstreeks in spoorwagens over te laden en daarmee naar het strand en de Pettemer Zeewering te vervoeren. Het kostbare overladen aan de Zijpersluis in kleinere vaartuigen, waarmee de Leihoeck kan worden bereikt en het dure transport der bouwstoffen van den Leihoeck naar de hoofden, die op het noorderstrand in de laatste jaren tot strandpaal 18 zijn aangelegd” kon daarmee komen te vervallen (vergadering College van Hoofdingelanden van de Zijpe en Hazepolder, 2 maart 1885).

Het werkspoor liep van de los- en laadsteiger even ten noorden van Sint Maartensvlotbrug in westelijke richting. Bij de oversteek van de Belkmerweg was “het luiden ener luidklinkende bel” voorgeschreven. Op de hoogte van paal 18 (Sint Maartenszee) sloot het werkspoor aan op dat langs de zeewering tot Kamperduin. De “ingraving in de Pettemer duinen” mocht niet dieper zijn “dan tot 6 M. boven volzee, zijnde de hoogte der Pettemerzeewering.”

De reconstructie van de Hondsbossche Zeewering was aan het eind van de jaren zeventig grotendeels gereed. Ook het werk aan de Pettemer Zeewering was toen nagenoeg klaar.

En daarmee begonnen in het dorp weer de problemen van de werkloosheid. In 1892 juicht het gemeentebestuur van Petten het graven van een kanaal van de Stolpen naar Schagen zeer toe vanwege de “tijdelijke vermeerdering van werkzaamheden”, maar ook omdat deze kanaalverbinding “nieuwe hulpbronnen van handel en verkeer” belooft.⁴¹

Sociaal-democraten

Van de 89 manlijke gezinshoofden stonden er in 1889 61 als arbeider of dijkwerker genoteerd. Pas sedert 1891 wordt er in de gemeenteverslagen aangegeven in hoeverre het ging om “waterbouwkundigen” of “grondwerkers”. Vooral bij de eerste categorie zijn ook jongens betrokken, meestal 2 tot 4. De verhouding “waterbouwkundigen”, “grondwerkers” ligt tot de eeuwwisseling meestal op 25 à 30 resp. 10 à 15, daarna zijn de aantallen gelijk (beide 20 à 24). Pas na 1920 is er in de gemeenteverslagen sprake van 50 à 60 “dijkwerkers” en 10 à 15

“steenzetters”. Het is echter volstrekt niet duidelijk hoeveel dagen per jaar er door betrokkenen gewerkt kan worden. Dat kon ook moeilijk aangegeven worden. Zolang er werk was en er in verband met de weersgesteldheid gewerkt kon worden, werd er gewerkt. Daarna niet meer en moest men maar zien hoe zich te redden. Het verbaast dan ook niet reeds in 1886 een brief (3 april '86) van de officier van justitie aan de burgemeester te vinden, waarin verzocht wordt tijdig mee te delen of versterking van de rijksveldwachter nodig is in verband met een te verwachten bijeenkomst van sociaal-democraten. De officier schrijft dat hij vernomen heeft “dat nogal ontevredenheid onder de Pettemers heerst, omdat zij door de uitvoerder van het Rijkswerk, Kros, als arbeiders worden geweerd.” Hij zou ook graag de naam van de kastelein te Petten vernemen, die - let op de formulering! - “voor de sociaal-democraten zijn lokaal beschikbaar stelt”. Het antwoord van de burgemeester was helaas niet terug te vinden in het archief, wél een brief van het verontruste “hoofdbestuur van den Oranjabond van Orde”, met de mededeling dat de “maatschappij aan eene slepende ziekte lijdt. De giftige kiem der sociaal-democratie heeft zich reeds tot eene breede plant ontwikkeld” (1896). Voor Petten was dat laatste zeker het geval en het zal degene die kennis genomen heeft van de niet-aflatende armoede in dit zeedorp niet verbazen. Toch is het pas tijdens de eerste wereldoorlog dat de vlam in de pan slaat en er langdurige stakingen bij het werk aan de zeeweringen plaatsvinden.

Opruiers!

Alkmaar, 3 april 1886

Aan de heere Burgemeester te Petten,

Zoo het gerucht wil, zou eerstdaags ook binnen Uwe gemeente eene bijeenkomst van Sociaal-democraten plaats hebben, waarin vermoedelijk een der gewone opruiers, als spreker zou optreden.

Mogt UEA bij die gelegenheid versterking der Rijksveldwacht noodig oordelen, dan verzoek ik UEA mij daarvan in tijd te onderrigte.

Ik schrijf UEA dit, omdat ik vernam, dat nog al ontevredenheid onder de Pettemers heerscht, omdat zij door den uitvoerder van het Rijkswerk, Kros, als arbeiders worden geweerd.

Gaarne vernam ik tevens wat van dit laatste aan is. Tevens zou ik gaarne vernemen den naam van den kastelein te Petten, die voor de Sociaal-democraten zijn lokaal beschikbaar stelt.

De Officier van Justitie,
D.F. van Leeuwen.

”Zeevisscherij”

De in 1875 als opvolger van de in de Hazepolder woonachtige burgemeester/hoofdopzichter van de Hondsbossche C.J. Bollee benoemde burgemeester A. Eriks, landbouwer te Petten, was een vrij kapitaalkrachtig én energiek man. Toen de werkzaamheden aan de zeekering na de grootscheepse verbeteringen in de jaren 1871-'77 drastisch terugliepen besloot hij, in vereniging met een aantal enigszins kapitaalkrachtige dorpsgenoten tot oprichting van een zeevisrederij te Petten (9 februari 1876). De rederij, geleid door A. Eriks, terzijde gestaan door twee commissarissen, bezat een aandelenkapitaal van f 3.000,-, verdeeld in 30 aandelen van f 100,-: A. Eriks 4, J. en P. Geus 5, A. Nottelman 1, J. Nottelman 1, J. Doorn 2, M. Bakker 1, C. Constant 2, H. Harp 5, S. Bakker 2, Joh. Rampen 2, N. Mos 1, W. Siewertsen 1, J.G. Ludeke 1 en F. Lansu 2. Er werden te Scheveningen twee (gebruikte) bomschuiten met inventaris gekocht, de “Sophia” en “De Hoop leidt ons”. A. Eriks wordt als “boekhouder” tegen een vergoeding van 5% van de bruto opbrengst belast met de dagelijkse leiding (visverkoop, ontvangst en beheer der

gelden enz.). Volgens de reglementen moest er ten minste eens per jaar worden vergaderd, waarbij dan telkens twee nieuwe commissarissen uit de aandeelhouders werden benoemd.

Van de bruto opbrengst werd 10% gereserveerd voor eventuele schade aan schuit of inventaris. Van de overige 85% was 1 deel voor de rederij, 1 1/4 deel voor de schipper, 1 deel voor elke matroos en 3/4 deel voor de scheepsjongen.

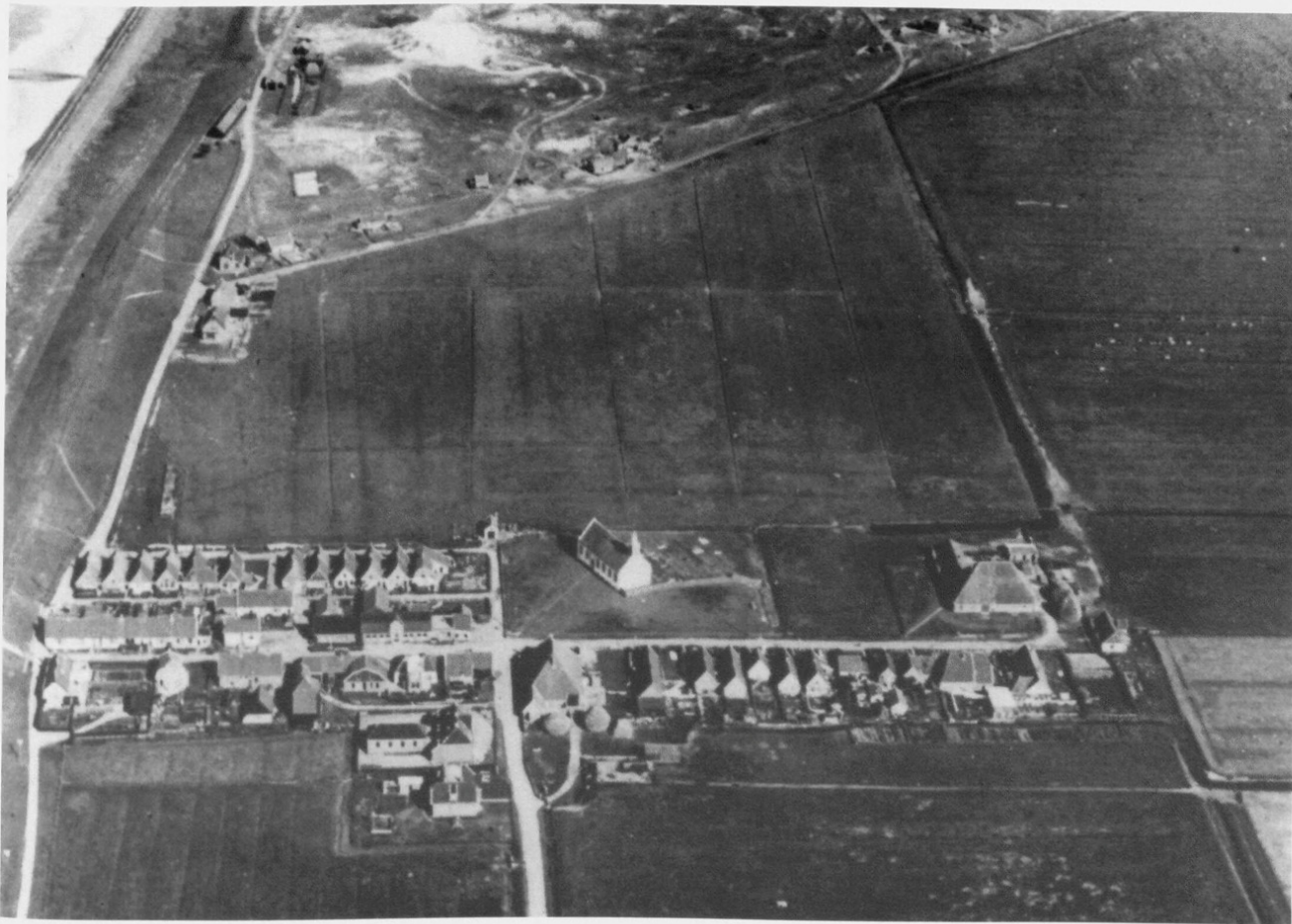
De heren vragen zelfs “beleefdelyk” of ze voor eigen rekening op de rijkssduinen een licht mogen plaatsen, omdat het “meermalen reeds is voorgekomen dat de schuiten bij ruw weer door de duisternis verhinderd waren te landen” (april 1876).

In het gemeentearchief bevindt zich nog slechts één aantekening uit 1877 (no. 8) waarin vermeld wordt dat er twee vissersschuiten zijn, elk met een bemanning van 5 man.

De opbrengst van de beug- en korvisserij was “niet bemoedigend door te weinig vangst”.

Wel wordt sedert 1886 in de jaarlijkse gemeenteverslagen aan de provincie melding gemaakt van enige mannen (8 à 12) en jongens (2 à 6) werkzaam in de visserij. Maar het is niet duidelijk of ze op eigen schepen varen of en in hoeverre, voor reders van elders (Ymuiden, Scheveningen).

Petten vanuit de lucht rond 1930.

Aanwijzingen van de waterschout te Scheveningen aan de burgemeester met betrekking tot de voorwaarden waaraan de jongens die ter haringvangst willen moeten voldoen, geven de indruk dat er elk jaar wel een aantal ter haringvisserij gaan (G.A.P. 1883 no. 72).

Uit 1901 is er een aantekening dat Pettemers "zich verbinden bij de de stoomtrawlvisserij te Ymuiden" (G.A.P. 1901 no. 283).

In een verzoek aan Gedeputeerde Staten (19 augustus 1901) om op de lagere school "onderwijs in de Fransche en Engelsche talen" te mogen onderwijzen, is onder meer sprake van "geheel onvermogene ouders van welke de meeste hunne kinderen ter koopvaardij of ter haringvangst laten varen..."

In een verslag over de toestand van de middenstand van Petten, gedateerd 13 november 1909 schrijft de burgemeester ondermeer: "het merendeel der jongens vindt na 13- of 14-jarigen leeftijd werk aan de zeevingen, velen gaan elders ter trawl- of haringvisserij, de meisjes gaan of naar de stad of op de boerderij buiten de gemeente ene dienst zoeken!"

Tenslotte is er in het archief een brief van Teunis Brouwer, "van beroep werkmans en visscher te Petten" die de Commissaris des Konings op 25 september 1888 toestemming vraagt zijn sloep in de rijksduinen bij de strandopgang te mogen neerleggen. Hij vraagt tevens om voor zijn boot een "getimmerde rondte" te mogen maken "ter beveiliging tegen kwaadwil-

ligen". Ook handig bij strandingen zo'n boot, vindt de aanvrager. Een laatste poging tot een "eigen" Pettemer vissersmaatschappij was de oprichting van de stoomtrawlrederij de N.V. Visscherij Maatschappij Petten in 1923 door de Pettemers Louis en Jacob Schagen. De 400 pk trawler van de maatschappij werd gestationeerd in Ymuiden (Ym. 16)¹²

Aardappellandjes

Wanneer vooral in de winter de armoede groot was nam de neiging toe tot diefstal van alles wat brandbaar en bruikbaar was in de duinen en aan het strand. Het stropen van konijnen had ook nog wel zijn nut, maar diefstal van helm (voor het vlechten van matten) en van ruigte als duindoorn en kruipwilg (voor brandstof) had vaak ernstige verstuivingen tot gevolg, evenals beweiding door vee, met name van schapen en geiten.

Ook de ontginning van landjes in het duingebied voor de teelt van "veldvruchten" had op de lange duur negatieve gevolgen. Hoewel uit een brief van de Vrijheer van Petten en Nolmerban, gedateerd 17 maart 1829 blijkt dat reeds toen een twintigtal dorpsbewoners toestemming hadden stukjes duingrond te mogen ontginnen om er "voor hunne huishoudens de benodigde veldvruchten op te teelen", kwam de ontginning van het Corfwater pas goed op gang na het uitbreken van de

De Zandkuil in Petten in 1936, Arie Eriks Hzn. haalt een wagen zand uit het braakliggende terrein. Tijdens WO II zouden op deze plek bunkers worden gebouwd. Op dit moment is hier Camping 'Het Korfwater' gevestigd.

beruchte aardappelziekte in 1845. De “duinzanders” of duinpiepers bleken voor de ziekte minder vatbaar en konden met weinig of geen bemesting worden geteeld.

Maar er bleken op de duur toch nadelen aan deze duinexploitatie. In antwoord op een circulaire van de provinciale overheid, gedateerd 3 december 1861, delen Burgemeester en Wethouders van Petten mee, dat “in het Corfwater, groot 20 bunders, daarvan zijn 6 bunders en van het Pettemer Vlak 2 bunders bezet met aardappelen, die in augustus veel beloofden, doch spoedig was het loof verdord en had alle groei opgehouden ... De kwaliteit, vroeger uitmuntend, was nu minder goed ...” Maar dat was niet het enige.

In een uitvoerige brief van 18 februari 1862 schrijft burgemeester C.J. Bollee, dat het Corfwater - een jaar eerder gekocht door K. Eriks - “omstreeks 1846 door Matthiesen, Heer van Petten, ter grootte van 20 bunders ontgonnen voor aardappelbouw welke oppervlakte destijds geheel in zijnen omtrek omsloot was”, na enige jaren door “overstuiving der duinen ... nog slechts eene grootte had van 13 bunders”.

En hij voegt eraan toe: “in de laatste jaren is die overstuiving zeer toegenomen en zoo niet daarin wordt voorzien zal binnen korte tijd die grond geheel door overstuiving verloren zijn.” Dit alles noemt de burgemeester rampzalig want “het Corfwater, indertijd ontgonnen, heeft aan de arme

ingezetenen hier veel voordelen opgeleverd, doordien zij daaruit hunne wintervoorraad van aardappelen hebben gekregen, dat veel, zeer veel armoede geleenigd heeft...”

Hoewel de tegenwoordige eigenaar van de gronden pogingen in het werk gesteld heeft de overstuiving door beplanting te keren, slaagt hij daarin onvoldoende, doordat deugdelijke beplanting “aan de voorduinen aan zee” uitblijft. Hoewel dit in het bewaard gebleven brievenboek niet terug te vinden is, mogen we aannemen dat men erin geslaagd is de verstuiving te beteugelen, want het (eerste) Corfwater wordt ook daarna nog genoemd als aardappelareaal. Maar het is toch te kort.

In 1889, er zijn dan 104 huishoudens waarvan bijna de helft (49) géén belasting betaalt en 38 zelfs het gehele jaar door (13) of ‘s winters (25) bedield moeten worden, dat er wéér een brief over het Corfwater uitgaat.⁴³

Tweede Corfwater

Het betreft nu een brief aan de minister van Waterschap, Handel en Nijverheid, opgesteld 18 mei 1889, met het verzoek het noordelijker gelegen zogenaamde tweede Corfwater te mogen ontginnen. Het voorstel was om gedeelten van de "valleien" die daar nu "zoo kaal blijven liggen dat een luttel aantal schapen daar schraal voedsel vinden" te verpachten voor de teelt van aardappelen. De aanvragers bieden zelfs aan wanneer het rijk hen de gronden voor niets in gebruik wil geven "jaarlijks eene som ... te geven mits het rijk deze vlakke beschermt tegen de schapen van den pachter der rijksduinen, waartoe dan eene flinke afrastering dient .. en voor aflossing van het water wordt gezorgd."

De rijksoverheid is blijkbaar niet op het voorstel ingegaan, want op 7 september 1914 schrijft burgemeester A. Eriks een brief aan de Commissaris der Koningin waarin hij om ontginning van het duingebied vraagt. Hij wijst erop dat deze gronden groot 280 ha "hoewel thans geheel woest ... toch gedeeltelijk zeer goed en vruchtbaar (kunnen zijn)." Terwijl de duinvalleien "thans alleen voor jachtveld iets opleveren, (kunnen) rentegevend gemaakt worden en de bevolking dezer gemeente, hoofdzakelijk bestaande uit behoeftige strandarbeiders, waarvoor vooral in de wintermaanden weinig of geen werk is, zeer worden gebaat..."

Want dat is het steeds weerkerend refrein: "de steeds in mindere of meerdere mate wederkerende werkloosheid gedurende den herfst en winter ..."

Maar ja. "Reeds eerder hebben wij middels brieven gewezen op deze steeds wederkerende werkloosheid ... zonder dat wij daarvan tot heden eenig succes zagen."

Toch werd dat jaar (1914) een bescheiden begin gemaakt met de aanleg van het Pettemer Bos door Staatsbosbeheer.

Zuivelbereiding

In 1886 is in de gemeenteraadsverslagen sprake van 8 mannen en 2 jongens die in de zuivelbereiding werkzaam zijn. Burgemeester A. Eriks was in de leer geweest bij de zuivelpionier P. Boekel te Wieringerwaard en gaf sedert 1892 zelf tegen vergoeding les in fabrieksmatige kaasbereiding. Hij was tevens vraagbaak voor velen in de naburige dorpen, waar evenals in Petten enkele "kaasfabriekjes" waren (aanvankelijk handkrachtbedrijfjes, tien jaar later met "stoom").⁴⁴

In het gemeenteverslag over 1889 is sprake van twee kaasfabrieken. Behalve het kaas-bedrijf van burgemeester Eriks, was er dus nog die van de landbouwer A. Nottelman. In 1897 is er sprake van de Pettemer kaasfabriek, een coöperatie met 12 deelnemers waar dat jaar 185.000 liter melk verwerkt was tot 14800 kg Edammer kaas, 520 kg roomboter en 175 kg weiboter. "Een gezamenlijke waarde van f 7000,- (G.A.P. 1897 no. 134).

Het is natuurlijk niet gezegd dat al deze deelnemers hun bedrijf in de gemeente Petten hadden. Anderzijds: een totaal opbrengst van 185.000 betekende niet meer dan de productie van 60 à 80 melkkoeien, een aantal dat doorgaans wél in Petten aanwezig was.

Er wordt nog vermeld: "de niet bij de coöperatie aangesloten (boeren) zijn zeer kleine landbouwers welke hunne afgeroomde melk uitventen en van hunne schapenmelk kaas maken."

Petten, het kerkpad.

Middelbuurt, Petten.

Socialisme

”Door zuinigheid en oppassendheid der arbeiders kunnen deze bijna zonder uitzondering van hunne verdiensten in de zomer, in den herfst zoveel winterprovisie kopen, dat zij, wanneer zij maar den halve wintertijd kunnen werken, voor gebrek gevrijwaard blijven”.

Dit althans is de mening van de burgemeester op 18 december 1901. Hij wijst er echter wel op dat ‘t werk mogelijk moet zijn: “met noordelijken of westelijken winden (buitenwind) is de val van het zeewater te gering om te kunnen werken...”

De lonen voor volwassen arbeiders wisselden van f 1,50 tot f 2,50 per dag. Aldus de burgemeester in 1909.

De werktijden, volgens de burgemeester, “‘s zomers van vijf uur ‘s morgens tot zeven uur ‘s avonds met aftrek van drie uur voor schafttijden, ‘s winters van zeven uur ‘s morgens tot vijf uur ‘s middags, met aftrek van twee uur schafttijden”, waren in werkelijkheid vaak langer. Het is waarschijnlijk zo dat bij extreem lange werktijden de allerbeste werklieden aan een dagloon van f 2,50 toekwamen. Maar dat was meer uitzondering dan regel. Bovendien was het nog steeds zo dat men lang niet iedere dag in staat was een dagloon te verdienen. Als er geen werk was of niet gewerkt kon worden, verdiende men niets.

De mededeling (in 1914) van dezelfde burgemeester, dat voor “werkzaamheden verricht voor de gemeente de daglonen f 1,25 à f 1,50 bedragen, maar het meeste f 1,25 betaald wordt”, lijkt reëler. Feit is, dat de lonen die héél lang op ongeveer hetzelfde niveau gebleven waren, gedurende de laatste decennia van de vorige eeuw langzaam waren gestegen o.a. door de stijgende vraag naar arbeidskrachten in de industrie in het zuiden van de provincie. Maar ook de prijzen voor levensonderhoud waren, hoewel niet in die mate, gestegen.

De huishuur, heel lang niet meer dan f 0,30 à f 0,50 per week voor eenvoudige woningen, was zelfs bijna verdubbeld.

Hoewel over het algemeen de armoede minder schrijnend was dan een halve eeuw eerder, was de toestand bepaald niet rooskleurig. Om één voorbeeld te noemen: in 1912 waren van de 89 schoolkinderen te Petten er 70 “onvermogen” en nog eens 11 “minvermogen”.

Het is dan ook niet verbazingwekkend dat het socialisme hier gretig ingang vond. Toch was er van enige werkelijke invloed van de arbeiders pas sprake in 1917 bij de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en de wijziging van het kiesstelsel (evenredige vertegenwoordiging i.p.v. het zogenaamde districtenstelsel). Het was overigens niet zo dat hiervóór op het gebied van sociale wetgeving toch al niet een en ander tot stand was gekomen.

Te denken valt aan de arbeidswet van 1889 en de sociale wetten uit de periode 1897-1901 (Kabinet Goeman Borgesius) zoals de ongevallenwet, de gezondheidswet, de woningwet en de leerplichtwet (1901).

Zo ontving in 1909 Cornelis Hoveling te Petten, van beroep dijkwerker in dienst bij J. Oldenburg Jzn., aannemer van de onderhoudswerken der rijkszeewering te Petten uit Bergen, na een ongeval op het werk, een uitkering van f 0,84, "zijnde 42% van zijn dagloon". Cornelis Hoveling was overigens van mening dat hij recht had op 70%, omdat hij "geheel verhinderd is enig werk te verrichten" en ging in beroep bij de Raad van Beroep te Haarlem (G.A.P. 4 november 1909 no. 261).

Eerste wereldoorlog

Terwijl men door de inmiddels tot stand gekomen sociale wetgeving enigszins op de goede weg leek te zijn en een ieder dankbaar was dat ons land voor de gruwelen van de oorlogsvoering gespaard bleef, kwam het toch juist tijdens de eerste wereldoorlog tot een uitbarsting van onvrede.

Verbazingwekkend is dit overigens niet. Reeds op 15 oktober 1914 meldde de Zijper Courant een "eenigszins gestegen" broodprijs van enkele centen. Anderhalf jaar later schatte juffrouw W. Krul, onderwijzeres te Schagerbrug, de prijsstijgingen inmiddels op 25% (Zijper Courant 16 april 1916). Een jaar eerder had Gerrit Meulevelt, vast arbeider bij de polder Anna Paulowna, zijn werkgever voorgerekend dat de wekelijkse uitgaven van een (klein) gezin f 12,22 waren. In diezelfde tijd had de dijkgraaf van de Hondsbossche, naar aanleiding van een verzoek aan de "Vereeniging van Strandarbeiders", de hoofdopzichter, de heer H.G.Th. Mann, gemachtigd de arbeiders f 1,- per week meer uit te betalen. Voor een steenzetter werd het weekloon toen f 13,-, voor een sjouwerman f 11,-, voor een oudere arbeider f 10,- 45).

De arbeiders wilden méér, ook al omdat de prijsstijgingen doorgingen. Ze vroegen resp. f 17,-, f 15,- en f 14,-. Bovendien stelden ze nog enkele andere eisen: werktijden van 6 uur v.m. tot 6 uur n.m. in de zomer, zaterdagmiddag vrij en voor het lossen van schepen f 0,50 per dag boven het gewone loon.

"Dat op deze wenschen niet kan worden ingegaan, zal niet behoeven te worden gezegd," aldus de dijkgraaf in de vergadering van 20 maart 1915, "doch hoe in deze te handelen?"

"Het staat er met de geldmiddelen verre van gunstig voor, waardoor aanschaffing van enkele krachtwerk-tuigen, die arbeidsloonnen zouden besparen, niet mogelijk is, tenzij de omslag zeer belangrijk zou worden verhoogd."

En de omslag verhoogd was altijd het laatste wat de heren wilden!

Overleg met de "bestuurders van den bond van werklieden" achtte men uit den boze. Hoofdopzichter Mann adviseerde hetzelfde loon te betalen als het jaar ervoor nl. f 16,- voor een steenzetter, f 14,- voor een sjouwerman en de andere mensen "wat ze waard zijn". "Indien men ons de wet wil stellen,"

aldus een van de bestuurders, "dienen we het werk aan te besteden. De dijkgraaf echter vreest terecht dat dat wel eens niet in het belang van het hoogheemraadschap zou kunnen zijn. De aannemer loopt nogal wat risico's en zal dat terdege in zijn aannemingssom doorberekenen.

Een gedeeltelijke besteding zou wellicht een oplossing zijn.

"We hebben thans 50 man aan het werk, bedank er 20 en werk met die 30, die zeker niet de minste zijn, door"

Uit de notulen van de vergadering van een maand later (16 april 1915) blijkt dat de arbeiders met de voorgestelde loonregeling accoord zijn gegaan. Er zijn zelfs meer arbeiders aangenomen "waardoor van een vierde heisting gebruik kan worden gemaakt."

Looneisen

In de zomer is het echter weer fout. Blijkens notulen van de vergadering van 6 augustus 1915 is er "een schrijven van de Afdeling Petten van den Centrale bond van bouwvakarbeiders, waarbij wederom om verhooging van loonen wordt aangedrongen en wel van de thans geldende loonen gedurende de maanden Maart tot en met September met f 2,- per week..."

Hendrik Simon Eriks, burgemeester van Petten 1917-1929.

Petten (Vianen)

Oosteind Petten 1921,

Er werd op gewezen dat bij de aannemersfirma Van der Plas die in de nabijheid gelijksoortig werk uitvoert, de steenzetters f 18,-, de sjouwerlieden f 15,- per week uitbetaalt. Het blijkt dat de dijkgraaf een gesprek had gevoerd met de voorzitter van de bond, eem zekere Gerrit Achterberg en met de voorzitter en secretaris van de Afd. Petten. De brief met looneisen was nl. gedateerd 20 juli en vóór 26 juli 6 uur n.m. werd antwoord verwacht.

De dijkgraaf had er in dit gesprek op gewezen de eisen onrechtmatig te vinden, omdat misbruik van de tijdsomstandigheden werd gemaakt. Het voorbeeld Van der Plas was slecht gekozen: dit werk was van zeer tijdelijke aard.

Omdat de arbeiders begrepen dat de voorzitter van het college het inderdaad niet alleen voor het zeggen had, was men bereid geweest tot de vergadering van 6 augustus te wachten. Maar nu moest er ook een beslissing genomen worden. De hoofdopzichter vreest, dat indien geen bevredigend antwoord ontvangen wordt, "gesteund door de kas van den bond, nederlegging van het werk volstrekt niet onmogelijk is."

Hoewel het werk flink is opgeschoten, is er nog veel te doen. Er moet onder andere nog een grote hoeveelheid steen worden aangevoerd en verwerkt. "t Is een drijven van het volk dat weet dat we hen niet kunnen missen." Er bestaat, aldus de hoofdopzichter, slechts één tegenmiddel: snelle

aanbesteding van het gehele werk. Dit zou echter heel veel geld kosten. De vergadering besluit niet op de eisen in te gaan en geeft de hoofdopzichter opdracht een schema voor een bestedingsplan in elkaar te zetten.

Uit de notulen van 25 augustus blijkt dat de arbeiders in afwachting van dit plan niet tot staking waren overgegaan. De hoofdopzichter van zijn kant had voorgaande week "ter aanmoediging een gulden boven het gewone loon toegekend..."

In de maanden daarna is volgens een bestedingsplan gewerkt. De arbeiders werkten op perceelsgewijze aanbesteding van het werk, dus in feite in stukloon. Door het gestage mooie weer en de kalme zee kon er hard gewerkt worden, waardoor de dagloonen wel merkkelijk stegen, doch door de meerdere arbeid zal dit geen schade zijn" (notulen 22 oktober 1915).

In de vergadering van 18 november 1915 komt naar voren dat zolang er met stukloon goed verdiend werd er geen problemen zijn. Maar als men begrijpt dat zodra de "toegestane gelden verwerkt zijn, een gedeelte van de mensen ontslagen zal worden", is het weer fout. Men eist "dat allen zullen blijven werken totdat het geld verwerkt is om daarna allen ontslagen te worden". De vergadering besluit niet op deze eis in te gaan, maar realiseert zich wel dat als de

najaarsstormen komen het risico erin zit zonder vakbekwaam personeel te zitten. "Indien de vergadering kan besluiten meer geld toe te staan wordt staking voorkomen", probeert nog een van de hoofdingelanden. Weer een ander doet een poging tot een compromis: laat allen veertien dagen werken met een week rust.

Toegeven echter zou volgens de hoofdopzichter "leiden tot den toestand in Westkapelle waar de directie niets heeft in te brengen."

Staking

En dan barst de bom. De vier vaste mensen - de hoofdopzichter, de vaste arbeiders Jan en Klaas Bellis en timmerman J. Schotvanger - blijven aan het werk, de rest staakt. "Door het drijven der socialisten beleven we lastige tijden." Aldus de notulen van 14 januari 1916. Veel werk en geen mensen. "t Gaat niet om 't geld," aldus de voorzitter, "doch om wie de baas is." Anderen denken daar iets anders over: "Het is enkel en alleen een geldzaak." Waarschijnlijk was het beide: een geldkwesitie en een prestige zaak.

Uiteraard gaan de gedachten van de bestuurders in de richting van aanbesteding. Aldus wordt besloten.

Watersnood 1916

Het zit de heren echter niet mee. Nog tijdens de vergadering van 14 januari zijn grote delen van de provincie (Anna Paulowna, Waterland) door de storm onder water gelopen. Deze ramp is aanleiding tot het besluit de Zuiderzee af te sluiten (Amsteddijk/Afsluitdijk). Bovendien wordt door de provincie besloten tot de oprichting van het hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier (1919), waarbij de zeven oude waterschappen in het Noorderkwartier, waaronder het aloude hoogheemraadschap De Hondsbosche en Duinen tot Petten, worden opgeheven en nog eens achttien hun waterkeringtaak kwijtraakten

In de vergadering van 3 februari 1916 deelde de voorzitter mede dat door de storm de zeevering "vrij belangrijk" beschadigd was, dat herstel dringend gewenst is, maar dat het werkvolk hiertoe niet genegen is. In het dagblad "Het Volk" stond zelfs een bericht dat de dijk in gevaar is. Het doorsijpelen van water, aldus de voorzitter is echter een normaal verschijnsel dat zich steeds en vooral bij hoge vloed voordoet.

Met de voorzitter van de (vak)bond was onlangs langdurig gesproken. Men wil een collectieve arbeidersovereenkomst (voor twee jaar), met lonen van f 18,- (steenzetters), f 16,- (sjouwerlui), f 15,- à f 17,- (heibaas/kraandrijver) en f 14,- à f 16,- (overige arbeiders). "De heer Mann raadt toegeven ten sterkste af".

"Als we op 't voorgestelde ingaan, zitten we er voorgoed onder!" Men besluit de eisen niet in te willigen en tot aanbesteding over te gaan.

Als in de volgende vergadering (23 februari 1916) de inschrijvingsbiljetten bekeken worden (fa. De Groot te Barsingerhorn f 82.900,-, H. Wijker te Den Helder f 95.000,- en C. Roozendaal te Enkhuizen f 137.100,-) is de schrik groot: wat een bedragen!

Maar ja, "we zullen wel tot gunning verplicht zijn", aldus een van de bestuurders. En zo geschiedt: De Groot krijgt het karwei. Maar of hij er blij mee is? Uit de notulen van 7 april blijkt dat "de aannemer met den besten wil geen werkvolk kan krijgen. Had hij menschen uit den vreemden genomen, dan werd met posten bedreigd en was politiehulp nodig geweest. Door de velerlei werkzaamheden ten gevolge der doorbraken der zeedijken, was overal tegen hooge loonen overvloedig werk te krijgen."

"De werklieden hebben in den tegenwoordigen tijd de macht in handen, waardoor aan toegeven van de gestelde eischen moeilijk te ontkomen is."

Tenslotte wordt een compromis gesloten (9 maart).

Met de tarieven is de dijkgraaf akkoord gegaan voor de periode van twee jaar. "De aannemer is met volle kracht met 80 mensen aan het werk" (26 juli 1916).

Toch blijven de spanningen. In de voorjaarsvergadering (15 maart 1917) komt ter sprake dat er moeilijkheden zijn omdat aannemer De Groot "slechts met een gedeelte wilde beginnen (terwijl) de arbeiders allen tegelijk aan het werk wilden gaan." Omdat men door de strenge winter weinig had kunnen werken en ook de aanvoer van materiaal stagneerde, bleek ook nu "tegenoetkoming aan den eisen...de eenige weg om het werk, dat toch al eenige tijd had stilgelegen, weer te kunnen aanvangen."

"Allen of geen"

"De werklieden zijn en blijven lastig" (9 augustus 1917).

De aannemer ziet geen kans om voortdurend met de "volle ploeg" van zestig man te blijven werken en wil na 1 oktober met slechts 18 man blijven doorwerken, "wat echter geenszins naar den zin der Pettemers was. Allen of geen is de eisch.

De Groot kon hierop niet ingaan, waarna allen het werk neerlegden.

De lossing van eene lading steen ondervond veel last. Onder politietoezicht kon hiermee echter door werkmenschen van De Groot worden doorgedaan, niettegenstaande getracht was een der motoren, waarmee kranen worden gedreven, in het ongereed te brengen."

Naar aanleiding van de staking kwam een brief van de burgemeester van Petten, "Die verzocht aan den rechtmatigen eisch der werklieden toe te geven."

"Dat hierop niet kon worden ingegaan, is te begrijpen," zegt de voorzitter, "we zouden hier Zeeuwsche toestanden krijgen..."

Men kon natuurlijk concluderen dat het een probleem van de aannemer was - en dat deed men natuurlijk ook - maar daarmee kwam 't werk aan de zeevering niet gereed. En dat was

weer wél de zorg van de geachte bestuurders.

Tijdens de vergadering van 22 november 1917 in "Hotel Toelast te Alkmaar", blijkt dat 't werk nog steeds stilligt. "De gewone arbeiders blijven nog steeds ongenegen om aan het werk te gaan, tenzij De Groot vanaf 1 oktober hun weekloon uitkeert; dat hiervan geen sprake kan zijn is te begrijpen..."

De hoofdopzichter zoekt de oplossing in een "eigen" vaste ploeg van 20 à 25 man "tegen een vast loon, toezegging van pensioen en wanneer eenmaal andere tijden aanbrengen - vrije woning."

Daartoe verschijnt een advertentie in de Zijper Courant "een twintigtal steenzetters en dijkwerkers in vaste dienst, goed loon, een eigen- en weduwe pensioen."

Maar in de erop volgende editie van de Zijper Courant (30 december 1917) verschijnt een advertentie van de Centrale Bond van Bouwvakkers afd. Petten, waarin door de "georganiseerden" gewaarschuwd wordt niet op deze advertentie in te gaan.

Maar er moet toch wat gebeuren. De najaarsstormen vielen mee, niet echter de schade aan de zeewering aangebracht door exploderende zeemijnen. Ook aan het Gemeenelandshuis, nog zo kort geleden geheel hersteld na een felle brand (1904) en andere gebouwen van het college, hebben hierdoor "belangrijke schade" opgelopen (25 januari 1918).

De heer Daalder, aannemer van onderhoudswerken te Callantsoog, is bereid het allernoodzakelijkste onderhoudswerk zorg te dragen. Hij zal voor zijn mensen dan tijdelijk noodwoningen bouwen. "De Pettemers ... mogen het in geen geval merken. Wij behoren het heft in handen te houden. Geven we toe, dan zitten we er voor altijd onder..." (27 december 1917)

Edoch, "een aantal Sliedrechtenaren ("breibroeken"), door Daalder aangenomen en waarvoor bereids noodwoningen in gereedheid waren gebracht, waren genoodzaakt, wegens de zeer opgewonden gemoederen weer te vertrekken.

BRUG, Schagerbrug.

 Het Bestuur van het Hoogheemraadschap van den HONDSBOSSCHE en DUINEN TOT PETTEN,

vraagt een twintigtal Steenzetters en Dijkwerkers in vasten dienst,

aan wien een goed loon, een eigen en een weduwen-pensioen verzekerd zal worden.

Sollicitanten kunnen zich per brief of in persoon, **vóór 1 Januari 1918**, aanmelden bij den Hoofd-Opzichter van het Hoogheemraadschap, den Heer H. G. Th. MANN te HAZE POLDER, bij Petten, bij wien tevens nadere inlichtingen te verkrijgen zijn

Het Bestuur voornoemd,
P. VAN FOREEST, Dijkgraaf.
W. TEENGES, Secretaris.

Waarschuwing

voor Steenzetters en Dijkwerkers.

Het Bestuur van het Hoogheemraadschap van den Hondsbossche en Duinen tot Petten, vraagt per advertentie Steenzetters en Dijkwerkers, ter vervanging van de georganiseerden, te Petten en omstreken wonende arbeiders.

Waar het hier een poging tot vernietiging der organisatie geldt, die tracht de toestanden van de daar werkende arbeiders te verbeteren, wordt ieder **Steenzetter en Dijkwerker**

gewaarschuwd

niet op deze advertentie in te gaan.

De Centr. Bond van Bouwvak-
arbeiders, afd. Petten,
H. VRIESMAN, Secretaris.

Gemor onder de dijkwerkers. Het hoogheemraadschap vraagt per advertentie vervangende werkrachten. De dijkwerkers reageren in de volgende editie van de Zijper Courant (30-12-1917) met een waarschuwing niet op in te gaan.

Postende Pettemers

"Verscheidene personen, hoewel lastig gevallen door tal van steeds postende Pettemers, melden zich aan, de groote kwestie is echter dat voor die mensen, allen buiten Petten wonenden, geen voldoende huisvesting beschikbaar is." (27 december 1917)

Zonder flinke bescherming durfden ze niet aan den arbeid te gaan." (25 januari 1918)

Interessant is overigens dat volgens een ingezonden stuk in de Alkmaarse Courant van woensdag 23 januari 1918 de Sliedrechtenaren, toen de Pettemers hen van de ware toedracht vertelden, nadat "ze de nacht hebben doorgebracht bij de burgers van Petten (daags daarna) weer vertrokken!"

Het werk aan de zeekering kon tenslotte beslist niet langer worden uitgesteld. Het bestuur van de Hondsbossche nam maatregelen om de werkzaamheden door een 70-tal Sliedrechtse onder bescherming van een 25-tal rijksveldwachters te doen uitvoeren. Deze Sliedrechtse vroegen echter voor een heel jaar f 30,- per week!

Een aantal Pettemers daarentegen had, aldus de Zijper Courant van 30 januari 1918, inmiddels elders werk gevonden: de schade aan dijken na de watersnoodramp was enorm. Het herstel is tenslotte vrij moeizaam op gang gekomen. Ruim 90 man, waaronder een twintigtal steenzetters uit Sliedrecht, was volgens de notulen van de vergadering van 25 april 1918, aan het werk. "De geest onder de arbeiders is goed." Aldus het verslag van 31 juli 1918.⁴⁵

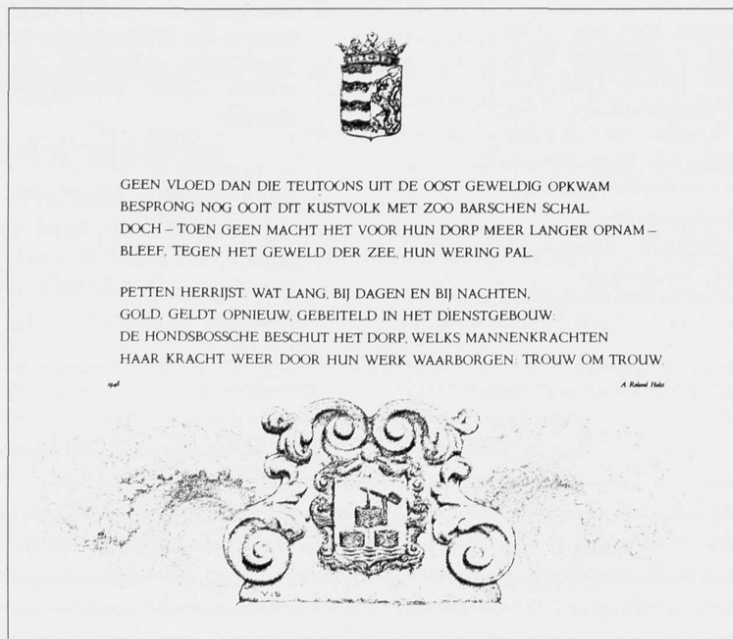
Uit de gemeenteverslagen over de jaren erna (tot de opheffing van de gemeente Petten als zelfstandige gemeente), blijkt dat er doorgaans 50 à 60 man dijkwerkers en 10 à 15 steenzetters waren. De verslagen vermeldden helaas niet in hoeverre deze mensen al die jaren ook werkelijk aan de zeekering werk gevonden hebben en al helemaal niet in hoeverre de door hen verdiende lonen toereikend waren voor een menswaardig bestaan. In 1919 meldt de dijkgraaf dat "in Petten geen werkloosheid van enige betekenis voorkomt, (doordat) bij onze zeekering 60 man, bijna allen hoofden van gezinnen tegen flink loon aan het werk zijn (en) de overige Pettemers in de rijkszeekering werken". (G.A.P. 1919 no. 321)

Aangezien er in het kader van de zogenaamde Zuiderzeewerken heel veel werk voor dijkwerkers te verrichten viel, mogen we aannemen dat deze uitspraak ook voor de volgende jaren gold. Hoewel het in de meeste gezinnen nog echt geen "vetpot" was, behoorde de ergste armoede tot het verleden.

Solidariteit

In 1920, de bouwarbeidersbond te Petten bestond toen zes jaar en had ongeveer zestig leden, besloot men een fonds voor ouden van dagen te stichten. Dat betekende dat elk lid náást zijn normale contributie (f 0,40 per week) een vrijwillige wekelijkse bijdrage gaf, om hun oude en "afgewerkte" dorpsgenoten een menswaardig bestaan te verschaffen. Vanaf 1921 was deze bijdrage f 1,- voor hen die f 20,- verdienden, f 0,50 voor diegenen die f 15,- tot f 20,- per week kregen en f 0,15 voor jongeren die nog geen f 15,- beurden. Daardoor kon een uitkering worden verschaft van f 12,- per week aan gehuwden en f 10,- aan niet (meer) gehuwden. Toen het bestuur van het Hoogheemraad besloot elke werknemer uit Petten op 65-jarige leeftijd te ontslaan en een uitkering van f 6,- uit te keren, konden de vrijwillige bijdragen omlaag en de wekelijkse uitkeringen enigszins omhoog (tot f 14,- resp. f 12,-). Deze regeling is in Petten tot 1947 (Noodwet Drees) van kracht gebleven.

Gedenksteen, geplaatst ter gelegenheid van de herbouw van het Gemeenlandshuis in Petten, 1948.

Epiloog

Nadat eerdere pogingen (1830, 1851) mislukt waren is Petten (343 inwoners) tenslotte in 1929 bij de gemeente Zijpe gevoegd. Het was hetzelfde jaar waarin de economie van de "westerse" wereld na de "krach" van de beurs op Wallstreet (New York) in elkaar stortte. Ook Nederland kreeg te maken met een gigantische werkloosheid en Petten, maakte daarop helaas geen uitzondering. Door de Tweede Wereldoorlog (1940-'45) kwam er weliswaar een eind aan deze werkloosheid, maar de problemen waarmee men toen geconfronteerd werd waren niet minder groot. Hoe het dorp tenslotte op last van de bezetters geheel afgebroken en na de oorlog weer opnieuw is opgebouwd, hebben we elders al beschreven. Ook het in 1904 na een brand geheel hernieuwde gemeenlandshuis werd in 1943 met de grond gelijk gemaakt.⁴⁶

Bij de stormvloed van 1953 was de herbouw (110 woningen, ca. 350 inwoners) bijna gereed. Hoewel er geen gevaar voor doorbraak was geweest, werd in het kader van de wet op het zogenaamde Deltaplan besloten dat óók de Hondsbossche en Pettemer Zeewering op 11.45 m + N.A.P. moest worden gebracht (was $\pm$ 8.50 m + N.A.P.).

In 1970 is men met de verhoging (en verzwaaring) van de Pettemer Zeewering begonnen, daarna volgde de Hondsbossche (1977). De verhoging bracht overigens ook een aanzienlijke verbreding van het dijklichaam met zich mee. Daardoor moest de weg onder de dijk langs 15 tot 30 meter landinwaarts worden verlegd. Op 19 september 1980 was de dijk "op hoogte". De gedenksteen draagt de tekst:

De dijk verzwaard het land bewaard.

Hoewel door sterke mechanisatie al steeds minder mankracht vereist was, heeft de verbetering van de zeewering ook tot gevolg dat voor het normale onderhoud slechts weinig Pettemers nodig zijn. De meeste inwoners van Petten (ca. 1300 inwoners, ca. 500 woningen) leven dan ook niet van de dijk. Naast werk in het in 1957 in de duinen ten noorden van het dorp gevestigde "reactorcentrum" (Energie-onderzoek Centrum Nederland) is vooral het toerisme een belangrijke bron van inkomsten. De meeste bewoners echter werken elders, maar willen in het dorp blijven. Het is er namelijk goed wonen onder die hoge Hollandse hemel achter die eeuwenoude zeewering, in de nabijheid van de zee, het strand en het duin.

Strandingen bij Petten in de 18de eeuw:

Bijlage

jaar	schip naam	type	lading	gezagvoerder	thuishaven
1706	Catharina		stukgoederen	Brown John	?
-12-1716	Hester		talk	Marcus Edward	Bristol
20-12-1743	Eendracht	koopvaarder	?	J.Slagter	Amsterdam
02-11-1760	?	kof	katoen	?	?
02-11-1760	?	kof	traan	?	?
02-11-1760	?/Spaans vrachtschip		?	?	?
02-11-1760	?	kof	?	?	?
02-11-1760	Signora Begonia		stukgoederen	Clement	Bilbao
04-11-1760	Suzanne Elizabeth,	fregat	zuivel	Huybrecht Jansz.	?
-11-1764	Vreeburg	(VOC-schip)-		Jan Houtwyk	Amsterdam
02-10-1767	St.Antonio		ijzer	Domingo D'Allanda	?
02-10-1767	Vrachtschip		met teerlading	?	?
27-11-1767	Vrouwe Elizabeth Dorothea (VOC-schip)		specerijen	Willem Groeve	Amsterdam
14-11-1775	Vrouwe Anna	kofschip	?	S.Anskes	?
31-08-1777	Magdalena en Maria Anna		ballast	Volkert Jansz.	?
28-11-1777	Vrachtschip,	kof	graan	Sjoerd Douwes	?

bron: Stichting Wraksys, Postbus 142, 1708 AC Den Helder

Strandingen bij Petten in de periode 1816-1929:

datum	schip: naam	type	lading	gezagvoerder	thuishaven	aantal geredden
14-11- 1816	De Herstelling,	schoener	ballast	Joh. Muller	Dordrecht	
18-12- 1816	De Hoop	-	koffie,suiker , katoen	A.C. Boets	-	-
09-03- 1818	De Herstelling,	smak	-	H. Jansen	Harlingen	-
1819	De Twee Vrienden	schoener	zaad	K. Teunissen	Schiedam	-
1819	Brikschip Laviana		ballast	R. Jobson	Londen	-
13-11- 1821	Frederik de Zesde	-	-	-	-	-
03-12- 1822	Sloepschip Aventure		-	-	-	-
04-02- 1825	Alliance		-	G. Eekstrom	-	13
1830	Earl Moira	-	-	-	-	-
1830	Packet Plymouth	-	-	-	-	-
02-09- 1831	Texelse visserspink*			Pieter Kroon De Mok	-	
01- 1834	Josephine	-	-	C. Alleman	-	-
17-10- 1834	Groninger Welvaart	kof	Geen lading	-	-	13
18-10- 1834	Enigheden	brik	ballast	Th. Broholm	Drontheim	8
25-10- 1834	Hercules	schoener,	zout	A.Th. Stalhandske	Gothenburg	9
17-03- 1836	Dageraad	fregat	-	R.C. Stada	Amsterdam	-
01-04- 1836	Thomas and Ann,	brik	steenkol	J. Stephenson	New Castle	5
08-01- 1837	Vrachtschip	smak	-	-	-	-
24-11- 1837	Johanna Catherina		-	A. Beerend	-	4
15-02- 1838	Lisette Carolina,	kof	gedistilleerd	T.M. Gnodde	-	-
19-10- 1838	Maria Beerta,	kof	-	K.A. Tap	-	6
1840?	Noordsche Brik	-	-	-	-	-
17-11-1841	Harmonie	kof	-	J. de Jong	-	7
14-01-1843	La Jeune Victorine	-	-	-	-	7
23-12-1843	Dido	-	-	G. Romeril	-	7

Strandingen bij Petten in de periode 1816-1929

datum	schip: naam	type	lading	gezagvoerder	thuishaven	aantal geredden
18-08- 1844	Jane en Elise	-	-	John Richard	-	7
18-08- 1844	Emilie	-	-	Lars W. Dahl	-	6
28-12- 1845	Anna Juliana	-	-	J. Hoekstra	-	9
26-09- 1853	Marie Aglae	-	-	A. Mogon	-	6
26-09- 1853	Mary Lloyd	-	-	David Lloyd	-	6
06-02- 1858	Vissersschuit	(wrak)	-	-	-	-
28-11- 1859	Sophia	kof	potas	Brongers	-	5
11-10- 1860	Remke	galjoot	graan	J. Scherpbier	-	2
- - 1878	Pallas	brik	-	Ole Olsen	-	-
22-01- 1863	Elisa Ann	schoenerbrik	steenkool	E. Griffith	-	4
04-12- 1863	Athalie Maria	brik	zout	O. Nielsen	-	9
07-12- 1864	Maria Christine*	-	-	-	-	-
18-12- 1866	Delphin	schoenerbrik	-	Kindahl	-	-
05-04- 1867	No. 20	Vissloep	-	F. Missaert	Oostende	6
30-10- 1868	F.F. Gates,	brik	-	George Parott,	Shoreham	7
14-09- 1869	Aid Seaham*,	brik	steenkool	Baggefs	-	6 doden
07-11-1869	Scheveningse vissersschuit	-	-	-	Scheveningen	-
10-08-1873	Gratitude*,	brik	cement	St.Hodgson	Whitby	10 doden 1 gered
01-12-1873	James Kennedy*	S.S.	-	-	-	-
22-12-1875	Trevetich	S.S.	steenkool	G.H. Carr	New Castle	23
01-11-1861	Spincliff	brik	steenkool	J. Fleming	-	-
02-05-1878	Adrianus	bark	ballast	Burghout	Schiedam	-
12-10-1879	Black Prince	bark	graan	-	-	-
09-12-1879	Kate*	smak	geen lading	W. Wilson	Hull	3
24-10-1882	Loodsboot Texel no.3, kotter	-	-	J. Zwart	Den Helder	1-10 doden
17-11-1882	Edske Smit*	-	kof	-	vis	-
	O.C. Blok	-	Hoogezand	-	4	-
03-02-1883	Eddystone*	S.S.	steenkool	William Mc Inner	Hull	15
06-03-1883	Widgeon	smak	geen lading	J. Sanders	Yarmouth	-
07-01-1888	Aquadiliana	S.S.	tabak	F. de Garay	-	-
15-11-1888	Tintern Abbey	-	hout	Aukley	-	-
19-11-1888	Eduard K.W. 12*	bom	vis	B.v.Beelen	Katwijk	3-7 doden
15-12-1891	Cardive	schoener	-	-	-	-
07-03-1893	UK 276	botter	-	G.D.Pasterkamp,	Urk	-
07-03-1896	Gefion*	bark	-	-	Noorwegen	8
11-12-1896	Union*	schoener	-	-	-	8
12-03-1899	William Mood*	kotter	-	Jackson	-	-
12-11-1899	Antjelina*	gaffelschoener	ballast	L.Ulpts	Groningen	5
15-10-1900	Alfhild	schoenerbark	hout	J.Petersson	Waddo	8
14-01-1901	Bernicia	-	zaad	-	New Castletyne	-
06-10-1904	Texel 122*	blazer	-	K.Mossel	Texel	2 doden
26-11-1906	Koster*	-	-	-	-	-
23-01-1908	Admiraal de Ruyter* sleepboot	-	-	A.Kruger	Ymuiden	-
08-01-1911	Ym. 21, Erica	trawler	-	-	Ymuiden	-
23-03-1915	Ym. 49, Amsterdam	trawler	-	-	Ymuiden	-
01-04-1917	Ym. 258, Oceanic	trawler	-	Willem Prins	Ymuiden	-
21-06-1917	Ym. 302, Hendrika	logger	-	-	Ymuiden	-
06-04-1918	Ym. 371, Piet Hein	trawler	-	-	Ymuiden	-

Strandingen bij Petten in de periode 1816-1929

datum	schip: naam	type	lading	gezagvoerder	thuishaven	aantal geredden
? -1919	Nederlandse sleepbootreiler		-	-	-	-
04-11-1919	Amstelland	-	-	-	Ymuiden	-
28-12-1921	Prince George*	Brits slagschip uit 1e Wereldoorlog		-	-	10 geredden
03-11-1926	PD. 72, Egbert	drifter	haring	Robert Forman	Peterhead	-
07-01-1928	Vang	-	ballast	Severin Omundsen	Haugesund	14 geredden
29-03-1929		logger	-	-	-	-

* gestrand op de Hondsbossche Zeewering

+ gestrand onder gemeente Schoorl

N.B. Deze lijst is samengesteld uit gegevens van de reddingsmaatschappij afd. Petten, stichting Wraksys Den Helder en het gemeentearchief Petten.

Gebruikte afkortingen:

A.R.A.	: Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage
R.A.H.	: Rijksarchief Haarlem
G.A.P.	: Gemeentearchief Petten (Streekarchief Alkmaar)
G.A.Z.	: Gemeentearchief Zijpe (Alkmaar)
jrg	: jaargang
res.	: resoluties
Z.H.B.	: Zijper Historie Bladen
V.H.	: Vrienden van de Hondsbossche
W.F.O.N.	: West-Friesland Oud & Nieuw

Literatuur:

1. A.J. van der Aa, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, deel 9, 1847, blz. 142
2. R. Fruin, Informatie upt stuck der verpondinghe (1514), Leiden, 1866, blz. 165
3. W. Siewertsen, Petten in de jaren 1500-1600. Z.H.B. 10e jrg.no.1,1992
4. H. Schoorl, De Rijndijk bij Petten en de kustontwikkeling tussen 1296-1466, V.H.,1983
5. H. Schoorl, Petten en de Hondsbossche Zeewering in kaart, beeld en reconstructie, 1466-1614, V.H., 1982
6. A. Vierlingh, Tractaet van Dijkkagie, 's Gravenhage, 1920
7. Zie 3.
8. J.T. Bremer, De Zijpe, bedijking en bewoning tot omstreeks 1800, Schoorl, 1985, blz. 20 e.v.
9. J.G.A. Faber, De Hondsbossche en Duinen tot Petten, Purmerend, 1869, blz.9
10. D. Burger van Schoorl, Chronyk van de Stad Medenblik, 1767, blz. 203
11. J.T. Bremer, Roerigheid en mouterij in de Zijpe, Enkhuizen, 1984, blz. 18-20
12. M.K.E. Gottschalk, Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland, deel III, Assen/Amsterdam, 1977, blz. 92
13. J.G. van Dillen, Summiere staat van de in 1622 in de provincie Holland gehouden volkstelling. Econ.Hist.Jaarboek XXI, 1940, blz. 167 e.v.
14. J.C.A. de Mey, De Watergeuzen en de Nederlanden (1568-1572), Amsterdam, 1972, blz. 173
15. W. Siewertsen, De visserij en de visafslag van Petten (I), Z.H.B., 9e jrg. no.2, 1991
16. P. Boon, Petten en de zeevaart in het bijzonder de haringvisserij. (in: Petten, stiefkind van de zee, Schoorl, 1989, blz. 23 e.v.)
17. W.A. Fasel, Alkmaar en zijne geschiedenissen; kroniek van 1600-1813, Alkmaar, 1973
18. H. Schoorl, Zeshonderd jaar water en land, Groningen 1973, blz. 451
19. W. Siewertsen, De vuurboet van Petten, Z.H.B. 7e jrg.no.4, 1989
20. J.T. Bremer, De Zijpe, deel II (1813-1920), Schoorl, 1991, blz. 36
21. W. Siewertsen, De visserij en de visafslag van Petten (II), Z.H.B., 9e jrg. no.3, 1991
22. J.T. Bremer, Drie eeuwen zoutharingvisserij te Enkhuizen 1550-1850, Enkhuizen, 1981
23. W. Siewertsen, Petten en de eerste en tweede Engelse zeeoorlog, Z.H.B. 8e jrg. no.3, 1990
24. P. Dekker, De Pilotage te Petten in de 18e eeuw. W.F.O.N. 42e bundel, 1975, blz. 36 e.v.
25. Zie 21.
26. P. Dekker, De ramp met de Oostindiëvaarder "Vrouwe Elizabeth Dorothea" te Sint Maartensbrug, W.F.O.N. 39e bundel, 1972, blz. 37 e.v.
27. W. Siewertsen, De visserij en de visafslag van Petten (III), Z.H.B. 9e jrg.no.4,1991
28. W.F.H. Oldewelt, De scheepvaart statistiek van Amsterdam in de 17e en 18e eeuw (In jaarboek Amstelodanum, 1953, blz. 114 e.v.)
29. P. Dekker, Pettemers ter zee in de 18e eeuw (in: Petten, Stiefkind van de zee, Schoorl, 1989, blz. 43 e.v.)
30. H.A. Boekwilt, Smakken en kuiven - vier eeuwen loodsdienst op Amsterdam, 1988, blz. 56
31. J.J. Schilstra, De invasie van de Engelsen en de Russen in 1799 en de "Hondsbossche", V.H. 1986
32. A.J. van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, deel 9 (1847), blz.144
33. Th. van Tijn, De zwarte jaren 1845-1849. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 12, 1977, blz.145-151
34. J. Kok, Langs verboden wegen, Hilversum, 1991, blz.97
35. W.G. Boltje, De Hondsbossche Zeewering door de eeuwen heen (in: Land en water, 1970, blz. 28 e.v.)

36. J.J. Schilstra, De Hondsbossche, 1981, blz.29
37. J.G.G. Jelles, Geschiedenis van beheer en gebruik van het Noordhollands Duinreservaat. Instituut voor Toegepast Biologisch Onderzoek in de Natuur. Mededeling nr.87, Arnhem, 1968, blz.24 e.v.
38. Zie 35
39. Voor zover niet anders aangegeven zijn de gegevens voor de tekst over het reddingswerk overgenomen uit een beknopt overzicht dat in 1987 aan de hand van de notulen van de plaatselijke Commissie gemaakt is ter gelegenheid van de opening van het nieuwe botenhuis, getiteld: "Petten en de K.N.Z.H.R.M. - een historisch overzicht van het reddingsstation Petten van 1824-1987".
40. A.F. Kamp, Van Foreest, Conrad en de Hondsbossche. In: Waterschapsblad van Noordhollands Noorderkwartier, 8 juli 1942
41. H. Lambooy, Een eeuw schipperen, Schoorl, 1992, blz.42
42. P. Glas, De "N.V. Visscherij Maatschappij Petten", Z.H.B. no.20, 1987, blz.10,11
43. Voor een uitvoerige uiteenzetting over de situatie in dat jaar zie L.F. van Loo, Petten, honderd jaar geleden (1889). In: Petten, stiefkind van de zee, Schoorl, 1989, blz. 102 e.v.
44. J.T. Bremer, De Zijpe, deel II (1813-1920) Schoorl, 1991, blz. 125,126
45. Voor het gedeelte over de staking is ook dankbaar gebruik gemaakt van het typoscript van de heer F. de Waard, getiteld "De Hondsbossche zeewering in de periode 1916-1918"
46. J.T. Bremer, Een dorp verdween - Petten in de Tweede Wereldoorlog, G.A. van den Hul - Geensen, De wederopbouw - het vierde Petten wordt gesticht. In: Petten, stiefkind van de zee, Schoorl, 1989

Illustraties

Regionaal archief Alkmaar	: pag. 1, 5, 6, 10, 11, 23, 28, 31, 33, 38
Rijksarchief Haarlem	: pag. 3, 7, 18, 20, 35
Harry van Zijl	: pag. 8
Nationale Bibliotheek Oostenrijk	: pag. 9, 12
Oudheidkamer Zijpe	: pag. 13, 19, 29, 40, 41,42, 43, 44, 45, 47
Archief Gecommitteerde Raden	: pag. 15, 16
Zijper Historische Vereniging	: pag. 25

...laat het sneeuwen, Heer laat het sneeuwen,
maak de donkere wereld wit.

Ben van Eysselstein, Momento Grazioso.

In memoriam Joop de Nijs

Tien keer stond Joop de Nijs aan de wieg van de uitgaven van de Vriendenkring van de Hondsbossche. Als geen ander zag hij kans van de eenvoudig ogende cahiers een perfecte uitgave-reeks te maken.

Joop was een meester in het toepassen van strakke stramienen, om lezer en beschouwer maximale ordening en overzicht te bieden. Naast een vormstrenge graficus, was Joop een typografisch purist met oog voor het kleinste detail. Een harde werker.

Zijn hand herschiep -schijnbaar onvermoeibaar- vele, vele onbedrukte witte pagina's van vele noordhollandse cultuurboeken tot even zovele geïnkte briljanten. In een opleving tijdens zijn ziekte maakte Joop, naar wat later zou blijken, zijn laatste cahier. Nummer tien: "Stormvloeden en menselijk falen." Niet lang na de publicatie viel zijn werkzame hand stil. Het bestuur van de kring van Vrienden van de Hondsbossche eert Joop de Nijs even bescheiden als hij zelf was en draagt de eerste tien cahiers, "Joop's tiental", in dankbare herinnering aan hem op.

HOOGHEEMRAADSCHAP VAN UITWATERENDE SLUIZEN
IN HOLLANDS NOORDERKWARTIER

De kring van Vrienden van de Hondsbossche

Correspondentie-adres:

Postbus 15, 1135 ZH EDAM. Tel.: 02993 - 60611

De Kring van 'Vrienden van de Hondsbossche' is opgericht in 1981. Onder haar auspiciën zijn inmiddels 11 uitgaven verschenen, die allen onderwerpen rond de Hondsbossche Zeewering beschrijven. De meeste uitgaven zijn nog verkrijgbaar. Op het bovenstaand adres kunt u ze bestellen. De kosten zijn f 5,- per stuk voor de eerste tien uitgaven en f 10,- voor de elfde uitgave.

Uitgaven:

-
- 1 *Petten en de Hondsbossche Zeewering in kaart, beeld en reconstructie, 1466-1614*
door H. Schoorl (1981).
  - 2 *De Rijndijk bij Petten en de kustontwikkeling tussen 1296-1466*
door H. Schoorl (1982).
  - 3 *Geologische geschiedenis van de Hondsbossche Zeewering*
door dr. E.F.J. de Mulder, Rijks Geologische Dienst (1983).
  - 4 *De Hondsbossche, het leven buiten- en binnendijks*
door Cor Eijerman (1984).
  - 5 *Mens en bodem achter Hondsbossche en duinen*
door A. Schermer (†), plus een kaartbijlage (1985).
  - 6 *De invasie van de Engelsen en de Russen in Noord-Holland in 1799 en de 'Hondsbossche'*
door J.J. Schilstra (1986).
  - 7 *Kustgenese - kust genezen? Bijdrage tot de discussie over de kust van Noordhollands Noorden*
door H. Schoorl (1987-1988).
  - 8 *H.M.S. Prince George, van slagschip tot kustverdediging*
door Will Conijn en Wil Jansen (1989).
  - 9 *Pieter Bakker, een 'dijk' van een dijkwerker.*
door Doekes Bakker (1990)
  - 10 *"Stormvloed en menselijk falen"*
door Herman Lambooi (1992).
  - 11 *Petten, dorp aan de dijk*
door J.T. Bremer (1993-1994).
-